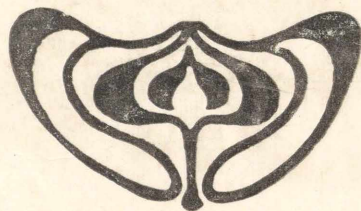

899.969.3

ჭ 15

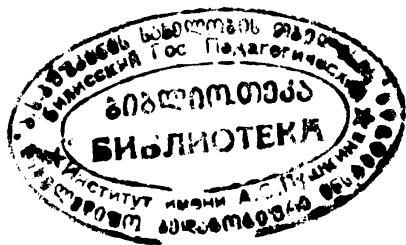
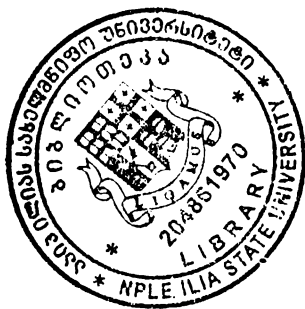
ილია
ჭავჭავაძე

აზრები

ილია ჭავჭავაძე ა ზ რ ე ბ ი

შეადგინა გ. კალანდარიშვილმა

თბილისის შტატი ბიბლიოთეკის გამოცემულია
თბილისი, 1988

განკუთვნილია მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი ს. ყუბანეიშვილი
რეცენზენტები: ს. ხუციშვილი
თ. კიკაძეიშვილი

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1988

4702170101
4
M 608(06)—88

ISBN 5—511—00254—2

წინამდებარე კრებული თავისი დანიშნულებით რამდენადმე განსხვავდება თემატიკური და ქრონოლოგიური პრინციპით შედგენილი კრებულებისაგან. მისი მიზანი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ილიას ინტელექტუალური და სულიერი პორტრეტისათვის შესაბამისი შტრიხების ძიებაა — ილიასავე წერილებიდან ამოკრებილი აზრების საშუალებით. კრებულში ვერ ნახავთ სპეციალური სათაურებით შემოზღუდულ მასალას, მაგალითად: „აზრები სარწმუნოების შესახებ“, ან „აზრები აღზრდა-განათლებაზე“ და სხვა. იმიტომ კი არა, რომ ასე შედგენილი კრებულების მნიშვნელობას აწივადიარებთ, არამედ იმიტომ, რომ კერძოდ ეს კრებული სხვა ტიპისაა: მასში ნაწილის ღირებულება მთელთან მიმართებაში უნდა იყოს გააზრებული, პორტრეტი ერთიანობაში უნდა იყოს დანახული და აღქმული. კრებულის ტიპი განაპირობებს მის კომპოზიციას. როგორც მკითხველი თავადაც შენიშნავს, დიდი ყურადღება ეთმობა აზრების ურთიერთკავშირს არა მხოლოდ იდეის, არამედ ემოციების თვალსაზრისითაც. მოძიებული მასალის თანამიმდევრობას განაპირობებენ კითხვები, რომლებზედაც პასუხს ილიას ნააზრევები შეიცავს: რა არის სამყაროს პირველმიზეზი, რა ძალა მართავს ქვეყანას, რა არსია ადამიანი, როგორ წარმოიადგინება მისი განვითარება სულის ისტორიის პერსპექტივაში; აქვს თუ არა ფსიქოლოგიური საფუძველი სარწმუნოებას; როგორ უნდა გავიგოთ „შეშინებული გონება და გაუღვიძებელი გრძნობა“, რაში მდგომარეობს თავისუფლება; რა არის „სრული“; რით ადამიანობს ადამიანი, „ვით კერძო ღვთისა“; რას ნიშნავს ზნეობრივი აღზრდა; რა არის სულიერი სამალღ და მისი საპირისპირო მოვლენა — სულიერი დაცემა; როგორ მოქმედებს გარესინამდვილე ადამიანზე, რა პრინციპით იქმნება საზოგადოება, რა აერთიანებს ერს; შეიცნობა თუ არა არსებობის ზოგადი აზრი კონკრეტულ მოვლენებში და მრავალი სხვა. აზროვნების ასეთ წესს კაცობრიობის წიაღი ასაზრდოებს. მასში ეპოქების გადაძახილი ისმის.

დღესდღეობით უკვე მომწიფდა აზრი, რომ ილია ჭავჭავაძის ფენომენი მსოფლიო კულტურის კონტექსტშია შესაცნობი. თუ როგორ გამოიყურება ეს დიადი ფიგურა XIX საუკუნისა და XX საუკუნის დამდეგის მსოფლიოს სულიერი ცხოვრების ფონზე,

როდესაც, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, „მსუსხავმა და მწვავე ქროლვამ გონებისამ, ადამიანის ამღვრეულ გულის ქარტეხილისაგან მოვლენილმა“, „ეჭვით გაღესილმა ჰკუთამ“, „ყოვლისფრის უარყოფამ“ და სასოწარკვეთამ საძირკველი შეურყია „სადგურს მყუდროებისას“ და „ტაძარს რწმენისას“, თუ როგორ მოჩანს ნათელში მდგარ, არცთუ მრავალრიცხოვან კაცთა შორის ილია ჭავჭავაძე — ეს ისტორიული საკითხია და მისი განხლებისათვის ილიას შემოქმედების კომპლექსური კვლევაა საჭირო.

რადგან კრებულში წარმოდგენილი აზრები ილიას წერილებიდანაა ამოკრებილი, ისმის კითხვა, აქვს თუ არა დისკურსიულ აზრს, განსჯას, ამხსნელი მნიშვნელობა ილიას მხატვრული შემოქმედების მიმართ, შეიძლება თუ არა მწერალი ილია ჭავჭავაძე იმაში, რაც სიტყვაკაზმული მწერლობის სფეროს არ განეკუთვნება?! როგორც ცნობილია, განსჯა ყოველთვის პარმონიულ კავშირში არ იმყოფება მხატვრულ ფანტაზიასთან, რადგანაც ეს უკანასკნელი მნიშვნელოვანწილად არაცნობიერის სტიქიით წარიმართება და მის მოქმედებაში ბევრი რამ თვით მწერლისთვისვე აუხსნელია. ლიტერატურის ისტორიაში იშვიათ გამოჩაჩის წარმოდგენენ მწერლები, რომლებიც თანაბარი სიცხადითა და, რაც მთავარია, თანაბარი ენერგიით მქდავნდებიან რეალური ვითარების განსჯისა და ე. წ. „ესთეტიკური რეალობის“ შექმნისას. ეს მოვლენა პიროვნული სპეციფიკით არის გამოწვეული და სრულიად უნაყოფოა მტკიცება, რომ ასეთ შემთხვევებში მწერალი შეგნებულად ახდენს მხატვრული ლიტერატურისა და პუბლიცისტიკის ფუნქციების შენაცვლებას, რომ შეგნებულადვე ქმნის მარტივად ამოსაცნობ ალეგორიებს, რომ ეს ყოველთვის სოციალური უტილიტარიზმით არის შთაგონებული, რომ ერის ბედით დაკავებულს, ზოგადსაკაცობრიო პრობლემებისთვის არ სცალია და ა. შ. ცნობილია, რომ ასეთი კრიტიკიუმიებით ყველაზე ხშირად ილიას შემოქმედება განიხილება და ეს მით უფრო დასაწანია, რადგან მსგავსი „ადლი“ — როგორც ილია იტყოდა, კატეგორიულად მიუღებელია მისთვის, შეუთავსებელია მის შემოქმედებით ბუნებასთან. ამაში მისი ბრწყინვალე „წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“, „აქაი წერეთელი და „გეფხისტყაოსანი“, „ახალ დრამების გამო“, „პოეზიის ახალგაზრდა მოყვარულთ“ და ბევრი სხვა წერილი დავგემოწმება. წინამდებარე კრებულში მკითხველი

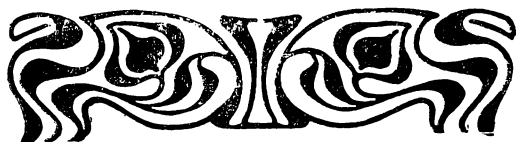
„კაცია-ადამიანისა?!“ და „ოთარანთ ქვრივის“, „განდგეილისა“ და „კაკო ყაჩაღის“ სულიერ გარემოს იცნობს, თუმცა უშუალოდ მათზე მსჯელობას ვერ შეხვდება.

კრებულის შედგენისას ჩვენ გვა მოძრავებდა სურვილი, გვეჩვენებინა, რომ სწორხაზოვნება, ცალმხრივობა, მაქსიმალიზმი, პრაქტიციზმი, ვულგარული მატერიალიზმი იმდენად უცხოა ილიას აზროვნებისთვის, რომ ეს თვისებები მიმდინარე, საჭირობოროტო საკითხებზე დაწერილ წერილებშიც არ ვლინდება, არათუ მხატვრულ თხზულებებში. რაზედაც არ უნდა წერდეს ილია — ხიზნების საქმესა და მევენახეობა-მელვინეობაზე, სადგომამულო ბანკსა და საერთაშორისო პოლიტიკაზე, თავის თანამედროვეებზე, მისი გონება ყოველთვის „ორსა სამფლობელოთა“ შორის მოძრაობს, კონკრეტული მოვლენების საფუძვლიანი ცოდნა მას განზოგადებულ აზრს კარნახობს. მისთვის არ არსებობს საგანი, რომელიც მარადიული სიდიდეებით არ გაიზომება.

კრებული მოცულობით მცირეა, მას ამომწურავობის პრეტენზია არ შეიძლება ჰქონდეს. მიუხედავად ამისა, ჩვენ შევეცადეთ. მკითხველის ყურადღების არეში მოგვექცია ილიას ინტერესებისა და განცდების სამყარო, მკითხველთან ერთად თვალი მიგვედევნებინა მისი ფიქრისა და გრძნობისათვის, გვერწმუნა და დაგვენახა მისი წინასწარმეტყველური ბუნება. თუ ეს ნაწილობრივ მაინც შევძელით, კრებულის შედგენას გამართლებულად ჩავთვლით.

აზრების უმრავლესობა ამოკრებილია პავლე ინგოროყვას რედაქტორობით გამოცემული ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებულის ათტომეულიდან (1951—1961 წწ.). ილიას წერილებს ნაწილი პრესაში ქვეყნდებოდა უსათაუროდ. ათტომეულის რედაქტორ-გამომცემელმა საჭიროდ მიიჩნია მათი დასათაურება, ამასთანავე აღნიშნა: „სათაურების არჩევა ღროს ვცდილობდით არ დავშორებოდით წერილების საერთო ტონს და ყველა სათაურები ალებულია თითონ წერილების ტექსტიდან“—ო (იხ. დასახ. გამოცემის ტ. III, გვ. 510). წინამდებარე კრებულის სქოლიოში უსათაურო წერილები ათტომეულის სათაურებით არის მითითებული. მითითებისას რომაული ციფრებით მოცემულია ტომის რიგი, არაბულით კი ტექსტის გვერდი. კრებულში მოტანილია აზრები ილიას ორი წერილიდან, რომლებიც პავლე ინგოროყვას დასახელებულ გამოცემაში არ დაბეჭდილა.

გ. კალანდარიშვილი

„განა ყოველი საგანი თვის კვალობაზედ არ არის მაღალი, მაღალ ღვთაებრიობის სიბრძნის გამომთქმელი? პოლიბი, რომელიც ძლივს აჩენს თვის სულიერობას, ისე ცხადად მოგვითხრობს ღვთის ძლიერებასა, როგორც მზე, ეს ქვეყნის მაცხოვრებელი მნათობი. ინფუზორია, რომელნიც მილიონობით არიან ერთ მუჭა წყალში, ისევე საკვირველნი არიან, როგორც მოძრაობა მედიდურ ცაში მილიონთა პლანეტთა. ერთი მუჭა ლაფის ნაწილთა დაკავშირება ისეთი საკვირველია. როგორც ვარდის მშვენიერების გამოცხადება არა, ბუნებაში ღმერთს არ შეუქმნია მაღალი და მდაბალი საგანი, ყოველი საგანი მაღალია თვის კვალობაზე და ერთნაირად მოგვითხრობს იმ ღიდ სულზედ, რომელიც აცხოვრებს მთელს ქვეყანასა.“¹

„განა შეტყობა იმისი თუ, — რა არის ცაში, ან ცას იქით, — მუდამის წყურვით შესატყობარი არ არის ერთობ ადამიანისათვის? განა ამის ვერ მიღწევის უღონობა ზოგად-კაცობრიული ჩივილი არ არის უძლურებისა? განა ამაებში ტრიალი გონებისა არ არის ზოგად-კაცობრიობის გაუთავებელი ტრიალი იმ საიდუმლოების უძირო მორევში, რომელსაც არც თავი აქვს, არც ბოლო, არც ჰო და არც არა?“²

„ერთის ბრძენისა არ იყოს, ქვეყანაზედ ზოგი იმისთანა საგანია, რომ თუ არ დაინახე, ვერ ირწმენ, და ზოგიც იმისთანაა, რომ თუ არ ირწმუნე, ვერ დაინახავ. ცასა, თუ ცას იქით, სწორედ იმისთანა ადგილებია მაძებარ გონებისათვის, რომ თუ არ ირწმუნე, ვერას დაინახავ.“³

„ჩვენ გვესმის, და ადვილად გამოსაცნობიც არის, რისთვის გვიხარია იესო ქრისტეს შობის დღე, გვესმის ეს დიდი დღე რისთვის არის დიდი, რისთვის არის ყოველ-წლივ სიხარულით და მილოცვით მისაგებებელი, რისთვის არის სადღესასწაულო დიდისა და პატარისათვის. ამ დღეს დაიბადა სიკვდილითა სიკვდილის დამთრგუნველი და ცხოვრების მომნიჭებელი მაცხოვარი ქვეყნისა, ღმერთი ყოვლად მოწყალებისა და ყოვლად მხსნელის სიყვარულისა. ღმერთი ნუგეშის-მცემელი უძლურისა და უღონოსი, დავრდომილთა აღმადგენელი, სნეულთა მაურვებელი, ცოდვილთა შემწყნარებელი, მავშრალთა და ტვირთმძიმეთა მეოხ-პატრონი და მწყალობელი. მან აღამალა ღირსება და პატივი ადამიანისა იქამდე, სადამდინაც მისდა მოსვლამდე ვერ მიმწვდარიყო ადამიანის შემინებული გონება და გაუღვიძებელი გრძნობა. „ვით მამა ზეცის იყავ შენც სრულიო“, უმოძღვრა კაცს და ამით გვამცნო, რომ კაცი შემძლებელ არის აღსლვად ღვთაების სისრულემდე. რაოდენი დიდებაა და პატივი კაცის ბუნებისა ამ ექვსს სიტყვაში, ღვთისა ბაგეთაგან წარმოთქმულში!... იღვაწე და ღვთის სისრულემდე შენც შეგიძლიან ახვიდე და მიახწიო. ესოდენი განდიდება და აღმატება ადამიანის ღირსებისა ჯერ მინამდე არა ადამიანს არ გაეგონა და საკვირველია განა, რომ ყოველ ამის შემდეგ ყოველ-წლივ იესო ქრისტეს შობის დღეს დიდებით ვადიდებთ, ერთმანეთს სიხარულით ვულოცავთ, ვმხიარულობთ და თვითოეულის გული მოწყალებისათვის და მადლისათვის სძვერს“.⁴

„ადამიანი და ნამეტნავად ერი არა მარტო „პურითა ერთითა ცოცხალ არს“. მართალია, მშვიერი დიდს მანძილს ვერ გაივლის ამ მადლისა და ბოროტის ჭიდილის გზაზე, მაგრამ უმადლოდაც, როგორც ხორცი უსულოდ, არაფრის მაქნისია. ცხოვრება ერთიანი მდინარეა ორის დიდის ტოტისა: ერთს რომ ხორცისათვის მოაქვს საზრდო, მეორეს — სულისათვის. თუ ან ერთი დაშრა, ან მეორე, — გვამი ერისა მკვდარია, ვითარცა უსულოდ ხორცი და უხორცოდ სული, სააქაოსათვის მაინცა. ამიტომაც, ვინცა სჩივის და ჰლადღებს სახორციელო პურისათვის, ის ამდენადვე, თუ არ მეტად, უნდა იღვწოდეს სასულიერო პურისათვისაც. ადამიანი, თუ მთელი ერი, იმისათვის კი არ არის გაჩენილი, რომ პური სჭამოს, არამედ

პურსა სჭამს იმიტომ, რომ კაცურ-კაცად იცხოვროს და აცხოვროს თავის შთამომავალი.

„ვით მამა ზეცისა იყავნ შენც სრული“ — აი თავი და ბოლო ადამიანის ცხოვრებისა. ვის რა მანძილი გაუვლია, ცალკე ადამიანია თუ მთელი ერი, — ამ სისრულის გზაზე, ვინ რამოდენად წინ წამდგარა, ვის რამოდენად აღფრთოვანებული აქვს სულთა-სწრაფვა ამ გზაზე დაუღალავად სიარულისათვის, — აი საწყაო, როგორც ცალკე ადამიანის ღირსებისა, ისეც მთელის ერისა“.⁵

„დროთა-ბრუნვა მარტო ხორცს ერჩის, ხორცსა სძლევს. ხორცს მაგისათვის არც ფარი აქვს, არც ხმალი. ადამიანი ხატებაა ღვთაებისა განა ხორცითა? ადამიანს ხორცის გარდა ერთი რამ სხვა მოჰმადლებია, რომლითაც იგი ადამიანობს ვით კერძო ღვთისა. ის ერთი — სული და გულია, უჭკნობლობის ნიჭით და ღონით დალოცვილი. ევ ღვთაებრივი ნიჭი, როგორც ყოველივე ღვთაებრივი, დროთა მბრძანებელია და არა ყმა. შესაძლოა, ხორცი დაბერდეს, დაუძღურდეს, სული და გული — კი ისევ ჰყვაოდეს, ზეგარდმო მაღლით შექმოფენილი და მრავალფერად გადაშლილი, თუკი ადამიანი საკადრისად უპატრონებს, ადამიანურად მოუვლის, ხორცის მბრძანებლად გახდის და ხორცს არ გაალახვინებს. მე ესთქვი — ეგ ნიჭია-მეთქი და ნიჭს ზრდა, წრთვნა, გახსნა და გაშლა უნდა. ყოველი ცოტად თუ ბევრად სხვაზედ აღმატებული კაცი არ შეიძლება ამ გზას ასცდენოდეს, და ამიტომაც მოხდება, რომ ხორციით დაბერებულს სული და გული ჭაბუკისა შერჩება ხოლმე საფლავის კარამდინა. უკეთესნი და უდიდესნი კაცნი ქვეყნიერებაზედ ამისთანანი ყოფილან“.⁶

„კაცთა საზოგადოება თავისის სიმკვიდრისა, შეურყეველობისა და არსებობისათვის ყოველ ცალკე ადამიანისაგან ითხოვს იმოდენა სათნოებას, რომ ნაკლები შეუძლებელიდაა კაცთა კრებულად ცხოვრებისათვის. იგი გვეუბნება, თუ ერთმანეთობა გინდა, თუ კრებულად ყოფნა გსურს, ამა-და-ამაზედ ნაკლები სიმართლე არ იქონიო, ამა-და-ამაზედ ნაკლებ გულმოდგინედ და ერთგულად არ მოეკიდო შენს მოვალეობას, ამაზედ ნაკლები თანაგრძნობა, თანაზიარობა ერთმანეთობაში არ დაიზარო, ამა-და-ამაზედ ნაკლები სა-

ყოველთაო ტვირთი არა ჰზიდო, და მებრვე სხვა. ამ სახით კაცთა საზოგადოება, მოქალაქური ერთმანეთობა და ყოფა-ცხოვრება ჰკმარობს მარტო minimum-ს სათნოებისას.

ამ minimum-ზედ, ამ ხაზზედ დგომა ყველასათვის სავალდებულოა. ხოლო შესაძლოა აღამიანი ამ ხაზს ძირსაც დასცილდეს და ზე ასცილდეს კიდევ. დამცილებელი სცოდავს საზოგადოებას და ისჯება საზოგადოებისაგანვე, რადგანაც ამ შემთხვევაში დაცილება დანაშაულობაა. ამიტომაც არ-დაცილებას ითხოვს კაცისაგან საზოგადოება, ვითარცა მოვალეობას, და ზე-აცილებას კი თვითოეულის ნებაზედ სტოვებს. იმიტომ რომ ყოველს კაცს სრული ნება აქვს, და შეუზღაღველი ნებაც, ეს minimum-ი სათნოებისა იქონიოს და არა მეტი. ამ ხაზზედ ზე-აცილება, ესე იგი ამ ნაკლების სათნოების წარმატება, განდიდება, გაძლიერება, — მოვალეობა აღარ არის კაცისა: იგი ღვაწლია, გადამეტებული სამსახურია, მსხვერპლია, გმირობაა.

ამ ღვაწლისათვის, ამ მსხვერპლისა და სამსახურისათვის მრავლის-მრავალი კაცი უღონია. ამისთანა კაცების ცხოვრებას რომ ანგარიში გავუკეთოთ, გავთვალ-გამოვთვალოთ, ან ჯამად არაფერი არა დადგება-რა, ან იშვიათს შემთხვევაში ამათის ცხოვრების ჯამი ის იქნება, რომ არა ვცოდეთ, ესე იგი ხსენებულს ხაზზედ დაბლა არ დავიწიეთ. ეხლანდელს დროში ესეც კარგია, მაგრამ თვით ეხლანდელს ცოდვილს დროშიაც ამისთანა კაცის სიკვდილი ყველას გულს არ შესძრავს და ძაძით არ მორთავს. ბოროტის უქმნელობა კი არ იზიდავს, კი არ გამსჭვალავს აღამიანის გულს, არამედ ქმნა ნადლისა. მარტო მადლის-მყოფელის წინაშე აღამიანი უნებლიეთ იზრის თავს, იყრის მუხლსა და განცვიფრებული მეტყველებს სიტყვით თუ უსიტყვოდ ქებასა და დიდებასა. ეგ იმიტომ, რომ ჭეშმარიტი კაცობა არ-ქონა ცოდვისა კი არ არის, არამედ ქონაა მადლისა. კაცურის კაცობის ნიშანი minimum-ი სათნოება კი არ არის, რომელიც არ-ცოდვის საზღვარია, არამედ maximum-ი, რომელიც მადლის სამფლობელოა და საუფლისწულო.

დიდ-ბუნებოვანობა კაცისა იმოდენად მაღალხარისხოვანია, რამოდენადაც „არ-ცოდვის“ საზღვარი უკან შორს დაუდგია და „მადლის“ საზღვარს მიახლოებია. ამ-გზით წაჭარბებული მანძილი ერთად-ერთი საზომია დიდბუნებოვანის კაცისა, ესე იგი იმისთანა კაცი-

სა, რომელსაც ყველა, დიდი და პატარა, თავისიანად ჰზადის, თავისიანსავეთ შაჰხარის, თავისიანსავეთ ჰგლოვობს.

„რომ მე მართლა-და ჭეშმარიტად ბედნიერი ვიყო, საჭიროა ყველა სხვა სულიერნიც ბედნიერი იყვნენო“, — ამბობს ერთი მეცნიერი. მადლის მოედანი და სარბიელი ეს არის. ყოველი კაცი ბედნიერებისათვის იღწვის, მაგრამ ყოველს კაცს მიჩნეული არა აქვს თავის საკუთარ ბედნიერებად სხვისი ბედნიერება, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, თავისი საკუთარი ბედნიერება სხვის ბედნიერებასთან გა-ნუყოფლად ყოველს კაცს ვერ გაუერთებია.

ამ გაერთებისათვის დიდის ხიდის გადებაა საჭირო და ამას დიდი ღონე უნდა სულისა, დიდი შეძლება გულისა, და ყველა კაცი არ მოეკითხება. ვისაც-კი ეგ ღონე და შეძლება აქვს, იგი მით ნა-წილია ყველასი, — ჩემიც, თქვენიც და სხვისაც, იმიტომ რომ, იგი ჩემს, თქვენს და სხვის ბედნიერებაში ეძებს მხოლოდ და ჰპოუ-ლობს თავის საკუთარ ბედნიერებას და, მამასადამე, იმისი ბედნიე-რება თუ უბედურობა — ჩემი, თქვენი და სხვისი ბედნიერება და უბედურობა უნდა იყოს.

ეს ისეთი ძნელი გასადები ხილია, ეს ისეთი მძიმე და ეკლიანო გზაა. რომ თვითოეული ბიჯი ღვაწლია და მსხვერპლი, და რადგანაც ღვაწლია, რადგანაც მსხვერპლია, ამიტომაც მადლია, და რადგანაც მადლია, ამიტომაც გულთა მიმზიდველია. გამსჭვალავია გაოცე-ბამდე, გაცვირვებამდე. ამისთანა კაცი მზესა ჰგავს, რომელსაც ბრმაც-კი ჰვრდნობს, თუმცა არა ჰხედავს“.⁷

„მხოლოდ დიდ-ბუნებიანთა კაცთა თვისებაა ერთხელ რწმენი-ლი და აღიარებული გაიხადონ თავის სიცოცხლის საგნად ის მას ჰქვეშ დაუგონ თავისი ცხოვრება და, თუ საჭიროება ზოითოვას, შესწირონ თავი თავისიცა ნიშნად იმისა, რომ ჭეშმარიტება მეტად უღირს, ვიდრე საკუთარი თავი და საკუთარი სიცოცხლე“.⁸

„სარწმუნოება ჭეშმარიტებაა გულისა და ორსახედ არ ჩაესა-ხება ერთსა და იმავე გულს. როგორც ორსახე ჭეშმარიტებაა შეუძ-ლებელი, ისეც ორსახე სარწმუნოებაც. იგი ან ერთადერთია ერთსა გულში, ან სულ არ არის. სარწმუნოება, რომლის დიდი ნასკვი ადა-

შიანის სულერ წილშია, ორთვალა და ორგულა ვერ იქნება, რომ ჩვენიც იყოს და თქვენიც ერთსა და იმავე დროს იგი ერთთვალა და ერთგულაა, — თუ ასე ითქმის, ვერც თვალს და ვერც გულს ორად ვერ გაჰყოფს, რომ ერთსაც ჰხედავდეს მართლმადიდებელად და მეორესაც, ერთსაც განუზიაროს სასოება გულისა და მეორესაც. ამიტომაც შეურყეველი ერთგულება სხვის სარწმუნოებისა საკუთარის სარწმუნოების შერყევად, უარყოფად. თავდადებულნი ერთის სარწმუნოებისათვის, მეორისათვის თავდადებულნი ვერ იქნებიან და ნამეტანად შეურყეველ ერთგულებისანი. კაცი შეურყეველად მოსავია მარტო იმ სარწმუნოებისა, რომელსაც აღიარებს და გულში ატარებს. უამისოდ სარწმუნოება სარწმუნოება — კი არ არის, სამოსელია, რომელსაც კაცი როცა უნდა იხდის და როცა უნდა იცვამს“.⁹

„სარწმუნოება სინიდისის, სასოების საქმეა და აქ ყველა თავისუფალია და ხელშეუხებელი“.¹⁰

„განა ძველმა სარწმუნოებამ ძველის ბერძნებისამ არ შეჰქმნა იგი მათი ხელოვნება, რომელიც დღესაც ქვეყანას აკვირვებს და სახელს ბერძნისას ჰფენს მთელს ქვეყნიერებაზედ?! ჩვენ, რა თქმა უნდა, ჩვენს ხუროთმოძღვრებას ამისთანა საქვეყნო მნიშვნელობას არ ვაძლევთ, მხოლოდ ვამბობთ, რომ ეს შეხედება ხოლმე დრო, როცა თუნდ მონასტრებისა და ტაძრების შენებით — წყურვილს სულისას იკლავს ხოლმე. ეს საპატიო წყურვილია, იმიტომ რომ თავე წარმატებისა ეს წყურვილია და სხვა არა-რა“.¹¹

„სვიმონ მესვეტე სვეტზედ ავიდა და იქ მიეცა გახრწნილებას სულის საოხად, და ნუთუ ეს სიზარმაცით მოუვიდა და ქვეყანას იმიტომ მოერიდა, რომ ქვეყანა ხელ-ფეხის მოძრაობას, გარჯას და მუშაობას ჰთხოვლობდა და სვეტზედ-კი უძრავად შეეძლო დებულება. ამისთანა ამბავს სხვა მიზეზი აქვს, რომელიც თავს იმაღავს ადამიანის მრავალფერს ბუნებაში და, რამოდენად ეს ფარულნი მიზეზნი შორს არიან უბრალო სიკვდილის შვილთა თვალთათვის, იმოდენად მათი პოვნა და მიგნება ხვედრია მარტო იმისთანა კაცებისა, როგორც რუსთაველია და სხვანი“.¹²

„დიდი მამულის-შვილური სიყვარული და ღრმა სარწმუნოება... ეს ორი უძლიერესი გრძნობა ადამიანისა“.¹³

„14-ი იანვარი ყოველად სადიდებელი დღეა ყოველის ქართველისათვის. ამ დღესა უქმობს, ამ დღესა დღესასწაულობს საქართველოს ერი და ეს დღეა მიცვალებისა ჩვენის განმანათლებლის მოციქულთა სწორის წმინდა ნინოსი. ამ ჩვენს, ღვთის-მშობლის წილად-ხდომილს ქვეყანას ღვთისმშობლისავე ღოცით და კურთხევით მოევლინა ზეგარდმო შთაგონებული წმინდა ქალწული, გადმოლახა თავისის უძლურის ფეხითა მთანი და კლდენი, მოვიდა იქ, „სადაცა ღმერთნი ღმერთობდნენ და მეფენი მეფობდნენ“, პირ-ქვე დაამხო სალოცავნი კერპთმსახურებისანი და მათს ადგილას აღმართა ჯვარი ქრისტესი, ჯვარი პატიოსანი.

საქართველოს ერმა გადიხსნა გული, შიგ განიბნინა იგი ჯვარი პატიოსანი ჯვარ-ცმულის ღმერთისა და თვითონაც ჯვარს ეცვა და არავის-კი არ შეარყევინა არც თავისი გული და არც გულში ღრმად და მკვიდრად გაბნეული ჯვარი. მას აქედ ხუთმეტი საუკუნეა და მთელი ეს ხუთმეტი საუკუნე გულში ჯვარით და ხელში ხმალით იბრძოდა, იღვწოდა, სისხლსა ჰღვრიდა ქართველი კაცი და ნათელი ბნელზედ ვერავინ შეაცვლევინა.

ჩვენის ისტორიის სახელი და დიდება, ჩვენთა დიდებულთა წინაპართა სასწაულთ-მომქმედი მხნეობა, თავ-გაწირვა, თავ-დადება, ვაჟკაცობა სულ იმ ნათელით არის განსხივებული, იმ შარავანდედით არის მოსილი, რომელიც „ძელმა ჭეშმარიტებისამ“, წმინდანინოს მადლით და ღვაწლით აღმართულმა, მოჰფინა მთელს ჩვენს ქვეყანასა. ამ ძელზედ სხივოსანის ასოებით, ქრისტეს წმინდა სისხლით დაწერილი იყო და არის იგი მცნება, რომელიც უდიდესია, უძლიერესია ყოველს სხვა მცნებაზედ: გიყვარდეს მოყვასი შენი, ვითარცა თავი შენი.

ამ მცნების მოძღვარს ეთაყვანა ჩვენი ქვეყანა: იგი აღიარა ღმერთად და იმას აუნთო თავისი გული წმინდა სანთლად, რომელიც დღეს აქამომდე არ გამქრალა და არც გაჰქრება, მიწამ არ გაჰქრება თვითონ ქართველიცა. ამ კაცთმოყვარე ღმერთისათვის იწამა ჩვენი ქვეყანა, ამას ანაცვალა, მას შესწირა ყოველივე, რაც-კი ადამიანს საბედნიეროდ აქვს მონიჭებული, ეკლის გვირგვინი დაიდგა

თავზედ, ხუთმეტრი საუკუნე გულ-გაუდრეკლად ატარა თავბირ-და-სისხლიანებულმა, ჩვენს დრომდე შეუმწიკვლელად მოიტანა და ტანჯულმა და წამებულმა ჩვენ — შვილებს გადმოვცა, ეხლა თქვენ იცითო.

ეკლის გვირგვინია, მაგრამ თვალ-მარგალიტით მორთულს გვირგვინს რითი ჩამოჰჩება? გვირგვინი წამებისა ჭეშმარიტებისათვის, კაცთოყვარებისათვის, გვირგვინი წამებისა მაშვრალთა და ტვირთმძიმეთა ნუგეშისათვის, გვირგვინი წამებისა ერთმანეთის ძმურად და სიყვარულით განკითხვისათვის, მშვიერთა, მწყურვალთა, სნეულთა, საპყართა, და პატიმართა შველისა და ხსნისათვის, ობოლთა. ქერცთა, უპატრონოთა შეწყნარებისათვის — ნუ თუ ყოველივე ეს იგივე თვალმარგალიტები და უფრო უკეთესნიც არ არიან?

დიდი წამება დიდ-ბუნებოვანობის ნიშანია, როგორც დიდა ძლევა-მოსილობა. დიდი წამება იგივე დიდი გამარჯვებაა, რომელიც წილად ჰხედება ხოლმე დიდ-ბუნებოვანს კაცსა, ხოლო გამარჯვებული ბედნიერია იმიტომ-რომ თვითონაც სტკება მით რაც გამარჯვებას მოაქვს და წამებული-კი თვით იწვის სანთელსავით და სხვას კაუნათებს.

ამიტომაც ეკლიანი გვირგვინი წამებულისა უფრო უანგაროა, უფრო მიმზიდველია, უფრო საგულ-მტკივნეულოა და, მაშასადამე, უფრო მშვენიერი, სასახელო და სადიდებელი. მარტო ამ წამებულთა ჭლოცულობს კაცობრიობა, მარტო ამ წამებულთა აღიარებს იგი წმინდანებად და თავყანსა სცემს ლოცვითა და კურთხევითა.

ეკლიანი გვირგვინი, ჩვენს დღემდე მოტანილი ჩვენთა წინაპართაგან, ამ მშვენიერებითა ჰშვენის, ამ სახელითა სახელოვანობს, ამ დიდებით ჰდიდებულობს. თუ ვისმე სამართლიანად ეთქმის, რომ თვით დაიწვნენ და სხვას-კი გზა გაუნათესო, ეს ჩვენს მამა-პაპას ეთქმის და მადლობელნი შვილნი ღმობიერებით პირ-ქვე უნდა დაეცხთ მათ საფლავთა წინაშე და ვუგალობოთ დიდება დიდებულთა და ქება ქებულთა.

ამ სამართლიან ქება-დიდებისათვის სხვა უკეთესს დღეს ვერ ამოირჩევს ქართველი, თუ არ დღეს, ჩვენის განმანათლებელის სახსოვრად დაწესებულს. მოგვევლინა წმინდა ნინო, გვამცნო და გვახსოვა ქრისტეს რჯული და ახალმა მშვენიერმა აღთქმამ განაახლა ჩვენი ქვეყანა ახალის ცხოვრებისათვის. ქართველმა ამ რჯულს, ამ

ახალს აღიქმას შეუერთა ქველისაგან ყოველივე ის, რაც-კი რამ ძვირფასია ადამიანისათვის და რაც თავის დღეში არ ღაქველდება, მინამ ადამიანი ადამიანობს: შეუერთა მამული და ეროვნობა. ეს სამი ერთმანერთის ღირსი საგანი ისე ჩაიწნენ, ისე ჩაიქსოვნენ ერთმანერთში, რომ რჯულის დაცვა საქართველოს მიწა-წყლის დაცვად გარდიქმნა და მიწა-წყლის დაცვა — რჯულის დაცვად. რჯული ჩვენის მამულის, ჩვენის ეროვნობის ხმადა იქცა ზედ-მისევისათვის და ფარად ზედ-მოსეულთათვის.

ქრისტიანობა, ქრისტეს მოძღვრების გარდა, ჩვენში ჰნიშნავდა მთელის საქართველოს მიწა-წყალს, ჰნიშნავდა ქართველობას. დღესაც მთელს ამიერ კავკასიაში ქართველი და ქრისტიანი ერთისა და იმავე მნიშვნელობის სიტყვები არიან. გაქრისტიანების მაგიერ გეტყვიან, — გაქართველდნენ. ჩვენმა სამღვდელოებამ კარგად იცოდა, რომ მამული და ეროვნობა, რჯულთან ერთად შეერთებული, რჯულთან შეხორც-თვისებული, უძლეველი ხმალია და შეუღწევი ფარი მტრისა წინაშე. სიტყვას ქადაგებისას, სწავლას, მოძღვრებას სულ იმაზედ მიაქცევდა ხოლმე, რომ მამული და ეროვნობა რჯულამდე გააბატონოს, სარწმუნოებამდე აღამაღლოს, ასწიოს და ყოველივე ამ სამს წმინდას და უდიდესს საგანს, ერთად შეერთებულს, თავდადებით ამსახუროს, თავ-გაწირვით ამოქმედოს.

აი სად და რაში ჰპოულობდა ჩვენი უწინდელი სამღვდელოება თავის სულიერს და ხორციელს ღონეს, თავის ძლიერებას, პატივისცემას! აი რით გაიმაგრა სამღვდელოებამ სარწმუნოება ქრისტესი ამ პატარა ქვეყანაში, რომელსაც გარშემო ვეშაპი-მტრები ეხვივნენ და ჰლამოდნენ ქრისტიანობა ძირიანად ამოეგდოთ, აი რამ მოაგერიებინა ამ პატარა ქვეყანას აუარებელი მტერი! მამული და ეროვნობა მიაშველა სამღვდელოებამ რჯულს, რჯული — მამულსა და ეროვნობასა და ეგრედ მოძღვრებულმა ერმა ეს სამება წაიმძღვარა წინ, ათას ხუთასი წელიწადი ომითა და სისხლის ღვრითა გამოიარა და ქართველს ბინაც შეუნახა და ქართველობაცა.

ამ სამთა უწმინდაესთა საგანთა შეერთებამ ასწია ჩვენი სამღვდელოება და დააყენა იმ მაღალ ხარისხზედ, სადაც ყოველი ბიჭი ღვაწლია და სამსახური ქვეყნის წინაშე. მოღვაწეს და მოსამსახურეს ყოველთვის დიდი პატივი და სახელი აქვს და ამიტომაც უწინ სასულიერო წოდებაში შესვლა და ყოფნა დიდ პატივად და დიდ

ღირსებად მიაჩნდათ. დიდნი გვარიშვილნი, მეფეთა ოჯახისანი და ძენიც — კი ბედნიერად ჰრაცხდნენ თავიანთ თავს, თუ-კი ეღირსებოდნენ სასულიერო წოდების კაცად გახდომას, სასულიეროში შესვლას და სამსახურსა. ყველამ იცოდა, რა მძიმეა ჯვარი ქრისტიანის, ჯვარი მამულისა და ეროვნობისა და სახელიც მოღვაწისა ამ სიმძიმეში იყო. ეს სიმძიმე აპატიოსნებდა ღვაწლსა, ეს ტვირთი ასხივოსნებდა სამსახურსა და ამ პატიოსნებასა და სხივოსნობაში იყო თავ-მოწონებაც და ჯილდოც მოღვაწისა.

ამ სახით წმინდა ნინოს მოციქულობით მოფენილმა და დამკვიდრებულმა ქრისტიანობამ გვიჩვენა ჩვენ არამც თუ სულიერად, არამედ ხორციელადაც. იმა უდიდესმა მოძღვრებამ, რომელიც ქრისტიანობაში მოუვლინა ქვეყანას ხსნად და ცხონებად, თავისი ძლევა მოსილი კალთა გადაათარა ჩვენში ჩვენს მამულს, ჩვენს ეროვნობას, ვითა ობოლნი შეიკედლა, თავისი ღვთაებურის ძალ-ღონით გამოჰსარდა, შეჰმოსა. შთაუდგა გული რკინისა, გაუმძღვარა ჯვარი პატიოსანი და ძელი ჭეშმარიტებისა. და აი ათას ხუთასი წელიწადია ამ ძალ-ღონით ქრისტიანობამ შეგვინახა ჩვენ ჩვენი მიწა-წყალი, ჩვენი ენა, ჩვენი ვინაობა, ჩვენი ეროვნობა.

ქრისტიანობის მოფენა და დამკვიდრება თვითონ ცალკედ, თავისთავადაც დიდი ღვაწლია და, ქრისტიანობამ ქვეითკრისავით შეგვკრა და გავგვამაგრა; რომ ქრისტიანობა გავგიძღვა მამულისა და ეროვნობის შერჩენისა და ხსნისათვის, ღვაწლი იგი გვიორკეცდება, გვიდიდება, გვიძლიერდება. ეგ გაორკეცებული, ეგ განდიდებული ღვაწლი დაგვდო ჩვენ ჩვენმა განმანათლებელმა წმინდა ნინომ. აირით არის მართლა სადიდებელი, მართლა სადიდ-დღესასწაულო იგი დღე, როდესაც ჩვენი ეკლესია დიდებით იხსენიებს ამ მოციქულთა სწორს ქალწულსა. ამა ღვთაებურის მადლით მოსილმა მოციქულმა დაგვაწაფა დაუშრობელს წყაროს ღვთაებურის ჭეშმარიტებისას და მოგვივლინა იგი მოძღვრება, რომელმაც იშვილა ჩვენი მამული, ჩვენი ეროვნობა და ერთსაც და მეორესაც უპატრონად დღემდე.

კურთხეულ ხარ შენ დედათა შორის! დიდება შენდა, დიდება!...¹⁴

„საქართველო, როცა კი მოიცლიდა ხოლმე გარეშე მტერთა ზედმოსევისა და მოგერიებისაგან, მაშინვე შეუდგებოდა ხოლმე

ქრისტეს აღსარების გამტყიცების და გაძლიერების საქმესა. როცა-
კი ქვეყნის მდგომარეობა ნებას აძლევდა, ქართველნი, ცნობილნი
სულიერის მოღვაწეობითა და აღტყინებულნი ღვთის მოსაობით და
სარწმუნოების გრძნობითა, გამოდიოდნენ გამავრცელებლად და მო-
სარჩლედ მართლმადიდებელისა სარწმუნოებისა აღმოსავლეთში:
მცირე აზია, სირია და თვითონ ბალკანის ნახევარკუნძული თვისდა
ახლო მახლო კუნძულებითა დღესაც ჰმოწმობენ ქართველთა მოღ-
ვაწეობას სარწმუნოებისათვის. აქ ყველგან მრავალ გვარი ნაშთია
დღესაც უტყვ, მაგრამ უტყუარ მოწამედ იმისა, რომ გულმოდგი-
ნებას ქართველებისას სარწმუნოებისათვის შორსაც გაუდგამს ფეხი
და ხელი გაუწვდენია. მონასტრები, ქართველთა ხარჯით და ფულით
აშენებულნი, არა ერთი და ორი დღესაც ჰღადადებს ათონის მთა-
ზედ, სინაზედ, სირიაში, იერუსალიმის ახლო-მახლო, რომ ქართველ-
თა თავგამომეტებით და დიდის მხნეობით უღვაწიათ თავის ქვეყნის
გარეთაც სადიდებლად თვისის სარწმუნოებისა. მრავალი მაგალითე-
ბია დაშთენილი, მრავალი საბუთები ისტორიული, რომ ამ უტყუარ
ქვეყნების მონასტრებში წინამძღვარობა და ხელმძღვანელობა
ჰქონიათ ქართველთა სულიერთა მამათა, რომელთაც ცხოვრება და
საქმენი თავმოსაწონად ექმნება ქართველსა ყოველთვის.

საქართველოს მეფენი, ჰგრძნობდნენ რა სიდიადეს წმიდათა მამათა მოღვაწეობისას საქართველოს გარეთ, არა ჰზოგავდნენ არა
სახსარს, რომ ქონებით უღონობა და ნაკლებულობა არა ჰქონოდათ
მონასტრებსა და ეკლესიებს ქართველებისას. ამიტომაც ყველაზედ
უხვად შემწირველნი მეფენი იყვნენ. დიდძალი მამულები შეჰსწი-
რეს, დიდძალი ყმები, რომ ამ გზით წყარო ცხოვრებისა შეუწყვე-
ტელი ყოფილიყო ქართველთა მოღვაწეთათვის საქართველოს გა-
რეთ სადიდებლად და გასაძლიერებლად ქრისტეს სარწმუნოებისა“.¹⁵

„ქრისტეს რჯული ქართველებისათვის მარტო სარწმუნოებითი აღ-
სარება კი არ იყო, იგი ამასთან ერთად პოლიტიკური ქვეითიკრიც
იყო საქართველოს მრავალ ნაწილების გასაერთებლად და შემოსაყ-
რებად. ერთობა სარწმუნოებისა ერთობას ერისას მოასწავებდა.
დრო იყო ამისთანა და სხვა არა-რა ელემენტი მაშინ შემძლებელ
არ იყო ეს ჩვენის ისტორიის დასაბამიდან სასურველი ერთობა
დაედგინა. სხვათა შორის, ქართველი ერი ამისათვის უფრთხილდე-

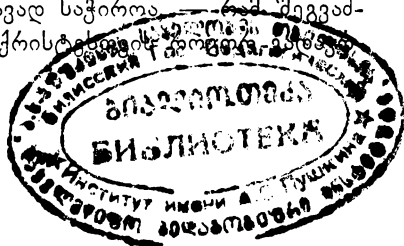
ბოდა თავის რჯულს, რომელიც, თავის შინაგან ღირსების გარდა, დულაბობას უწევდა ერთობასა. ამ სიკეთეს დიდი ხანია მიაგნეს ჩვენთა ბედის-გამგებელთა და არ არის ჩვენი არც ერთი სახელგანთქმული კაცი, ან მეფე, რომ, სხვათა შორის, ამ თვალთ არ ეყურებინა ქრისტეს სარწმუნოებისათვის. ამიტომაც, მოაცალედათ თუ არა პოლიტიკური ტრიალი ბედისა, ყოველი მათგანი სცდილობდა, არაფერს ზოგავდა, ქრისტეს რჯული, შინაგანის ღირსებით განდიდებული და მიმზიდველი, გარეთა ღირსებითაც განდიდებინათ, გაცემვენიერებინათ და მისი მონასტრები და ტაძრები ყველგან მოეფინათ ქრისტეს რჯულის სახსოვრად და სადიდებლად“.¹⁶

„ქართველმა, თავისის სარწმუნოებისათვის ჯვარცმულმა, იცის პატივი სხვის სარწმუნოებისაც. ამიტომაც ჩვენს ისტორიაში არ არის მაგალითი, რომ ქართველს სურვებიყოს ოდესმე სხვისა სარწმუნოების დაჩაგვრა და დევნა. სომეხნი, ებრაელები, თვით მაჰმადიანნიცა, ჩვენს შორის მცხოვრებნი, ამაში ჩვენ ვერაფერს ვერ წაგვაცუდებენ. სხვა ქვეყანაში სარწმუნოებისათვის დევნილნი და ჩაგრულნი — აქ ჩვენში ჰპოულობდნენ მშვიდობის-მყოფელს სავანესა და სინიდისს თავისუფლებასა“.¹⁷

„ქრისტე-ღმერთი ჯვარს ეცვა ქვეყნისათვის და ჩვენც ჯვარს ვეცით ქრისტესათვის. ამ პატარა საქართველოს გადავუდღეთ მკერდი და ამ მკერდზედ, როგორც კლდეზედ, დავუდგით ქრისტიანობას საყდარი, ქვად ჩვენი ძვლები ვიხმარეთ და კირად ჩვენი სისხლი, და ბჭეთა ჯოჯოხეთისათა ვერ შემუსრეს იგი. გაეწყდით, გაეცილებნით, თავი გავიწირეთ, ცოლ-შვილნი გავწირეთ, უსწორო ომებზე ვასწორეთ, ხორცი მივეცით სულისთვის და ერთმა მუჭა ერმა ქრისტიანობა შევინახეთ, არ გავაქრეთ ამ პატარა ქვეყანაში, რომელსაც ჩვენს სამშობლოს, ჩვენს მამულს — სამართლიანის თავმოწონებით ვეძახით. ცოდვა არ არის, ეს ერი მოსწყდეს! ცოდვა არ არის, ეს ლომი კოლომ საბუღარად გაიხადოს! ცოდვა არ არის, მელა-ტურანამ გამოლრდნას როგორც მძოვრი, როგორც ლეში! რათ? რისთვის? ვის რა ვირი მოვპარეთ?... რა გითხრათ? რით გავახაროთ?

ყველა ეს შევძელით და საკითხავად საჭიროა, რამ შეგვადლებინა? რამ გვიხსნა? ჯვარცმულნი ქრისტესისათვის.

2. ილია ჭავჭავაძე

ჩით? წამებულნი და სისხლ-მთხეველნი მამულისათვის რამღა გვა-
ცოცხლა, რამ გვასულიერა? მან, რომ ვიცოდით — იმ დროს რა
უნდოდა, რა იყო მისი ციხე-სიმაგრე, მისი ფარ-ხმალი. ვაჟკაცობა
უნდოდა, ვაჟკაცი ვიყავით. ხმალი უნდოდა, ხმლის ჰედვა ვიცო-
დით. ომის საქმეთა ცოდნა უნდოდა, ომის საქმენი ვიცოდით. აი,
რამ შეგვაძლებინა, რამ გვიხსნა, რამ შეგვინახა!.. იმ დროთა ჩარხზე
გაჩარხულნი ვიყავით, იმ დროთა ქარ-ცეცხლში გამოფოლადებულ-
ნი, იმ დროთა სამჰედურში ნაჭედნი. „სილბო გვქონდა ნაქსოვი-
სა“ — ვით ქრისტიანებს „და სიმტიცე ნაჭედისა“ — ვით მეომ-
რებსა და მამულიშვილებს. ამით გავიტანეთ თავი, დროთა შესაფე-
რი ღონე ვიცოდით, დროთა შესაფერი ხერხი, დროთა შესაფერი
ცოდნა გვქონდა, დროთა შესაფერი მხნეობა და გამრჩელობა. წავიდა
ის დრო: დაჩლუნგდა ხმალი, გაუქმდა ვაჟკაცობა. ეხლა ხმალი თა-
როზე უნდა შევდვათ, აღარაფრის მაქნისია; ეხლა ან ადლი უნდა
გვეჭიროს ხელში, ან გუთანნი, ან ჩარხი ქარხნისა, ან მართულები
მანქანისა. ეხლა ვაჟკაცობა ომისა კი არ უნდა, რომ სისხლსა ჰღვრი-
დეს, ვაჟკაცობა უნდა შრომისა, რომ ოფლი ჰღვაროს. კიდევ ვიტყ-
ვით, ქვეყანა ეხლა იმისია, ვინც ირჩება და ვინც იცის წესი და
ხერხი გარჯისა, ვინც უფრო უფროთხილდება ნაშრომს, ვინც იზო-
გავს ნაღვანს. დღეს მძლეა მძლეა მარტო ის, ვინც მცველია და
ბეჯითი სულითა და ხორციითა, ცოდნითა და მარჯვენითა. გვჭირს-კი
დღეს რომელიმე ეს დროთა შესაფერი სიკეთე?.. რა გითხრათ? რით
გაგახაროთ?

ხმლიანმა მტერმა ვერ დაგვათმობინა, ვერ წაგვართვა ჩვენი
მიწა-წყალი, ჩვენი ქვეყანა. ხმლიან მტერს გავუძელით, გადავრჩით.
ქვეყანა და სახელი შევიინახეთ, სახსენებელი არ ამოვიკვეთეთ, შე-
ვირჩინეთ, საქოლავი არავის ავაგებინეთ. ხმლით მოსეულმა ვერა
დაგვაკლო-რა, — შრომით და გარჯით, ცოდნით და ხერხით მოსე-
ული-კი თან გაგვიტანს, ფეხ-ქვეშიდამ მიწას გამოგვაცლის, სახელს
გაგვიქრობს, გაგვიწყვეტს, სახსენებელი ქართველისა ამოიკვეთება,
და ჩვენს მშვენიერს ქვეყანას, როგორც უბატრონო საყდარს, სხვა-
ნი დაეპატრონებიან. შრომასა და გარჯას, ცოდნასა და ხერხს ვე-
რავენ-ლა გაუძლებს, თუ შრომა და გარჯა, ცოდნა და ხერხი წინ არ
მივაგებეთ, წინ არ დაგახვედრეთ, წინ არ დავუყენეთ. ვართ კი ყო-

ველ ამისათვის მზად? ან გვეტყობა რაშიმე, რომ ყოველივე ეს ვიცით და ვემზადებით?.. რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

ეხლაც ომია, ხოლო სისხლის ღვრისა-კი არა, ოფლის ღვრისა, ომი უსისხლო, მშვიდობიანი, წყნარი. ამ ომმა არც ბუეი იცის, არც ნალარა. უბუე-ნალაროდ სთესავს, უბუე-ნალაროდ მკის. კოკისებურ, შხაპუნა ნიაღვარს-კი არა ჰგავს, რომ მთა და ბარი თან წაიღოს, მოარღვიოს, მოღაროს და მოგრაგნოს, „მდუმარე წვიმისაებრ ნაყოფის გამომცემელია“. არც რბევა იცის, არც ძარცვა. ეს მის ბუნებაში არა სწერია, თუ თითონ აღამიანმა გესლი უღმობელის სიხარბისა შიგ არ ჩააწვეთა, ბუნება არ მოუწამლა, არ მოუშხამა. ეს ომი შრომისაა, და ვითარცა შრომა—პატიოსანია, ნამუსიანია და ისეთივე თავმოსაწონებელი, თავ-გამოსაჩენი, როგორც უწინ თოფისა და ხმლის ომი იყო. ვაჟკაცობა ამისთანა ომში ბევრით წინ არის სისხლის ომის ვაჟკაცობაზე. ვაჟკაც გულადზე მშრომელი სამის გაფრენით მეტიაო, — იტყოდა გლეხკაცი თავისებურად ზედგამოჭრით, თუ მართალს ათქმევინებთ. რა გლეხკაცი! თითონ დღევანდელი დღე ამას გვეუბნება, ამას ჰლაღადებს და ჩვენ გვესმის კი ეს ლაღადი? ვაი რომ არა!.. მაშ რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

არ ვიცით — რანი ყოფილვართ, არ ვხედავთ — რანი ვართ, ვერ გამოგვისახია — რანი ვიქნებით! ყურებში ბამბა გვაქვს დაცული და თვალებზე ხელი აგვიფარებია. არც არაფერს ვხედავთ, არც არაფერი გვესმის. უზარმაზარი თხრილია ჩვენ, ქართველების, წინ და აინუნშიაც არ მოგვდის. ამ თხრილის პირას ვდგევართ და საკმაოა ხელი გვკრან — და შიგ გადავიჩეხებით დედაბუდიანად. ორბი, არწივიც კი ველარ გვიპოვის, ველარ დასწვდება ჩვენს ძვლებს, რომ გამოხრან, გამოსწიწკნონ, ისეთი ღრმაა ეს თხრილი, ისეთი უძირო. ვდგევართ და უღონოდა ვბზუით „მე ვარ და ჩემი ნაბადიო“ და ამ ბზუილიდამ არა გამოდის-რა. იქნება იმიტომ, რომ ყველა ბუზი კი ბზუის, ფუტკართან-კი ყველა ტყუის. ახლო წელიწადო, თუ რამ შეგიძლიან, თვალი აგვიხილე, ყურებიდამ ბამბა გამოგვაცალე, ფუტკრისაგან გვასწავლე დროთა შესაფერი სამამაცონი ზნენია, რომ ჩვენმა შემდეგმა მაინც აღარ ზთქვას: რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?“¹⁸

„ძველნი ფილოსოფოსნი ამტკიცებდნენ და ახალნიც ემოწმებინან, რომ ყველაზედ ძნელი ადამიანისათვის თავისას-თავის ცნობა, თავისის-თავის ცოდნა არის, ესე იგი, იცოდეს რის ძალ-ღონის პატრონია და იმის კვალობაზედ ამ წუთის-სოფლის სუფრაზედ თვისი ჭეშმარიტი ადგილი დაიჭიროს და ცხოვრებას ადამიანისას აქედამ მისცეს თავისი შემძლებელი მხარი. ჩვენ ამაზედ შორსაც წავალთ და ვიტყვით, რომ ყველაზედ ძნელი ადამიანისათვის თავისის ცხოვრების საგნის პოვნა და აჩენაა. მაღალის ზნეობის თვალთა წინაშე აქ საწყაოდ კაცურის-კაცობისა იმოდენად თვითონ საგნის სიღრმე და სიდიდე არ არის, რამოდენადაც საგნის სიცხადე და გამორკვეულობა. მარტო გონება-მაღალს კაცს აქვს წყურვილი ცხოვრების საგნის აჩენისა და მარტო გონება-მაღალს კაცს შეუძლიან აღნიშნოს იგი საგანი მთელის თავის სიგრძე-სიგანით ისე, რომ ყოველს ჟამს წარმოდგენილი ჰქონდეს, როგორც თავისი ხელისგული, არც გადაჭარბებით, არც დაკლებულად. აქ სიდიდე თითონ საგნისა არაფერს შუაშია. ქრისტე-ღმერთმა გროში ღარიბის დედაკაცისა სხვაზე მეტად შეიწირა, იმიტომ რომ დედაკაცმა გაიწირა ყოველი, რაცა ჰქონდა. საქმე მაღალ ზნეობისა იმაშია, რომ ადამიანმა ის მოიტანოს წუთის-სოფლის სუფრაზედ, რაცა აქვს. ვინც მართლად აღნიშნავს თავისს მოსატანს და უკლებლად მოიტანს, მასზედ ითქმის, რომ იპოვა საგანი ცხოვრებისა და განახორციელა კიდევ“.¹⁹

„ჩუმი, მშვიდობიანი, დინჯი, არა-მყვირალა და ჩხავანა მოღვაწეობა, — საცა უნდა იყოს, — თუ გულმხურვალობით არიან გამთბარი, გულმოდგინეობით წარმართული, ერთგულობით ძირმაგარი და პატიოსნებით ნათელცხებული, — უტყუარი ნიშანია თითონ მოღვაწის დიდ-ბუნებოვანობისა. იქნება ზოგიერთებს ეხამუშოს, ზოგიერთს ეუცხოვოს ეს ჩვენი აზრი, და სიტყვა შემოგვიბრუნოს: „დიდი საქმეა მარტო უტყუარი ნიშანი თითონ მოსაქმის დიდბუნებოვანობისაო“. ეს მართალია, თუ სჯე ქმნილია, თუ არ არის ქმნილი და მარტო ამაო თავმოწონებით და ცუდ-მედიდობით ხელწატანებულია. მაშინ საქმე დიდი თუ პატარა, სულ ერთია: იგი ზელის წამტანებელის ქარაფშუტობას უფრო გვისახუთებს და გვიმტკიცებს, ვიდრე დიდბუნებოვანობასა. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ძალა ქმნასა ჰქონია და არა მარტო ზელის წატანებასა და ფოტინსა.

არა-ქმნა ყოველ დიდს საქმეს ამცირებს და ქმნა-კი პატარასაც დიდად ჰხდის. ესეც მართალია, რომ ქვეყანაზედ ბევრი იმისთანა დიდი საქმეა, რომელიც თავისთავად ჰხმაურობს, ქარბუქს აყენებს და ყველას თვალ-წინ უდგა მთელის თავის სიდიდითა. ხოლო იმისთანა საქმენიც არიან, რომელთაც უღარუნები არა აქვთ და არა ხმაურობენ, მაგრამ მით არა ნაკლები მნიშვნელობა აქვთ წუთი-სოფლის სიმწარის დასატყობლად და სიმწვავის გასანელებლად“.²⁰

„ყოველს ადგილს, ყოველს საქმეში — რაც უნდა ჩუმი იყოს, რაც უნდა მცირე — ადამიანს შეუძლიან აღმოაჩინოს სიდიადე ღვაწლისა. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი ერთის მეცნიერისაგან: „ვინც ორი მარცვალი მოიყვანა იქ, საცა მანამდე მარტო ერთი მარცვალი მოდიოდა, იგი ერთს უდიდეს სამსახურს უწევს კაცობრიობასაო“.

ამ წუთის-სოფელში ადამიანს ბევრი და მრავალ-სახის საქმე აქვს საკეთებელი, როგორც კერძოდ თავის-თავისათვის, ისეც ზოგადად ყველასათვის. სათითაოდ ყველას ერთნაირი დანიშნულება არა აქვს, სათითაოდ ყველას რაიმე დანიშნულება კი უსათუოდ აქვს. მაღალზნეობის თვალის წინაშე სიდიდე ადამიანისა დანიშნულების სიდიდეზედ არ არის დამოკიდებული. მრავალ-გვარია ნიჭიერება, ღონე და მიდრეკილება ადამიანისა. სიდიდე და ღირსება ის არის, ვინ როგორ აუარჩია საქმე თავის ნიჭსა, ღონესა, მიდრეკილებასა და ვინ როგორ უძღვება. თითონ საქმის მეტ-ნაკლებობა აქ არაფერს შუაშია, დიდი და პატარა სულ ერთია, ოღონდ კაცმა იმას მიჰმართოს, იმას ჩაჰკიდოს ხელი, რაზედაც გული მიუწევს და ნიჭი და უნარი მიუწვდება. უამისოდ ყოველი დიდი საქმე მცირეა და ამისით კი ყოველი პატარაც დიდია.

...იგი განუწყვეტელი ძეწკვია ყოველდღიურის ღვაწლისა; იგი ერთი-ერთმანეთზედ ზედასხმული მარცვლებია ადამიანის საყოველღეო მოქმედებისა. რამოდენა სინათლე და სიკეთე უნდა ჩააყოლიოს კაცმა ამ უჩინარს მარცვლებს თავის განუწყვეტელის მოღვაწეობისას, რომ მათი კრებული იმად გამოჩნდეს, რასაც მოქალაქეობრივს ქველობას ეძახიან და რაც სამართლიანად გამოიწვევს ხოლმე ქებას, დიდებას, პატივისცემას და მაღლობის გადახდასა. ერთის დიდის საქმით ამის დამსახურება იმოდენად ძნელი არ არის, ჩვენის

ფიქრით, რაც ამ ხანგრძლივის დაუღალავის ღვაწლით, დღე-მუდამ ერთი-ერთმანეთზედ ზედ-მიყოლილის სიკეთით მოპოვებული. იმიტომ რომ დიდი საქმე ზოგჯერ ბედისაგან წილად ხდომილია და ადამიანი მარტო ფარ-ხმალია, ბედისაგან არჩეული. აქ კი გამუდმებული თავდადება უნდა, დიდი გულმოდგინება, დიდი ღონე ზნეობისა, დაუცხრომელი სიყვარული, დაუღალავი ბეჯითობა და გაუტეხლობა გულბატონისა მუშაკისა და გამრჩელისა. ყოველივე ეს უნდა, რომ მარცვლეულობით ნაღვაწი ბოლოს იმოდენა ხევადა აქციოს კაცმა საზოგადოების თვალში, რომ საჯაროდ პატივისცემა და მადლობა გამოიწვიოს. აქ ადამიანი თაოსნობს, ირჯება და არა ბედი...

...თვით იგი საზოგადოებაც კი პატივით და სახელით მოსახსენებელია, რომელსაც თვალი უჭრის ამ-გვარის ღვაწლის დასაწახავად. ეს უტყუარი ნიშანია მის გონების აღმატებისა, იმიტომ რომ უბუკ-ნაღაროს საქმეს, ჩუმსა და უჩინარს სასარგებლო ღვაწლს ხორცის თვალი ძნელად მისწვდება. აქ გონების მჭრელი თვალი უნდა, რომ თვალად მცირენი, მაგრამ კეთილნი საქმენი, რომელნიც გამუდმებულ შრომით ერთმანეთზედ განუწყვეტლად აკინძულია, ზედ-ნაკეცია, იცნას დიდის ზნეობის საქმედ და პატივისცემის ღირსად გაჰხადოს. დიდის დანახვა ადვილია, საქმე ის არის, იმა ჩუმთა მუშაკთა უჩინარი ღვაწლი დაინახოს კაცმა, რომელთა ნაღვაწიც აცხოვრებს ქვეყანასა და დედა-ბოძად უდგა თვით საზოგადოებას“.²¹

„ზნე-ხასიათის წრთვნა ზრდაა შინაგანის კაცისა, თუ ეგრე ითქმის. რადგანაც შინაგანობა კაცისა მისი სულიერი ვინაობაა, მისი სულიერი ბუნებაა, მაშასადამე, წრთვნა ზნე-ხასიათისა ზრდაა, გარკვევა მისი სულიერის ვინაობისა, სულიერის ბუნებისა, ანუ, უკეთესიქვათ, მისი კაცობისა, ადამიანობისა“.²²

„სახესება ერთობ ადამიანისა იმაშია, რომ მის გონების აღმატებულებას შეწონილ ჰქონდეს აღმატებულება ზნე-ხასიათისაცა. საჭიროა ზნე გაწმენდილი და გაფაქიზებული ჰქონდეს პატიოსნებითა, ნამუსიანობითა, კაცთმოყვარეობითა და სამართლიანობის გრძნობითა. უამისოდ მისი მსჯელობა და ყოფაქცევა ერთმანეთს გაღუდგე-

ბა, ერთმანეთს არ შეეთანხმება, მისი აზრი სხვა იქნება და ყოფა-ქცევა სხვა, გონება ერთს ეტყვის და გული სხვას აქმნევინებს. უზნეობა, უხასიათობაც ეს არის და ამ ზნეობითა და უხასიათობით არის ავი ზნეუწრთვნელი სწავლული კაცი.

ჭეშმარიტი განათლება განვითარებულ გონების და გაწურთვნილის ზნე-ხასიათის ერთმანეთთან შეუღლებაა განუყრელად. თუ კაცს ან ერთი აკლია, ან მეორე, იგი განათლებული არ არის და, ჩვენის ფიქრით, ისევე გონებაგანუვითარებელი და ზნე-ხასიათ გაწურთვნილი კაცი სჯობია, ვიდრე გონებაგანვითარებული და ზნე-ხასიათ გაუწურთვნელი. ხოლო ზნე-ხასიათის წურთვნა დიდად დამოკიდებულია სწავლასა და ცოდნა-ზედა, და ამიტომაც ჩვენა გვგონია, რომ თუ სკოლას უნდა თავის დანიშნულება შეასრულოს, ეგ სწავლა-ცოდნა ზნე-ხასიათის წურთვნასაც უნდა შეუტრჩიოს, ესე იგი იმ თვისების სწავლა-ცოდნა უნდა აძლიოს, რაც გონების გახსნილობასაცა ჰშველის და ზნე-ხასიათის წურთვნასა და დამთავრებასაც უხდება და ჰრგებს“.²³

„გმირობა, რა სახისაც უნდა იყოს, სულის ღონეა და არა ხორცისა, და ამიტომაც გმირის სიყვარული მარტო სულითვე ღონიერს შეუძლიან. აქ ხორციელს თვალს ვერას გააჭრევინებთ, სულიერი თვალი უნდა და ამ სულიერის თვალის ახილება მარტო ცოტად-თუ-ბევრად რიგიანს განათლებას შეუძლიან და სხვას არასდერს“.²⁴

„რა არის იგი სწავლა, განათლება, ზნეობა-გაწრთვნილობა, რომ თავისუფლების ჭეშმარიტი მნიშვნელობაც ვერ გამოარკვევინოს ადამიანსა, იმოდენა ღონე არ მისცეს სულისა, რომ ადამიანი მის მაღალ მნიშვნელობას ასწვდეს და ბოროტის ქმნის თავისუფლებასა სიკეთის ყმობა არ არჩევინოს“.²⁵

„დღევანდელს სკოლას სახეში აქვს მარტო ჭკვა-გონების წარმატება და გაძლიერება, თუმცა ბევრს შემთხვევაში საქმე ისე მიჰყავს, რომ ვერც ერთსა სწვდება და ვერც მეორეს. ეხლანდელი სწავლა-ცოდნა სკოლისა თუმცა ჰშველის კაცს გონების თვალით დაანახვოს და გონებისავე ყურით გააგებინოს, რაც კაცის გარეშე-მო არსებობს და თავს იჩენს, მაგრამ ადამიანის საქციელზედ-კი

თითქმის სრულებით არა ჰმოქმედობს. ამიტომაც დღევანდელს დღე¹ ადვილად შესაძლოა შეჰხვდეთ, — კაცი ცოდნით ერთი იყოს, მოქმედებით და ცხოვრებით — კი სრულებით სხვა. ეს იმიტომ არის, რომ დედა-აზრნი, სკოლაში სწავლა-ცოდნით გამორკვეულნი, მართო ფორმალურად არიან მიღებული და არა მათის შინაგანის აზრითა, არა მათის ბუნებურის შინაარსითა“.²⁶

„დღეს ყოველიფერი შეწირული აქვს მარტო გონების გაზსნას და დავიწყებულია, რომ ადამიანს, ჭკვა-გონების გარდა, გულიცა აქვს, რომელსაც კაი-კაცობისათვის ისეთივე წუთრთვნა და გახსნა უნდა, როგორც ცოდნისათვის ჭკვა-გონებასა“.²⁷

„ჩვენში ხორციელი თვალი უფრო მოქმედებს, ვიდრე თვალი სულისა“.²⁸

„საკმაოა კაცმა გაიხსენოს მარტო სახელი გაბრიელ ეპისკოპოსისა, რომ გულში მადლი ჩაეფინოს, ვითარცა მზის შუქი.

თითოეული წამი მისი ცხოვრებისა — მოძღვრებაა, მაგალითია, ანდერძია ჩვენთვის და ჩვენის ქვეყნისათვის. ერთად — კი მთელი მისი ცხოვრება ერთი დიდი სკოლაა მაღალ-სათნოებისა და სიყვარულისა, მართლისა და ჭეშმარიტებისა, მადლისა და მოწყალებისა. მე ამაზე ბევრს არას ვიტყვი, რადგანაც ბევრი უკვე ითქვა და ბევრსაც კიდევ იტყვის შთამომავლობა, რომელიც ამ საისტორიო კაცს განიკითხავს თავისი სამართლიანის განკითხვითა.

მე მსურს მხოლოდ აქ აღვნიშნო ერთი იმისთანა მხარე ამ დიდებულ კაცისა, რომელშიაც არის, ჩემის ფიქრით, სხვათა მრავალთა შორის, ერთი მისი დიდი მნიშვნელობაცა. მე არ ვიცი იმისთანა სხვა კაცი, — საერო, თუ სამღვდლო, — რომლის გულშიაც მომეტებულის მშვიდობის-ყოფით, მომეტებულის და-ძმობით ერთად დაბინავებულიყოს სამოქმედოდ მეცნიერება და სარწმუნოება. განსვენებული ღრმად-მიწეწილი მეცნიერი იყო და იმოღეწადვე ღრმად-მორწმუნეცა. აქ არის, ჩემის ფიქრით, მისი აღმატებულება, მისი მნიშვნელობა არამც თუ მარტო ჩვენთვის, სხვისთვისაც, რადგანაც ბევრსა ჰგონია, რომ მეცნიერება და სარწმუნოება ერთმანეთ-

ში მოუტიგებელნი და მოუთავსებელნი არიანო. იგია მაგალითი მორიგებისა და მოთავსებისა.

ქვეყანა, ბატონებო, სავსეა ხილულითა და არა-ხილულითა ადამიანის სულიერ და ხორციელ თვალისათვის. ერთის ბრძნისა არ იყოს, „ზოგი საგანია, რომ თუ არ დაინახე, ვერ ირწმუნებ, და ზოგი-კი იმისთანა, თუ არ ირწმუნე ვერ დაინახავ“. ბუნება ადამიანისა იმისთანაა, რომ სულთა-სწრაფვა ჩვენი ერთსაც ეტანება და მეორესაც საცნაურად ორისავ გზით, და მით უფრო, რაც ადამიანი თვალ-ახილულია და გონება-გაღვიძებული. ნება-უნებლიეთ ამ ორს სამფლობელოში დადის მოუსვენრად გონება და გული ადამიანისა, რომ იპოვოს ბინა და იქ დაღალული სული შეასვენოს ხოლმე გულთა-ძვრისაგან და მსოფლიო ღელვისაგან.

ამ ორს სამფლობელოთა შორის შემაერთებელ ხიდსა სწნავს მარტო სიბრძნე, რომელიც ასე იშვიათია ამ წუთისოფელში, რომლითაც ასე სავსე იყო განსვენებული მღვდელ-მთავარი და რომელიც, ჩემის ფიქრით, სხვა არა არის-რა, გარდა მეცნიერების და სარწმუნოების ერთმანეთში ბედნიერად მორიგებისა, ერთმანეთის შეუბღალავად და დაუმონებლად. ამისთანა სიბრძნეს სწვდებოდნენ მარტო იმისთანა გენიოსები, როგორც ნიუტონი და სხვანი მისებრი, ერთსა და იმავე დროს ღვთისა და ბუნებისმეტყველნი.

მთელი მოძღვრება აწ განსვენებულის სახელოვანის მღვდელ-მთავრისა რომ აღოთ, ძნელად იპოვით მაგალითს, რომ მეცნიერება გაეწიროს სარწმუნოებისათვის, ან სარწმუნოება — მეცნიერებისათვის. პირიქით, იგი სარწმუნოებას ამეცნიერებდა და მეცნიერებას ასარწმუნოებდა, თუ ასე იტყვის, და მთელი სიბრძნე მისი ამაშია გამოსახული.

იგი ერთს თავის ქადაგებაში სთხოვდა თავისს სამწსოს, რომელიც ყოველთვის სულ-გაკმენდით უსმენდა ხოლმე, ეგედრენით ღმერთს რომ მომცეს მე ძალა ჯეროვანად ვემსახურო ეკლესიასა, ესე იგი, თქვენს ცხოვრებასაო, რადგან თვითოეული თქვენგანი და ჩვენგანი ერთად შეადგენს იმ კრებულს, რომელსაც ეკლესია ღვთისა ჰქვია. ეს მისთვის ლიტონი სიტყვა არ იყო, საღვთო წერილი-დამ ამოკითხული და გაზეპირებული. ეს იყო მისი სიმბოლო, ეს იყო მისი განათლებული რწმენა, ეს იყო მისი გამეცნიერებულ სარწმუნოება და გასარწმუნოებელი მეცნიერება, ეს იყო ის, რასაც

სიბრძნეს ეძახიან და რის გარეთ მსახურება თვისი მსახურებად აო
მიაჩნდა, ღვაწლი — ღვაწლად, მადლი — მადლად, საქმე — საქ-
მედ. არ არის არც ერთი მაგალითი, რომ სადმე და რაშიმე ესუსტ-
ნოს ამ რწმენისათვის, პირაქით, თვისი ხანგრძლივი სამსახური მარ-
ტო ამ რწმენას შესწირა და შეაღია. კაცთათვის მსახურება მსახუ-
რებაა ღვთისაო, — ამას მარტო ღრმად გამეცნიერებული სარწმუ-
ნოება იტყვის და ამისთანა სარწმუნოებისა იყო იგი, ვისიც სიბრძნე
მარტო ჩვენ არ გვანცვიფრებს“.²⁹

„ცხოვრება ცალკე ადამიანისა, თუ მთელის ერისა, უფრო წეწ-
ვა-გლეჯის ბაზარია. დღეს ესეა მოწყობილი და რას იზამ? ცხოვ-
რება მარტო აღებ-მიცემობაა ერთმანეთის ჭკუისა, თუ ხელის ნაწ-
ვავ-ნაღაგისა, ნაამაგარ-ნაშრომისა, ნაომარ-ნარბევისა. იგი ის მოე-
დანია, საცა ჭიანჭველასავით ირევა დიდი და პატარა, საცა მძღვა-
რი მშვიერს წვრილად უფხვნის, გამარჯვებული დამარცხებულს
ფეხ-ქვეშა სთელავს, ძლიერი უძლურს ეტანება შესაჭმელად, უძ-
ლური ძლიერს გაურბის და ორნივე — დამწვევიც და გამქცევიც —
ერთსა და იმავე ღროს ერთსა და იმავე ღმერთს ეხვეწებიან —
ხელი მომიმართეო.

ჯოჯოხეთი იქნებოდა ეს ასეთი ცხოვრება, რომელსაც სხვა მი-
ზანი არსებობისა არა აქვს, თუ არ ის, რომ ადამიანი ბედნიერი
იყოს, სიამოვნებას, ლხენას და სიხარულს არ იყოს მოკლებული.
ვამბობთ, ჯოჯოხეთი იქნებოდა, რომ ამ წეწვა-გლეჯის ბაზარში
სხივფენილ მადლსაც არ გაჰქონდეს თავისი პატიოსანი ნაამაგარი,
თავისი ნაშრომ-ნაღვაწი კაცთა სანუგეშოდ და სასიქადულოდ. დიდ-
ბუნებოვანობა ცალკე ადამიანისა, თუ მთელის ერისა, მის-მიერ გა-
ტანილ მადლის მეტ-ნაკლებობაშია. ეგ მეტ-ნაკლებობა მადლისა
არის უტყუარი საწყაო ცალკე ადამიანის, თუ მთელის ერის, კა-
ცურ-კაცობისა, მისის შინაგან სიმაგრისა, ქვეყნთხედი მისის აღმა-
ტებულობისა. მადლი არის კრებული იმა კეთილთა, რომელიც
შეადგენს ზნეობურს განძს, როგორც თვითთულ ადამიანისას,
ისეც მთელის ერისას, და ეგ განძია იგი კლდე, რომელზედაც შენ-
დება ციხე-სიმაგრე ერის ცხოვრებისა, ერის აწმყოსი, ერის მერ-
მისისა“.³⁰

„თქვენო ყოვლად უსამღვდელოესობაჲ!“ მე ვბედავ თქვენს წინაშე ხმის ამოდებას დღევანდელ დღეს არა იმისთვის, რომ თქვენ ჩემს ქება-დიდებას ჰსაჭიროებდეთ. თქვენი საქმენი, თქვენი ღვაწლ-მოსილი სიცოცხლე ჩემზე უკეთესად ჰღალადებს თქვენს ქებასა და დიდებასა და ჩემი თქმა არას მოუმატებს თქვენს სათნოებით მო-პოვებულს სახელსა.

„ნამეტანობაში ნუ ჩამომართმევთ და გულით წმიდით ვიტყვი, რომ სჩანს ღმერთს კიდევ არ დავვიწყებია, რადგანაც თქვენის-თანა სათნოებიან კაცს მოუვლენს ხოლმე ჩვენს ქვეყანასა და რაკი თქვენისთანაებსა ვხედავთ, გულს კვლავ ერჩის წუთი-სოფლისაგან ღონე-მიხდილი სასოება და წუთი-სოფლისაგანვე გამქრალი იმედო-უკეთესის დღეებისა. უღონობა ქვეყნისა მარტო უფულობა და უქონლობა კი არ არის, როგორც ეხლა ბევრსა ჰგონია, არამედ, უფრო ისა, როცა სათნოებიანი, კეთილ-მომქმედი, მაღალ-ზნეობის კაცი არა ჰყავს. სიმაგრე ქვეყნისა, ქვეყნის ძალ-ღონე, ერის შემნახ-ველი და გამდიდრებელი ქვიტიკრი ადამიანის ცხოვრებისა მარტო სათნოებაა და მარტო სათნოებიანი კაცი ჰქმნის ამ წუთისსოფელს ტაძრად, სადაც ღმერთს აღიდებენ, და სამოთხედ, საცა ბედნიერე-ბა ადამიანისა ჰსადგურობს.

„თქვენის ცხოვრების წმიდათა-წმიდად ორი დიდი საგანია: ერ-თი ღმერთი და მეორე თქვენი სამშობლო ქვეყანა. ღმერთს ღმრთი-სას აძლევდით, ქვეყანას ქვეყნისას და ორსავე ემსახურებოდით ერთ-მანეთის დაუკლისად გულმხურვალეებით და სიყვარულითა. ერთი წუთიც არ ვიცი თქვენის სიცოცხლისა, რომ ცხოველმყოფელი შუ-ქი ამ ორკეც სიყვარულისა არ მიჰფენოდეს თვითვეულს თქვენს საქმეს. თვითვეულს თქვენს მოქმედებას. ქვეყანას ემსახურებოდათ ღმრთისათვის და ღმერთს აღიდებდით ქვეყნისათვის, რადგანაც ღმერთი არის სიყვარული და სიყვარული მხსნელია ქვეყნისა.

„თქვენი სიცოცხლე მთელი და განუწყვეტელი სათნოებაა, სათ-ნოება, რომლის მაგალითს მარტო იმ მაღლით ცხებულ მღვდელ-მონაზნების შორის ვბოულობთ, რომელნიც ერთს ღმრთს ყოფილან ჩვენში ჩვენდა საბედნიეროდ და ეხლა, ჩვენდა საუბედუროდ, აღარ არიან. თქვენ ხორცი დაუმორჩილეთ სულსა და ერთი უდიდესა სათნოებაც ეს არის. გშოიდათ და არა სჭამდით, გწყუროდათ და არა სვამდით, გციოდათ და არა თბებოდით იმისთვის კი არა, რომ

ვითარცა ანგარმა და ძუნწმა ვერცხლი და ოქრო მოიხვეჭოს, არამედ იმისთვის, რომ რაც საკუთრად თქვენის თავისთვის არ გემეტებოდათ, რასაც თქვენს თავს აკლებდით, ის სხვას შეჰმატოთ, სამადლოდ, საქვეყნოდ გასცეთ, თქვენს სამშობლოს მოახმაროთ. მართალი უთქვამს, ვინცა სთქვა, რომ ორნაირი სათნოებაა ქვეყანაზე ადამიანის ღირსების აღმნიშვნელი: ერთი უქმი, რომელსაც მოსდევს არა ქმნა ბოროტისა, მეორე მოქმედი, რომელსაც მოსდევს ქმნა კეთილისა. პირველი მაგდენი ვერაფერი ღვაწლია. სადიდებელი კაცისა მეორე სათნოებაა და ამისთანა სათნოების პატრონი თქვენა ბრძანდებით.

„თქვენ აღვიდგინეთ ჩვენნი დავიწყებულნი წმინდანნი შიო მღვიმელი და იოანე ზედაზნელი. სხვამ რაც უნდა სთქვას და ჩემის ფაქრით კი კაცი ის არის, ვისაც გულითადი რწმენა რისამე აქვს ქვეყნის საკეთილოდ მის მიერ აღიარებული და იმ რწმენას ემსახურება თავ-დადებით. თქვენ გწამთ, რომ ადამიანის მხსნელი მისი რჯული და სარწმუნოებაა და ამ გზაზე ღვაწლ-მოსილობისათვის არა დაგიწოგიათ-რა. ამისდა მოწმად თქვენს მიერ აღდგენილ მონასტრებია. ეს ნაშთი ჩვენის სულიერად ზე-აღსავლობისა. აქ მეტია თვითვეულის თქვენის ღვაწლის ჩამოთვლა და მარტო ამას ვიტყვი, რომ თქვენი მაღლით ცხებული მარჯვენა ყველგან მიგიწვდენიათ, საცა კი თქვენის ქვეყნის, თქვენის ერის საკეთილოდ საქმე რამ აჩენილა. არ არის არც ერთი საერთო საქველ-მოქმედი საქმე ქართველობისა, რომ თქვენი უხვი წვლილი არ ერიოს, თქვენი ლოცვა-კურთხევა წინ არ უძღვოდეს, თავს არ დასტრიალებდეს“.³¹

„სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათაგან: მამული, ენა და სარწმუნოება. თუ ამათაც არ უპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავსცემთ შთამომავლობას“.³²

„მამული!.. ამ სიტყვის ყოვლად-მპყრობელი მნიშვნელობა გრცელდა და ფართო. იქ, საცა ხალხობა დარღვეული არ არის და განთვითეულება — ეგ ჭირთაჭირი არა მეფობს, იქ მაგ სიტყვის აზრი ცხოვრების მიმნიჭებელი სულია, მთელის ხალხის ერთიანი მაჯის ერთიანი ძარღვია. იქ მაგ სიტყვის ხსენებაზედ თვითვეულსა — მთელის ხალხისა და მთელს ხალხს — თვითვეულისა ჭირი და ღიბი წარმოუდგება ზოლმე. იქ მაგ სიტყვის ხსენებაზედ დიდი და პა-

ტარა, ქალი და კაცი თავის ქვეყნის ნაღველითა ნაღვლობს, ლხენითა ლხინობს, დღეობითა და ღიღებითა — დღესასწაულობს. იქ მაც სიტყვაში ყოველია, და ყოველში ყველა არის“.³³

„ჩვენ არა ერთხელ გვითქვამს, რომ ერის პირქვე დამხობა, გათახსირება, გაწყალება იქიდან დაიწყება, როცა იგი თავის ისტორიას ივიწყებს, როცა მას ხსოვნა ეკარგება თავისი წარსულისა, თავისი ყოფილის ცხოვრებისა, დავიწყება ისტორიისა, თავისი წარსულისა და ყოფილის ცხოვრების აღმოფხვრა ხსოვნისაგან — მომასწავებელია ერის სულით და ხორციით მოშლისა, დარღვევისა და მთლად წაწყმედისა. წარსული — მკვიდრი საძირკველია აწმყოსი, როგორც აწმყო — მომავლისა. ეს სამი სხვადასხვა ხანა, სხვადასხვა ჟამი ერის ცხოვრებისა ისეა ერთმანეთზედ გადაბმული, რომ ერთი უმეოროდ წარმოუდგენელი, გაუგებარი და გამოუცნობია. ამიტომაც არის ნათქვამი ერთი ბრძანისაგან, რომ აწმყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მერმისისაო. ეს სამთა ჟამთა ერთმანეთზედ დამოკიდებულება კანონია ისეთივე შეურყეველი და გარღვევალი, როგორც ყოველივე ბუნებური კანონი.

ბევრს ერს ქვეყანაზედ სულაც არა ჰქონია წარსული, სულაც არა ჰქონია ისტორია, ესე იგი იმისთანა ცნობიერი ცხოვრება, რომელიც გამოსახავს ხოლმე სულიერს და ხორციელს ვინაობას ერთიანის კრებულისას, მის მიზიდულობას, მის აზრს და საგანს არსებობისას, მის წმიდათა-წმიდას, და რომელიცა მკის თავის დროებისათვის და ამასთანავე სთესს მერმისისათვის. ამისთანა ხალხნი დღესაც ბევრნი არიან ქვეყანაზედ. ამისთანა ხალხი უბინაო კაცსა ჰგავს, რომელმაც არ იცის — ვინ არის, რისთვის არის, საიდან მოდის და სად მიდის. ამიტომაც ესეთი ხალხი ბევრით არ გამოირჩევა პირუტყვთაგან და იქნება ბევრში უკანაც ჩამოუჩნდება. ულმობელი კანონი ისტორიისა ამისთანა ხალხს ვერ დაინდობს ეხლანდელს დროში, და სხვა უფრო ძლიერის ისტორიის მქონე ერი დაედგერება თუ არა, თანაც გაიტანს და შეიწირავს ხოლმე ამისთანა ხალხსა.

თუ ესეთი არა, ბევრი მეტი აღარ არის იგი ერი, რომელსაც ისტორია ჰქონია და იგი ისტორია დაუვიწყნია; აღარც ამისთანა ერსა აქვს მკვიდრად მოკიდებული ფეხი არსებობისათვის საჭიდაოდ, იმიტომ რომ, რა იყო — ის დავიწყებული აქვს და, მაშასადა-

მე, რა არის — არც ის იცის. არ იცის რა გაიმავროს, რისთვის გაიწიროს თავი, რას გამოესარჩლოს და რას არა. ფეხ-ქვეშიდამ გამოცლილი აქვს ის მაგარი მიწა, იგი ტანი თავის ვინაობისა, რომელსაც ისტორია შეადუღებს ხოლმე მამა-პაპათა ნაღვაწ-ნამოქმედარისაგან საშვილიშვილოდ ფეხმოსაკიდებლად და მოსამაგრებლად. იგი დიდება, იგი სახელი, რომელსაც ამისთანა ერი ჩაინარჩუნებს ხოლმე წარსულისაგან თავის გულში, თავის სამღერალსა და საგალობელში, თავის ზღაპრებსა და მოთხრობებში, მართალია, ბევრს ანუგეშებს ხოლმე ჭირსა და ლხინში, მაგრამ, რაც დრო მიდის, ეგ ნუგეშიც, ისტორიის დავიწყებასთან ერთად, ნელდება და თანდათან ჰქრება. იმიტომ რომ სამღერალსა და საგალობელში, ზღაპრებსა და მოთხრობებში ჩარჩენილნი სახსოვარნი, ისტორიის დავიწყების გამო, მართალს აღარა ჰგვანან და უაზრო და უსაგნო ზღაპრადღა გარდაიქცევიან, როგორც მთქმელის, აგრეთვე გამგონის თვალშიაც. ამის გამო ამ სახსოვრებში ის ცეცხლ-მოსაკიდებელი ძალ-ღონე აღარ არის, რომელიც კაცს ააფეთქებს ხოლმე მოქმედებისა და გარჯისათვის, და რაკი ეს არ არის, ყოველი ეს განძი და საუნჯეც-კი, წარსულისაგან გადმოლოცვილი, ამაო და ფუჭია ერის გამხნეებისათვის, ერის დღეგრძელობისათვის.

თუნდ ეგეც არ იყოს, შვილმა უნდა იცოდეს, სად და რაზედ გაჩერდა მამა, რომ იქიდან დაიწყოს ცხოვრების უღელის წევა. შვილს უნდა გამორკვეული ჰქონდეს, რაში იყო მართალი და კარგი მისი მამა, რაში იყო შემცდარი, რა ავი მიიჩნია კეთილად, და რა კეთილი — ავად, რა უმართავდა ხელს, რა აბრკოლებდა, რისთვის ირჯებოდა და მხნეობდა, და რისთვის და რაში უქმობდა. უამისოდ თითონ შვილი, რაც გინდა მხნე და გამრჯელი იყოს, უხორთუმო სპილოს ეგვანება, დავით გუარამიშვილისა არ იყოს, და ამ წუთისოფელში ვერას გახდება.

ჩვენ ერს ორი ათასი წელიწადი უცხოვრია ისტორიულის ცხოვრებით. ბევრი მაგარი და ბევრიც უვარგისი ქვა ჩაუდგია იმ საძირკველში, რომელზედაც დღეს ჩვენი აწმყოა დამყარებული მერმისის ამოსაგებად. რომ მართლა ესეა, ამისი საბუთი თვალწინ გვაქვს. რა შეგვინახავდა ამ ერთ მუჭა ხალხს ამ ორიათას წელიწადს ამოდენა დაუძინებელ მტრებს შორის. რათ და როგორ შეგვარჩენდა ხარბობა უცხო თემთა ამ მშვენიერად შემკულს წალკოტხას, რომელსაც

საქართველოს ეძახიან, თუ ჩვენს წარსულს ჩვენის ცხოვრების საძირკველში მაგარი ქვა არ ჩაედგა. ეს ერთის მხრით, მეორეს მხრით — რა ჩამოგვარჩენდა ასე უწყალოდ სხვა ქვეყნებსა ან განათლებასა, ან გამდიდრებაში, თუ ამისთანა ქვეყნის პატრონთა ცხოვრების საძირკველში მაგარ ქვასთან ერთად უუარგისი და ფხვნილი ქვაც არ ჩაეყოლებინა ჩვენს ისტორიას.

რომელია სიმაგრე ჩვენის ცხოვრებისა და რომელი სიფუყე და სისუსტე, ამას ხსნის და გვითარგმნის ზოლმე მარტო ისტორია, და თუ იგი დავივიწყეთ, მაშინ დაგვივიწყნია ჩვენის ცხოვრების სათავეც, ჩვენის ცხოვრების ფესვი, ჩვენის ცხოვრების საძირკველი, და თუ ასეა — რაღაზედ უნდა დავამყაროთ ჩვენი აწმყო, ჩვენი მერმისი? „34

„ისტორია იგი დიდებული ტაძარია, საცა უწირავს ერთიან სულსა ერისას და საცა აღუმართავს ერს თავის დიდებული და დიდ-ბუნებოვან კაცთა უწმინდესნი ხატნი და ზედ წარუწერია დიდ-თა საქმეთა მოთხრობა, ვითა საშვილიშვილო ანდერძი. ერი, რომელსაც ახსოვს ეგ თავისის ერთიანის სულის წირვა, ეგ თავის დიდ-ბუნებოვანნი კაცნი და დიდთა საქმეთა ამბავი, კეთდება, მხნეელება, ჰგულოვანდება და თავმოწონებულთა ყველგან, ჭირია თუ ლხინი. ამ ღირსებათა პატრონი ერი არ დაუფარდება, არ დაუძაბუნდება არავითარს ზედმოსეულს უბედურებასა და განსაცდელსა. იგი გულგაუტეხელად იბრძვის. იღწვის, გამხნეეებული თავის მამა-პაპის მაგალითითა და ანდერძითა, და მარტო გულგაუტეხელი მებრძოლი დაინარჩუნებს ზოლმე ბურთსა და მოედანს ამ წუთისოფელში.

დიდ-ბუნებოვან კაცთა და სახელოვან გმირთა მაგალითებით ისტორია სწურთნის ერსა, ზრდის, და დიდებულნი საქმენი კიდევ გულს უკეთებენ მოქმედებისათვის, აქეზებენ, ამხნეეებენ, თუ ნამეტნავად ის მაგალითები ერის საკუთარის ისტორიისანი არიან. ერი თავის გმირების ცხოვრებითა და მაგალითებით უნდა ჰსულდგმულობდეს, თუ მართლა ერობა ჰსურს და აგრეც არის, საცა ერი ერობს. აბა შეხედეთ სხვა ქვეყნებს, ერთი იმისთანა სახელოვანი კაცი არა ჰყოლიათ, რომ მის სახსოვრად ძეგლი არა ჰქონდეთ აღმაშენებული? რისთვის? სულ იმისთვის, რომ დიდმა თუ პატარამ და-

იხსომოს თავისი სახელოვანი კაცი, სულ მუდამ თვალ-წინ იყოლიოს და მის მიბაძვას ეცადოს.

ეს მრავალგვარი მნიშვნელობა ისტორიისა ერის გამოცოცხლებისათვის კარგად იცოდნენ თავის ერის გულმემატიკვართა სხვა ქვეყნებში. იგი სახელოვანნი მაჟულისშვილნი, ყველაზედ უწინარეს, ერის გამკეთებისათვის დაეიწყებულის ისტორიის აღდგენას შეეცადნენ. გამოღვიძებამ ერისამ უგემურის ძილისაგან ყველგან აქედამ დაიწყო თავისი დასაწყისი, და ამ-გზით გამოფხიზლებულ ერის კეთილდღეობასა და ხელახლად აღორძინებას დღეს ბევრგან ჩვენის თვალით ვხედავთ“.³⁵

„უკეთესნი და უდიდესნი მომქმედნი ერისა ხომ სხვა არა არიან-რა, თუ არ ერის გულის-ნადების და წყურვილის გამომეტყველნი და გამახორციელებელნი, რომელნიც ამის გამო თითქო შემოქმედობენ, თითქო ჰქმნიან ისტორიასა. ამიტომაც ეს ამისთანა მომქმედნი, ვამბობთ ჩვენ, დაუვიწყარნი უნდა იყვნენ, თუ ერს კიდევ ერობა ჰსურს და დედამიწის ზურგიდამ მტვერსავით ასაგველად არ გადაუღვია თავი. დაეიწყება ამათი — საკუთარის ვინაობის დაეიწყება, და თუ კაცს თავისი ვინაობა არ ახსოვს, რილას მაქნისია? იგი ნადირია, რომელსაც, რაკი დედის ძუძუს მოჰშორდება, აღარ ახსოვს თავისი მშობელი და სიცოცხლის მიმნიჭებელი. გარდა იმისა, რომ ამ უკეთესთა და უდიდესთა მომქმედთა მეოხებით და ღვაწლით ცცხოვრობთ დღესა და ვსულდგმულობთ, ამათ სხვა სამსახურიც მიუძღვით ჩვენ-წინა. ისინი ცხოველი მაგალითებია მისი, თუ რა სიმაღლემდე შეუძლიან ერს ამა თუ იმ გარემოებაში მიაღწიოს. რამოდენადაც დიდ-ბუნებოვანია ამისთანა მომქმედი, რამოდენადაც ეს დიდ-ბუნებოვანობა ხშირია რომლისამე ერის ისტორიაში, იმოდენად უფრო უტყუარი საწყაო გვაქვს ხელთ ერის სიკეთის, ძაღლონის და შემძლეობის აწყვისათვის. თუ გუშინ იყვნენ ჩემის სისხლისა და ხორცის დიდებულნი და სახელოვანნი კაცნი, რა მიზეზია, რომ ხვალაც არ გამოჩნდენ, თუ გარემოების იგივეობას ვიგულისხმებთ.

გარდა იმისა, რომ ამ უკეთესთა და უდიდესთა მომქმედთა მეოხებით და ღვაწლით ცცხოვრობთ დღესა და ვსულდგმულობთ, ამათ სხვა მნიშვნელობაცა აქვთ ერისათვის. ერი თავის გმირებში ჰპოულობს თავის სულსა და გულსა; თავის მწვრთნელსა, თავის ღონეს

და შემძლებლობას, თავის ხატსა და მაგალითს. ამიტომაც იგი ზოგა იმათგანს წმინდანების გვირგვინითა ჰმოსავს და ჰლოცულობს, ზოგს დიდ ბუნებოვანობის შარავანდედითა, და თაყვანსაცემს სასოებით და მადლობითა, ამიტომაც საჭიროა იმათი ხსოვნა, იმათი დაუფა-წყარობა.

„ჩვენთვის, აღმსიანებისათვის, საჭიროაო, — ამბობს ბრძენი სენეკა, — იმისთანა კაცი, რომ მის მიხედვით და მაგალითით შევიძლოთ საკუთარის ხასიათის გაწვრთნა და გამტკიცებაო. ოჰ, რა ბედნიერია იგი, ვინც არამც თუ ჩვენთან ყოფნით გვწვრთნის ჩვენ, არამედ მარტო თავისის სახელის ხსენებითაცაო“.

ამისთანა ბედნიერი დავით აღმაშენებელია საქართველოს ერისთვის. მისი მიცვალების დღე 26 იანვარია. ხოლო საქართველოს ეკლესია, რომელიც ყოველთვის თავდადებით ჰპატრონობდა ჩვენს ერს და არასდროს დიდებას ერისას დავიწყებას არ აძლევდა, 26 იანვარს აქებს და აღიდებს სახელოვანს დავით მეფეს, რომელსაც უტყუარმა განაჩენმა ერისამ, ეკლესიის დალოცვითა და კურთხევით, აღმაშენებლის სახელი დაარქვა საუკუნო სახსენებლად. ამ მართლა-და დიდებულმა მეფემ ერთად მოუყარა თავი ქართველობას. აოხრებული ქვეყანა ააშენა, მტერი გაუფრთხო და გაუფანტა. და ღღეს თუ ჩვენ ჩვენს ბინაზედ ვართ, — ეს იქნება იმისი ღვაწლი, იმისი სამსახურიც უფრო იყოს. დიდება სახელსა მისსა!..

ხოლო დავით აღმაშენებელი სადიდებელია ჩვენგან არა მარტო სახელოვან მეფობითა, არამედ თავის დიდბუნებოვან კაცობითაც. იგი, თავგადადებული მოყვარე თავის ეროვნობისა და მართლმადიდებელის სარწმუნოებისა, დიდი პატივისმცემელი იყო სხვის ეროვნობისაც და სარწმუნოებისა...

...აი ეს დიდებული მეფე — რა კაცურ-კაცის სახელსაც მოგვივლენს თვალ-წინ და რა თავმოსაწონებელს საბუთს გვაძლევს ხელთა. აი ამისთანა კაცის ხსენებაა გამაცოცხლებელი ერისა და ამისთანა კაცის არ-ხსოვნა მომაკვდინებელ ცოდვად უნდა ჩაეთვალოს ერსა, რომელმაც იგი ჰშვა და თავის ძუძუთი გამოჰზარდა. ჩვენმა დამცველმა ეკლესიამ ეს კარგად იცოდა და ამიტომაც 26 იანვარი დავგინიშნა, რომ წელიწადში ერთხელ მაინც გავიხსენოთ ეს ქართველისათვის თავმოსაწონებელი დიდებული მეფე, დიდებული კაცი.

კაცს ორი სახელი უნდა ჰქონდესო, — ამბობს ჩვენი ერი: —

ერთი აქ დასარჩენი, მეორე თან წასაყოლიო. ეს ანდერძი ქართველისა ისე არავის შეუსრულებია, როგორც დავით მეფესა. აქ აღმაშენებელის სახელი დარჩა, როგორც მეფეს, და იქ, როგორც დიდებულებოვანმა კაცმა — წაიყოლია სახელი წმინდანისა, ღიღების გვირგვინით შემკობილი“.³⁶

„როცა ერი ყოველს მოვლინებას და საქმეს მის გარეშემო მომხდარს, ყოველს ნახულს, გაგონილს და ყოფილს საზოგადო მნიშვნელობისას — გონებით დააკვირდება, ღირსსახსოვარს, ავსა თუ კარგს, — ხსოვნისათვის ანუხსავს, გულში ჩაირჩენს და სასწოვრედ სწონის ფასის დასადებლად, — მაშინ პირდაპირ და უტყუარად შეიძლება კაცმა სთქვას, რომ იგი ერი გონებითად ჰასაკში შედის, ჰკუთნა, გული და ცნობიერება დასძვრია მოქმედებისათვის და ფეხი შინიდან გარეთ გამოუდგამს კაცურის ცხოვრებისათვის. ეს ნიშანი მაშინ უფრო ნამეტანად უტყუარია, როცა ესეთი ყურადღება ერისა მიიქცევა ხოლმე იმისთანა კაცზედ, ვისაც რაიმე ღვაწლი მიუძღვის ერის წინაშე. ამისთანა კაცის დაფასება და დამსახურებულის პატივისცემა ცხადი მაგალითია, რომ ერის გონების თვალი ახილებულია“.³⁷

„ვინც უნდა იყოს, გლეხი, თავადი, ერი თუ ბერი, ისტორია ყველას ღვაწლია, საერთოდ მთელის ერის ნამოქმედარია, და იგი მამა-პაპა, რომელსაც თავისი სახელი ისტორიაში ასე თუ ისე მოუქცევია, ყველას მამა-პაპა საერთოდ და განუყოფელად, იმიტომ რომ საისტორიო კაცი ზორცია ზორცისაგან მთელის ერისა და ძვალი ძვლისაგან. ამიტომაც ისტორიაში მომქმედ მამა-პაპის ავად ხსენება გლეხის მამა-პაპის ავად ხსენებაც არის და ამას გლეხი, ვით შვილი ერთისა და იმავე ქვეყნისა, ერთისა და იმავე ერისა, თავის ღღეში არ იკადრებს“.³⁸

„მდაბიო ხალხის გონებითი თუ სხვაგვარი საუნჯე მარტო იმის ლექსებში ანუ პოეზიაში როდი გამოიხატება, არა, ეს საუნჯე უხვად დათესილი და დარჩენილია ისეთ ნაწარმოებებში, რომელნიც სრულებით არ ეკუთვნიან პოეზიის სფერას. ამ გვარია, მაგალითებრ, ხალხის ჩვეულებანი, რომელნიც შეეხებიან ეკონომიურს და იურიდიულ ცხოვრებას.

...ფრიად სასარგებლო უნდა იყოს ყველა შეგნებული ქართველისათვის იცოდეს, — რაგვარ და რომელ ჩვეულებებს მისდევს მღაბიო ხალხი თავის ეკონომიურ და იურიდიულ ურთიერთობის შესახებ. ეს სფერა ცხოვრებისა მთელს სურათს გადაუშლის ჩვენს მოწინავე საზოგადოებას და ცხოვრების სურათი კიდევ დაგვანახება ხალხის ავსა და კარგს, იმის შეხედულობას სამართალზედ, ერთ-ერთს დამოკიდებულებაზედ და სხვა...

...ჩვენმა ინტელიგენციამ ხელი მოჰკიდა მარტოდ-მარტო სახალხო პოეზიის შეკრებას. ეს საკმაო არ არის. არა თუ საკმაო, იქნება ზოგჯერ მავნებელიც იყოს და ხალხის ცხოვრების შესახებ შეცდომაში შეგვიყვანოს ამ პოეზიამ. რისთვის, როგორ? — გვკითხავს განცვიფრებული მკითხველი. აი რისთვის და როგორ: პოეზია, და მეტადრე სახალხო პოეზია, თქვენც მოგეხსენებათ, უფრო ფანტაზიის ნაყოფია და ფანტაზია კიდევ მაგრერიგად არ ეწყობა და არ ემორჩილება ზნეობით კანონის მოთხოვნილებას. ხშირად მღაბიო ხალხი, გატაცებული ფანტაზიის აღმაფრენით, დამღერის და დაჰხარის ისეთს საგანს და მოვლენას, რომელიც ძირეულად ეწინააღმდეგება ცხოვრების სიკეთესა და ცრუმორწმუნეობაზედ არის აშენებული. რასაკვირველია, მარტო პოეზიის მიხედვით დასკვნა და მსჯელობა ხალხის ცხოვრების საჭიროებაზედ და მის მოთხოვნილებაზედ შეცდომა იქნება და ამ შეცდომას საზარალო შედეგი უნდა მოჰყვეს. თუ ამ შემთხვევაში შეცდომის თავიდან აცილება გვსურს, პოეტურ შეხედულობის გარდა ხალხის სხვა შეხედულობას და მსჯელობასაც ყური უნდა ვათხოვოთ, და ეს შეიძლება მხოლოდ მაშინ, როცა ხალხის ყველა-გვარი ნაწარმოები შესწავლილ გვექნება. ჩვენი დედააზრი ეს არის: ხალხის ცხოვრება ყოველმხრივ და ჰარმონიულად უნდა შევისწავლოთ: იმის ყოველგვარი გონებითი ნაწარმოები უნდა შევკრიბოთ“.³⁹

„ჩვენის შიდა-ცხოვრების ისტორია ჯერ ფარდა-აუხდელია და უცნობი ჩვენგან. ჩვენი „ქართლის ცხოვრება“ ხალხის ისტორია კი არ არის, მეფეთა ისტორიაა, და ხალხი კი, როგორც მომქმედი პირი ისტორიისა, ჩრდილშია მიყენებული. თითქო ხალხის ისტორიის შესამეცნებლად საკმაოა კაცმა იცოდეს მარტო მეფეთა ისტორია.

თითონ შეფუთა მოქმედებაც ნაჩვენებია საგარეო საქმეთა შესახებ და არა შესახებ შიდა-საქმეთა.

ამის გამო არც ერთი შექცეული საბუთი არ უდევს სარჩულად არც ერთს ისტორიულს ფაქტს ჩვენის ხალხის ცხოვრებისას.

თუმცა ასეა, მაგრამ არის ერთი იმისთანა ისტორიული მოვლენა, რომელსაც ვერაფერს უარს ვერა ჰყოფს და რომელიც დღესაც უკვირს ყველას, ვისაც კი ამ მოვლენისათვის თვალი დაუკვირვებია.

უეჭველია, რომ ჩვენს ხალხს ორი ათასი წელიწადი უცხოვრია თავისი ცხოვრებითა და თვითმოქმედებითა. უეჭველია, რომ ამ ორი ათას წელს იმისთანა ხანა ისტორიისა არ დასდგომია, რომ მტრისაგან მოსვენებული ყოფილიყოს ზედ-მიყოლებით და გაუწყვეტლივ ასი წელიწადი მაინც ერთად.

საქართველო დღე-და-ღამ იარაღით ხელში იდგა, მტერი ყოველ მხრიდან მოწოლილი იყო. ჩვენი ხალხი თითქმის ორი ათასი წელი იბრძოდა, ომობდა, სისხლსა ღვრიდა, და ბოლოს მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს თვითმყოფობითი სული ისე დალია, რომ ჩვენს ქვეყანას არავისი ვალი და ვახში არ დასდებია.

ვსთქვათ, მკლავმა და გულმა შესძლო ეს გოლიათობა, საკვირველი ეს არის — რა ქონებამ გაუძლო ამისთანა ყოფასა? რა ჰკვებავდა ხალხსა, რა ქონებით უძღვებოდა ამოდენა ომებსა და სისხლის ღვრასა? ეს ერთი მუჭა ხალხი თითქმის ქუდზედ კაცად უნდა მდგარიყო იარაღით ხელში, რომ მტრისაგან მტვრად არ აღგვილიყო, — და საზრდოებას ვინ აძლევდა და რა აძლევდა?

ყოველს ამ საგანზედ უეჭველი და გულდადებითი პასუხი მეტად ძნელია. ამ შემთხვევაში ჩვენი „ქართლის ცხოვრება“ ხელს ვერაფრით შეგვიწყობს. ერთს იმისთანას არას გვანიშნებს, რომ საბუთად ვიხმაროთ უეჭველის დასკვნისათვის. მხოლოდ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ამისი პასუხი ჩვენს ეკონომიურს აგებულებასა და წყობაში უნდა მოინახებოდეს. უეჭველია, ჩვენი უწინდელი ეკონომიური წყობა ისეთი ყოფილა, რომ ხალხს იქიდან ჰქონია ის ქონებითი ძალ-ღონე, რომლითაც იგი გასძღოლია ამოდენა ვაი-ვაგლახსა და ომებსა ამოდენა ხნის განმავლობაში. აი, საგანი ღირს შესანიშნავი და მეტად საინტერესო გამოსაკვლევად. ეს საგანი რომ თვალწინ ჰქონდეს ჩვენს ეხლანდელს მეისტორიეს, ამ საგანზედ რომ

უეჭველი პასუხი მოგვცეს ვინმე, ბევრს წათელს მოჰფენდა აწმყოსა და მომავალსაც გზას გაუნათებდა“.⁴⁰

„ჩვენი ხალხი თავისი ბინადრობის დიდი და მკვიდრი მოყვარეა. იგი სოფელი, საცა მის მამა-პაპას უცხოვრია, საცა მამა-პაპის ძელები უმარნია, საცა მამა-პაპის სალოცავია, ჩვენის გლეხისათვის მეტად ძვირფასი რამ არის. დღესაც თუ ბედის ბრუნვას ერთის ადგილიდამ მეორეში გადმოუსახლებია ვინმე, იმის შვილიშვილნი და უფრო შორეული შთამომავლობა თითქმის ყოველ-წლივ უწინდელის ბინის დასახედად მიდის, მამა-პაპის ხატისა და სალოცავის თაყვანის-საცემლად დაიარება. ამისთვის არც ხარჯს, არც დროს და არც გზაზედ სიარულის შრომას არა ზოგავს. თუნდ ეგეც არ იყოს, ყველასაგან და ყველგან ცნობილია, რომ მუშაკაცი ყოველთვის იმის ნატვრაშია, სადმე ბინა მოიკიდოს, სადმე თავისი საკუთრება იქონიოს, და მიწისმომქმედი მუშა ისე არა ქონებას არ ეტანება, როგორც უძრავსა, ესე იგი მიწასა, ადგილ-მამულსა. ამგვარებში ნამეტნავად ჩვენი გლეხია ღირსშესანიშნავი“.⁴¹

„ჩვენში ყურძენი და მრავალგვარი ხეხილი ჰხარობს, ვენახი და ხილნარი საკმაოდ სარჩოს მომცემია, ასრე რომ ბევრგან ჩვენის გლეხკაცის ცხოვრების იმედი ამაზეა დამყარებული. ვენახისა და ხეხილის გაშენება ცოტა ადგილს და დიდს გარჯას, დიდს ხარჯს, დიდს დროს თხოულობს. ვენახსა და ხილნარს შიგ ჩატანილი აქვს უკვდავ განძავით წინაპართა მთელი ჯაფა, მთელი მხნეობა და მეცადინეობა. ამიტომაც, ჩვენებურ გლეხკაცს ვენახი და ხილნარი მარტო გამორჩომის წყაროდ კი არ მიაჩნია, არამედ იმ წმინდა აუზადაც, სადაც მის მამა-პაპას თავისი ოფლი მიუდენია და მიუბარებია საშვილიშვილოდ. ჩვენებურ გლეხკაცის თვალში მის ვენახს, მის ხეხილის ბაღს, მის ნაფუძარს თავისი ისტორია აქვს, მართალია — ბუნდი, წარსულის ღრუბლისაგან გამოურკვეველი, მაგრამ ღრმად კი ჩაჭდებული გულში, რომ ვენახი, ხეხილის ბაღი, სალართა მის წინაპართა ჯაფისა, გარჯისა და მხნეობისა.

ამიტომაც ძნელია ჩვენის გლეხკაცობისათვის ადგილიდამ დაძვრა. ამიტომაც იშვიათია ჩვენში უბინაოდ ტანტალი და სულ ცნობილი არ არის ერთგვარი დანაშაულობა, რომელსაც „бродяжничество“ ჰქვია. ამიტომაც ჩვენში ბინადარს მცხოვრებს „მკვიდრი“

ჰქვიან და არა „დგმური“, როგორც ზოგიერთს ენაშია. ჩვენში რომ გლუხკაცმა თავი დაანებოს თავის ადგილს, უნდა ჯერ გულიდამ ამოიღოს თავისი თემი, თავისი ოჯახის წარსული, თავისი მამა-პაპა, რომელთა ნაშთი, ძეგლი თვითოეული ვაზია, თვითოეული ხეა, მამა-პაპის ხელით დარგული და ოფლით მორწყული, და რომელსაც იგა სამკვიდროს ეძახის. ყოველ ამის გულიდამ ამოღება ძნელია“.42

„ჩვენს ცხოვრებაში არის იმისთანა ფესვნი, რომელთა ზედაც შეიძლება ამოვიდეს სიკეთე ერთობისა და ყველასათვის სახეიროდ გაიშალოს. ამას უნდა დავტრფოდეთ და შევხაროდეთ და არა ვთაკილობდეთ და ვმტრობდეთ. ამას ხელის შეწყობა ჰმართებს და არა ხელის შემართვა. ამით იმის თქმა კი არ გვინდა, რომ ჩვენში გლუხი, თავადი, აზნაური, თუ მღვდელი ყველგან ეგრე ძმურად სცხოვრობენ. არა, — ძალიან ბევრგან სუფევს განხეთქილება, ხოლო დიდი შეცდომა იქნება, ამისი მიზეზი თითონ წოდებათა წყობას, მის შინაგანს არსებას. თვისებას, ზნეს და ჩვეულებას და აქედამ წარმომდგარ მიდრეკილებას მივაწეროთ. ამისი მიზეზი იგივეა, რაც თვითოეულ კაცთა შორის: ავი გული, ხარბი თვალი, გრძელი ხელი და ნამუსის ქუდის ახლა.

„ისტორიად, — ამბობს ერთი მწერალი, — ბრძოლაა ბუნებასთან, სიღარიბესთან, გონების სიბნელესთან, ღონემიხდილობასთან, მამასადამე ყოველგვარ შევიწროებასთან, რომელსაც ადამიანი პირისპირ შეემთხვევა ხოლმე, როცა ისტორიის ასპარეზზედ გამოდისო. ერთს ბიჯსაც წინ ვერ წავდგამთ ამ ბრძოლაში, თუ ყველამ ცალკე გავიწიეთო. ყველამ ცალკე ვიბრძოლეით“. თუ ესეა, ნუთუ ყველა საზოგადოებრივ ძალთა ერთს კვალში ჩაყენება სანატრელი არ უნდა იყოს ყველასათვის? ნუთუ ყოველი ჩვენგანი არ უნდა ცდილობდეს სრულად აღმოიფხვრას, ჩვენთა წოდებათა შორის განხეთქილების მიზეზნი, რომ ჩვენი ცხოვრება წარმოადგენდეს ერთს დიდებულს დენას შეერთებულის ძალისას? ამიტომაც დიდად სცოდვენ ქვეყანასა და ხალხსაც, ნამეტნავად ჩვენში, — ისინი, ვისაც გულში ჩაუდგია, გინდა თუ არა, განხეთქილება უნდა იყვესო წოდებათა შორის, რადგანაც ევროპაში ეგ განხეთქილება სუფევსო. განა ევროპა ცოტა ღროსა და ღონესა ჰკარგავს, ცოტა სისხლსა ჰღვრის, რომ ეგ განხეთქილება მოსპოს?

მამ, საცა ეგ არ არის, რად გვინდა რომ იყოს? ეგ იმას ეგვანება, რომ კაცმა ნაგავი შეიტანოს სახლში მარტო იმისათვის, რომ მერე საბუთი ჰქონდეს სიქვას: სახლს დაგვა უნდაო. რად გვინდა ჩვენ აქ ბაძი, ან რა სასარგებლოა? მაგრამ რა? ტვინთხელობა, რომელიც საკუთარ ტვინს მოკლებული, სხვისით სცხოვრებს და მარტო ბაძით სულდგმულობს, ამ შემთხვევაში, წინააღმდეგ ვიცით, კედელი იწნება და, რამდენიც გინდათ ცერცვი შეაყარეთ, არ დაიჭერს“.⁴³

„ჩვენი გულითადი რწმენა ყოველთვის ისა ყოფილა და არის, რომ ერის წარმატება, ქონებრივი თუ გონებრივი, შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როცა ერი წოდებათა დაუყოფლად, დიდ-პატარაობის გაურჩევლად და გამოუკლებლად ერთიანის მეცადინეობითა და გარჯით ჰცდილობს ცხოვრების გზა გაიკვალოს და ბურთი ბედისა გაიტანოს წუთისოფლის მოედნიდან ყველამ ერთად საყოველთაოდ. ცალ-ცალკე წევა ცხოვრების უღელისა, ცალ-ცალკე ხვნა და მკა, ცალ-ცალკე თლა ღვინისა თავისაკენ და ჭირისა სხვისაკენ, მარტო თავის-თავის ხსოვნა და სხვისი დავიწყება მომაკვდინებელია კაცთა საურთიერთო ცხოვრებისა და საცა ეგ ურთიერთობა არ არის, იქ არც იგი კრებულია, რომელსაც ერი ჰქვია“.⁴⁴

„აიღებს ბეჩავი ქართველი მწერალი ხელში კალამს თუ არა, მაშინვე გულამოსკენით შედგება ხოლმე და თავის თავსა ჰკითხავს: ვის უნდა ველაპარაკოო. და სისხლი ძარღვში გაუშრება ხოლმე. მართლა-და, ვის უნდა ველაპარაკოს? მეტყვიან: — ყველასაო. დიად, კარგი და პატიოსანი, მაგრამ ჩვენ, ქართველებს, საყოველთაო რა გვაქვს, რომ მწერალმა ფრთა გაშალოს და იმაზედ განაღვლოს საყოველთაო ნაღვლითა, ანუ გაღვინოს საყოველთაო ღვინითა? ქართველობა ხომ არა გგონია საყოველთაო საღვინებელი და სანაღვლებელი? დიდაც ეგ უნდა იყოს, მაგრამ სად არის ქართველი და ქართველობა? ერთი ეს მინდა გკითხო: ვართ-ლა სადმე? როგორ თუ ვართ-ლაო, შემომიტევ წყრომით. თუ შენ, ჩემო მკითხველო, ადამიანობა, კაცური-კაცობა ხელში მჭირად არ გადაგიქცევია, ვიცი, რომ ამ კითხვაზედ ძარღვი ჩაგწყდება: ისიც ვიცი, რა ტკივილიც ამოგაცვენესებს; მაგრამ ესეც უნდა იცოდე, რომ ბალღამში ამოვ-

ლებულს ჭეშმარიტებასაც ვაყვაცური მოსმენა უნდა. რით ვერ გაიგე, რომ ჩვენ უბედურნი ვართ!.. ყური მომიგდე.

პატარა დალაგებით რომ დაუფიქრდე იმ ხავსმოკიდებულს გუბეს, რომელსაც ჩვენ, ქვეყნის სამასხარაოდ, ცხოვრებას ვეძახით, რომელშიაც ჩვენ, რაღაც დაუდეგარის კმაყოფილებით, ვჭყუპალაობთ, და რომლიდამაც ათასი სხვადასხვა-ფერი ნაკადული იწრიტება ცალ-ცალკე და სხვადასხვა გზით მიდის, და „რაოდენადაც ერთმანეთზედ შორსა ვალს, ეგოდენ დაუძლურდების“, — ამ გუბეს რომ თვალღია და აუჩქარებლივ დააკვირდე, მაშინ შენც ჩემთან ამოიკენესებ და იტყვი: „გართ-ღაო!“

აჩქარებული კაცი, ის კაცი, რომელსაც უნდა შავი ფიქრებო თავიდან მალე მოიშოროს, ადვილად გვიბასუხებს ჩვენ და გვეტყვის: ბრმანი ყოფილხართო. ეს ჩვენი დედაქალაქი და ეს შავის ზღვიდამ კასპიის ზღვამდე გუნდ-გუნდად მორიგებული მისი შვილი — სოფლები, ქართველები არ არიანო, მაშ ვინ არიანო. ქალაქი იქნება დედა იყოს, სოფლებიც იქნება მისი შვილები იყვნენ, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ დედის ძუძუ გაშრა და დედის ძუძუს შვილი აღარა სწოვს.

ქართველები არ არიან, მაშ რა არიანო? არიან თავადნი, აზნაურნი, მღვდელნი, ვაჭარნი, გლეხნი, ჩინიანნი და უჩინონი — ყველანი არიან, და ქართველი კი არსად არის. თავადს აზნაური სძულს, აზნაურსა — თავადი, გლეხსა — ორივე, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთის დედის საქართველოს ოჯახის შვილნი? თავადის აზრი — სათავადოა, აზნაურის — სააზნაურო, გლეხის — საგლეხო, ვაჭრისა — სავაჭრო, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთს თესლზედ აღმოსულნი? თავადის აზრი აზნაურს არ უხდება, აზნაურისა — თავადსა, ორივესი — გლეხსა, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთისა და იგივე ზორცისა და სულისა ნაყოფნი და ერთის დედას საქართველოს ძუძუთი გაზრდილნი? ეს ასომთავრული რომ ასომხედრულს გზას უღობავს, ეს თავადი რომ აზნაურს ზურგს უქცევს, აზნაური — თავადსა, ორივენი — გლეხსა; ეს ვაჭარი რომ სამივეს ერთნაირის სიხარბითა სწოვს, ნუთუ ესენი თვითეულად ცალკე და ყოველნივე ერთად ქართველი ჰგონია ვისმე! ქართველი საყოველთაო სახელია და ამათში რა არის საყოველთაო. ეგ თითო-თითოდ, ერთის გაწყვეტილის ჯაჭვის რგოლებივით რომ ცალ-ცალკე და თავ-

თავად დავგორავთ, ზოგი აქეთ, ზოგი იქით, ნუთუ ეგ თვითეული ქართველი ჰგონია ვისმე!

თქვენ მე მიჩვენეთ ის ადგილი, საცა მაგ თვითეულის გზები ერთად იყრება საყოველთაო საქართველოს სიკეთისათვის, მაშინ მეც ვიტყვი: ქართველი აგერ იქ არის-მეთქი. ის საერთო ნიშანი მიჩვენეთ, საითკენაც თვითეულის ჩვენგანის ჰკვა, გონება, ფიქრი, გრძნობა, სურვილი ერთად, ხალისიანად და შეუზოვრად მიიწევდეს საყოველთაო საქართველოს კეთილდღეობისათვის, მაშინ მეც ვიტყვი: ქართველი აგერ იქ არის-მეთქი. საერთო ლხინი მიჩვენეთ, საერთო ჭირი მაინცა, მაგრამ სად არის: ჩემი ლხინი შენი ლხინი არ არის, შენი ჭირი ჩემი ჭირი არ არის. ქართველი საყოველთაო სახელია და კიდევ ამას გკითხავ: საყოველთაო რა გვაქვს? ჩვენში არის: „მე თუ შენ, შენ თუ მე“, და ორივენი ერთად კი არაო.

აბა დაიძახე: ქართველო-თქო, თუ შავის ზღვიდამ მოყოლებული კასპიის ზღვამდე მარტო ღიბ-გადმოგდებულის ქართველის მეტმა (ე. ი. გორის მაზრაში მცხოვრებელმა) შემოგხედოს ვინმემ, და თუ გაჭირდა, იქნება კახელმაც თავისი სხვილი კისერი შენკენ მოიღრიჯოს, სხვანი კი ყურსაც არ გათხოვებენ, თითქო ამათ არ ეძახიო, თითქო ისინი კი ქართველები არ არიანო.

ის შემკრებლობითი, დიდებული ერთიანი აზრი, რომელსაც ყოველი ჩვენგანი ქართველობაში უნდა ხედავდეს, ის სახელი, რომელიც ყველას გვერქვა, დაირღვა, ჩვენის გონებიდამ ამოშრა, და ქართველი ეხლა ერთის კუნჭულის მცხოვრებთა საკუთარი კერძობითი სახელი-ლა გახდა და არა საერთო, საყოველთაო მთელის იმ ხალხისა, რომელიც ერთად ტანჯულა, რომელსაც ქართველთა შესისხლულის ისტორიის მძიმე უღელი ჭირში, თუ ლხინში, ერთად ძმურად უწევნია, რომელსაც ერთისა და იგივე ენით ჭირში უგლოვნია, ლხინში უმხიარულნია, და რომელიც დღესაც ერთისა და იგივე ენით — თუ არაფერს აკეთებს — თავის მოძმეს მაინც აბეზღებდა ღმერთთაწა და კაცთაწა.

იმერელი, გურული, მეგრელი, ქართლელი, კახელი — ეს ცალ-ცალკედ მითვისებული, კერძობითად მიღებული, განმაცოფებული სახელები, ჩემის ზემოხსენებულის სიტყვის ცხადი მაგალითებია. მაგრამ მეტყვიან: ეგ ყველა ხალხში არისო. მართალია, მაგრამ არა ეგრე გულსაკლავად, როგორც ჩვენშია. იქ, სხვა ხალხში, საცა

თვითღუღს პირს თავის დამოკიდებულება თავის ხალხთან არ შეუწყვეტია და სისხლში და ხორცში გამჯდარი აქვს, იქ მაგისტანა სახელები შინაურობაში იხმარება ურთიერთის გასარჩევად და არა საქვეყნოდ, საგარეოდ. მარსელში მცხოვრებელი ფრანციელი, რასაკვირველია, ფრანციელსვე ეტყვის, მარსელელი ვარო, მაგრამ უცხო ქვეყნელს კი ეტყვის, ფრანციელი ვარო. ეგ იმას ნიშნავს, რომ იგი შინაურობაში მარსელელია და გარეობაში — ფრანციელი. უცხოისათვის ერთი იმათგანია, საცა ყველანი ამისათვის ცხოვრობენ და ყველასათვის თითონა ცხოვრობს. ეგ იმას ნიშნავს, რომ ჩემი ძალა — ჩემი ხალხის ძალააო, ჩემი სიკეთე — ჩემი ხალხის სიკეთეაო, რომ ჩემი სისხლი ყოველს ფრანციელთან ერთად დღესო, ყოველის ფრანციელის ცხოვრების ძარღვი ჩემის ცხოვრების ძარღვიო, და თუ გინდაო, ყოვლის ფრანციელის ავად და კარგად მყოფობას ჩემს მაჯაზედ შეატყობო. ეგ იმას ნიშნავს, რომ ჩემი წყენა უცხოისაგან — ჩემი ხალხის წყენააო, და ჩემი ხალხის წყენა — ჩემი საკუთარი წყენააო.

ჩვენში? ეჰ, რაღა გითხრა მკითხველო! შენც კარგად იცი, რომ ქართველი ჩვენის ტომის საერთო სახელი აღარ არის, აღარც შინა და აღარც გარეთ, არც მახლობლისათვის და არც უცხოისათვის. იმერელი — იმერელია, გურული — გურულია, მეგრელი — მეგრელია, ქართლელი — ქართლელია. და სულ ყველანი კი ერთად ქართველები არ არიან.

ვაი იმ ხალხს, რომელსაც საერთო ძარღვი გაუწყდა: ვაი იმ ქვეყანას, საცა საერთო ძარღვში სისხლი გაშრა, საცა ყველაში თითო არ არის და თითოში — ყველა, საცა თვითეული ყველასათვის არ ჰფიქრობს და ყველა თვითეულისათვის, საცა „მე“ ხშირია, და „ჩვენ“ — იშვიათი!

განთვითეულებით, ცალ-ცალკე დავიშალენით, ასო-ასოდ დავიჭერით, და მაგ განთვითეულებამ, ცალ-ცალკეობამ ყოველგან და ყოველს-ფერში ის საქმე გვიყო, რაც ეზოებს ზღაპარში თვითეულს წკებლას მოუვიდა, ერთად ძნელად გადასამტკრევს. ამის შემდეგ, რასაკვირველია, საერთო სახელი აღარ შეგვრჩებოდა, და აკი აღარ შეგვრჩა.

რაკი ის დიდებული ქართველობის აზრი, ის საყოველთაო სახელი გონებიდამ გამოგვეცალა, ჩვენი გონება დაიფუჟა, სულით და

ზორციტ დავკუწმაწდით. გონება ჩვენი, როგორც ყოველივე საგანი, რომელიც დაფუყება, შეგვივიწროვდა, დავისუსტდა და, რასაკვირველია, ველარაფერს ფართოსა და დიდს აზრს ველარ დაიტევდა, და ვერ ზიდავდა. ამ მიზეზით ყოველივე აზრი, ფიქრი, სურვილი, გრძნობა დავგინამცევდა, გონებითად, ზნეობითად დავპატარავდით. მას აქეთ, რასაც კი ხელი მოვკიდეთ, ველარ მოვერივენით, რასაც კი გონების თვალთ დავაკვირდით, გონებაში ვერ დავიტიეთ; ავიღეთ ყოველი იგი და დავანაკუწეთ, იმოდენა ნამცეცებად ვაქციეთ, რამოდენის ზიდვასაც თვითეულის ჩვენგანის ღონე შესძლებდა, რადგანაც მთელის ზიდვისათვის საერთო მხარი აღარა გვქონდა. ზემოთ ესტევი, რომ ერთიანი სახელი მთელის ჩვენის ხალხობისა ხუთ. თუ ექვს ნაჭრად დავყავით-მეთქი! გონებამ ჩვენმა ერთიანი, მთლიანი აზრი იმ სახელისა ველარ დაიტევა, ვერ ზიდა, აიღო და ის სახელი და მისი აზრი ხალხის მცირე ნაწილს დაარქვა. ამ-რიგად სიტყვას: ქართველს, რომელსაც საზოგადო მნიშვნელობა ჰქონდა, კერძოობითი მნიშვნელობა მიეცა“.⁴⁵

„ჩვენ ადრევეც გვითქვამს, რომ ეხლანდელს დროს რაღაც ხიფათი შემთხვა და ადამიანის ლოლიკამ გზა შეიშალა, თითქო ან მართულები მოეშალა, ან ღერძი გაუბრუნდნაო. სულ ყველაფერო აირივ-დაირივა, ტყუილი და მართალი ველარავის გაურჩევი, ქვენა-გრძნობანი ზენა-გრძნობათა ადგილას გამეუფდნენ, ცოდვამ მადლის პირბადე ჩამოიფარა, ყალბი ხალასად გადის და ნაძირალა თავანკარად, თითქო ჭკუისა და გულის ალებ-მიცემობაში აღარ იშოვება საწყაო ცოდვისა და მადლისა, ტყუილისა და მართლისა.

ყველანი ვხედავთ ამას, ყველას თვალ-წინ ათასი ამისი მაგალითი გვიდგა და ყველანი ვიშვანკო და ვიწყნარებთ ამისთანა ყოფას. თითქო ამითი არავითარი რიგი ურთიერთობისა არ ირღვეოდეს, თითქო ამ არევდარევაში, ამ გაურჩევლობაში ვპოულობდეთ მაგარს ტინს, რომელზედაც უნდა აშენდეს ჩვენის ბედნიერების ციხე-სიმაგრე. თითქო კეთილს, მართალს, მადლს უღონობა შეაჩნდათ, და ამის გამო ბოროტს. ტყუილს და ცოდვას-ღა მივენდენით სრულის იმედით, რომ იგი ჰქმნან კაცის ბედნიერებისათვის, რაც კეთილმა, მადლმა და მართალმა ვერ შესძლეს.

ამ უნუგეშო ყოფას ხშირად ჩავუფიქრებიათ ჩვენ და ხში-

რად მოგვეწყურებია გამორკვევა მიზეზისა, უფრო იმიტომ, რომ ეს არევე-დარევა აზრებისა, ეს გაურჩევლობა ტყუილისა და მართლისა, ბოროტისა და კეთილისა, არსად სხვაგან ისეთის თავმოწონებით არ გათამამებულა, არ გაკადნიერებულა, როგორც ჩვენში. ეს ადვალ-ლი მისახვედრიც არის: სულელობას, ოღონდ მეცნიერების სახე-ლით-კი გამოვიდეს მოედანზედ და ლიბერალობა მოეწეროს ქვეშ, არსად იმისთანა უვიცობის ხნული არ დახვდება ფესვის მოსაყიდებ-ლად, როგორც ჩვენში. საცა ჭკუა და გული ადამიანისა დღეს-აქა-მომდე სხვისის წასუფრალით იკვებება აუწონ-დაუწონველად. ჩვენ-ში, გაიგებენ თუ არა ალია მომკვდარაო, იმას აღარ დაეძებენ, მარ-თლა მომკვდარა თუ არა, და თუ მომკვდარა, რომელი ალიაა. საკ-მაოა მხოლოდ ყური მოჰკრან ჰოსა თუ არას, და გათავდა საქმე, ყოველს სასაცილობას წამოიყრანტალებენ, გამოუძიებლად, საბუ-თის უკითხველად, ნამეტნავად მაშინ, თუ ყურში წასჩურჩულეთ, რომ ეს უკანასკნელი სიტყვაა მეცნიერებისა, ახალი მოძღვრებაა, ახალი მიმართულება და უეჭველი ნიშანია ლიბერალობისა.

ამის მაგალითებს ბევრი ძებნა არ უნდა. კაცი, მაგალითებრ, მოვითხრობთ, რომ საქართველოს სამი ათასი წელიწადი უცხოვრია და ამ სამი ათას წელიწადში არც ხელი გაუწდრევია, არც ჭკუა და გონება უმოქმედებია, არც გული და გრძნობა გამოუჩენიაო, არც წესი და რიგი ცხოვრებისა გამოუჩვენია, არც არაფრის ცოდნა და გაგება ჰქონია, ერთის სიტყვით, ისტორია არა ჰქონიაო. ეუბნებით, თუ ყოველი ეს მართალია, მაშ როგორ-ღა გაუძლია საქართველოს დღემდე, რას შეუწახავს ამ სამი ათას წელიწადში და რატომ მტვრად არა ქცეულა ამოდენა მტრებ შორის მოქცეული? ეჰ, თქვენ რა იცითო? გიპასუხებთ: თქვენ ჰოს მთქმელები ზარბ და მე უარმყო-ფელიო, თქვენ ძველს მოძღვრებას მისდევთ და მე ახალსაო. გამო-დის მეორე და იძახის: შექსპირი რა კაცია, ერთხელ ერთს ვიღაცა სულელს წამოურახუნებია — დიდი მწერალიო, და თქვენც, არა-ნაკლებ სულელებს, გვერთო. აბა რა მწერალია, რომ იმდენი რაღა-ცეები დაუწერია და აბა თუ ერთგან ნახსენები ჰქონდეს **рабочий** **вопрос**-იო. გამოდის მესამე და იძახის: ჩვენი მწერლები სულ მუ-ხანათები და ქვეყნის მოღალატენი იყვნენო, რადგანაც ბატონ-ყმო-ბის სიმწარეზედ ხმა არ ამოუღიათო. ეუბნები: კაცი, ეგ რა ადლი დაგიჭერია ხელში? არისტოტელი არამც-თუ სწუნობდა დღეს სა-

მართლიანად გაეცხულსა და მოსპობილს ბატონ-ყმობას, არამედ იგი უფრო უარესის მონობის მომხრეც იყო, და აქედამ განა ის გამოდის, რომ არისტოტელი სულელი იყო და ქვეყნის მუხანათი? ეგრე ხელაღებით უარყოფა გაგონილა! მაშ ჰომეროსიც მგვარში გასახვევია, რომ ბატონ-ყმობა არ უხსენებია თავის ილიადაში? მაშ დარვინიც ქვეყნის მოღალატეა და ჭკუის-გლახა, რომ თავის სახელოვან თხზულებაში ერთი სიტყვაც არ დაუხარჯავს ბატონ-ყმობის თაობაზედ?

გამოდის მეოთხე, სულ სხვა ჯურისა და მოდგმის კაცი, და იძახის: თქვენ, ქართველები, ვინა ხართო? გუშინ ჩამოთრეულხართ საილდამაც მთებიდამ და დიდად თავი მოგაქვთ — ძველი მკვიდრნი ვართ საქართველოსიო. თუ დასაბუთებულს სიტყვას შეუბრუნებთ, ის მაინც თავისას არ იშლის და გეუბნებათ: თქვენ თქვენს თავის-მოყვარეობას მთლად გაუტაცნიხართ და მართლ-მოყვარეობა დაგ-ქარგვიათო. თქვენს თვალში მართალს თავისი ფასი არა აქვს, თუ თქვენთვის სასიამოვნო არ არისო. მართალი-კია, რაცა სთქვით? — ეკითხებით დაჟინებულს უარმყოფელს. მე-კი უარგყოფ და მართალია თუ არა, ეგ ჩემი საქმე არ არისო. მაგისათვის თავი შენ გაიცხელე, თუ გესიამოვნებაო. გამოდის აქაც იგივე ქებული უარყოფა, ხოლო სხვა სარჩულზედ ამობლანდული. ეს უკანასკნელი სხვა ჯურის უარყოფაა და სხვა სათავედამ მოდის. ამას ყური არ ეთხოვება. სულ სხვაა ჩვენი შინაური უარმყოფელობა. იგი რაღაც სიბრძნესა, ცოდნასა და ლიბერალობას ჩემულობს და თუ გამვლელ-გამომვლელი თავს არ უკრავს და მუხლს არ უყრის, ყველანი სულელები ჰგონია, უცოდინარი და რეტროგრადი. ამის მსმენელს ბალებსაც სჯერათ ეს ყველაფერი და ვნებაც აქ არის.

აკი მოგახსენებთ, ჩვენში იმისთანები არიან, რომ სახელად მიაჩნიათ გამოვიდნენ და იყვირონ — დღისით დღე არ არის და ღამით ღამეო. თითქოს მარტო იმისთვის, რომ ბალებს მოაწონონ თავი და ტაშის ცემით ათქმევინონ: აი უარმყოფელი და, მაშასადამე, ბრძენი, მცოდნე და ლიბერალი. თორემ გონებაში ჩავარდნილი კაცი ამ უარმყოფელს საგიჟეთში ამოუყოფდა თავსა. ამ უარმყოფელს რომ უთხრა: კაცო, რას ჰროშავ! როგორ თუ დღისით დღე არ არის და ღამით ღამე, — გიპასუხებთ: შენ რა იცი, ხურმა რა ხილია! მე უარმყოფელის მიმართულებისა ვარ და ეს მიმართულება

უკანასკნელი სიტყვაა მეცნიერებისა, ახალი მოძღვრებაა და განა-
არ ვიცი, — შენს გაცვეთილსა და დაობებულს მიმართულებას კე-
რაფრად ეჭაშნიკებაო. ამასაც ხომ არ გაკმარებთ. რადგანაც ტაშს
არ უკრავთ, წამების გვირგვინსაც დაიწნავს ამ სასაცილო მჩვრისა-
გან, დაიდგამს თავზედ, გამარჯვებულსავეთ დოინჯსაც შემოიყრის
და თავმოწონებულად დაიწყებს სიარულს. ბალები უცქერიან ამ
ბერიკად მორთულს დონკიხოტსა და ქება-დიდებას მისძახიან: „აღა
ბაღში მიბრძანდება, მიხედ-მოხედვის ჭირიმეო“. დონკიხოტსაც
სჯერა ეს „მიხედ-მოხედვის ჭირიმე“ ბალებისა და შუბლზედ ბუზ-
საც არ იფრენს.

ჩვენა გვსურს ამ სასაცილო მიმართულებაზედ მკითხველთა ყუ-
რადღება მივაქციოთ, ამ მოძღვრებას გზა-კვალი გავუსინჯოთ, მიზე-
ზი ვუპოვოთ, თავისი მიეფუყათ და ამ გზით, ჩვენის შეძლებისა-
მებრ, ტყუილი მართლისაგან გავარჩიოთ, გამოვარკვიოთ. დროა
ბალების საცთუნალო სიტყვებს ფერ-უმარილი ჩამოვაცალოთ, პი-
რისპირ გავუსწოროთ თვალი და ნათხოვარი ფრთები ჩამოვაცვე-
ცოთ...

ჯერ ეს ვიკითხოთ, — რა არის ბუნებითად ეგრეთ-წოდებული
უარყოფელობა? ამას რომ გამოვარკვევთ, თავისთავად გამოიშვე-
დება, რა წითელი კოჭია თითონ უარყოფელი მიმართულებაცა.

თითონ სიტყვა რო ასო-ასოდ გამოვწლათ, დავინახავთ, რომ
უარყოფელობა „არას“ თქმაა, ანუ, — მდაბიოდ რო მოგახსენოთ,
ჩვენებურად, ქართულად, — ჰაშას კვრაა და სხვა არაფერი. არ ვი-
ციტ, იქნება ეს სიტყვა ჯეროვნად არ არის შედგენილი ქართულად,
ხოლო ეს-კი უეჭველია, რომ იგი თარგმნილია რუსულისაგან. რუ-
სულად ამ უარყოფას, ანუ უარყოფელობას, отрицание ჰქვია.
თითონ რუსულადაც, საიდანაც ნათხოვარსავეთ გადმოგვიღია ეს
„отрицание“, ჰაშას კვრაა, თუ ამ სიტყვას პატარა ენა არ დაეუ-
მოკლეთ და ნება მიეცით მთელის თავის სიგრძე-სიგანით იმეტყვე-
ლოს. ამიტომაც, ვინც ამ სიტყვას ჰმარობს რუსულ ლიტერატუ-
რაში, იმას ამ სიტყვის სარბიელი ვიწრო ფარგლითა აქვს შემოვლე-
ბული, რომ „არას თქმას“ არაფერ „ჰაშას კვრა“ არ შესწამოს, რად-
განაც „ჰაშას კვრა“ მტყუანისა და სულელის ხელობაა და არა მარ-
თლისა და ჭკვიათა-მყოფელისა.

ეს-გვარი უარყოფელობა, რომელიც არსად მიღებული არ

არის და მარტო რუსულს ლიტერატურას-კი როგორღაც აეკვიატა, ძველის-ძველი ამბავია, და სტყუიან ისინი, ვინც ახალის სახელით ამ უარმყოფელობას ასაღებენ. მას აქეთ, რაც კაცთა ენამ „ჰო“ და „არა“ მოიგონა და სამეტყვეოდ თვის სიტყვიერებაში შეიტანა მყოფობისა და არმყოფობის გასარჩევად, ეს უარმყოფელობა არი' ქვეყნიერობაზედ და იქნება კიდევ, ვიდრე კაცის გონება არ დასცხრება ჭეშმარიტების ძიებისაგან. ხოლო ამ ძიებაში მარტო „არა“ კი არ მოქმედობს, „ჰო“-საც ისეთივე ღვაწლი მიუძღვის, როგორც „არასა“.

მთელი ისტორია კაცობრიობისა ყოველ-გვარს სფეროში, საცა-კი აღამიანს წარმატების ძლევამოსილობა მიუძღვის და არ მიუძღვის, სხვა არა არის-რა, გარდა გაუთავებელის ჭიდილისა „ჰოსა და არას“ შორის. ყოველივე ჭეშმარიტება, ყოველივე საქმე, რაც კაცობრიობას აღმოუჩენია კაცთა ცხოვრების გულის, გონების განსაკარგებლად, გასაძლიერებლად, წარსამატებლად, ამ ჰოსა და არას ჭიდილით მოუპოვებია. ჭეშმარიტების აღმოჩენას, საქმეს ცხოვრების ასე თუ ისე გაწყობისას და გარიგებისას, სხვა გზა არა აქვს ამ ერთად-ერთის გზის მეტი. რა საგანსაც, რა მოვლენასაც-კი, კაცთა ხელიდამ, თუ გონებიდამ გამოსულს, გულში ჩაჰხედავთ, დაინახავთ, რომ ჰო-არაობის ჭიდილსა და ქარცეცხლშია გამოტარებული. მართალია, გამარჯვება ერთისა თუ მეორისა, ჰოსი თუ არასი, ყოველთვის არა ჰნიშნავს ჭეშმარიტების გამარჯვებასა, მაგრამ მაინც ჰოსა და არას ჭიდილია ერთად-ერთი გზა ჭეშმარიტების აღმოჩენისა და პოვნისა. ტყუილად-კი არ არის ნათქვამი ერთის მეცნიერის ბრძნისაგან, რომ ცდომისაკენ ათასი გზა მიდისო და ჭეშმარიტებისაკენ — კი მარტო ერთად-ერთიო. ეს ერთად-ერთი გზა ჰოსა და არას დაპირისპირებაა.

ამიტომაც, უარყოფა ცალკე, ჰოსთან არ-დაპირისპირებული, არ შეჭიდებული, ჭეშმარიტებისათვის სვის გატანაში სრულად უღონოა, როგორც ჰო, ამ შემთხვევაში ცალკედ უღლის მწვეელი. შეჭიდება ჰოსი და არასი, მათი ერთმანეთთან დაპირისპირება და ამ გზით კვლევა მართლისა, კრიტიკაა. კრიტიკა ბუნებითად ისეთი რამ არის, რომ ერთსა და იმავე დროს, ერთისა და იმავე საგნის კვლევაში ჰოსაცა და არასაც ამოქმედებს მართლის გამოსარკვევად და გამოსაჩენად. იგი ნებას არ იძლევა, რომ ან ერთმა და ან მეორემ

ცალკე გაიწიოს და ცალ-კერძ სჭიმოს ჭაპანი ძიებისა და კვლევისა. როგორც ურემი სწორედ ვერ გაივლის, თუ ცალ-მხრივ გააწევენ ხარსა, ისეც ძიება და კვლევა ჭეშმარიტებისა, ცალ-კერძ ტარებულს და განზიდულს.

აი, ჩვენის ფიქრით, ჭეშმარიტი მნიშვნელობა უარყოფილობისა და მისის არსებობის მიზეზი, საბუთი და ადგილი. ეგ ერთი მოჭიდავეა კრიტიკის მბრძანებლობის ქვეშ, ერთი ხელია, ხოლო უმეოროდ წარმოუდგენელი და სასაცილოდ ასაგდები. ჩვენ ამაზედ შორსაც წავალთ: უარყოფილობა, კრიტიკაზედ დამოუკიდებლად ცალკეულ დაბინავებული კაცის გონებაში, დიდი სულელობაა. რა არის უარყოფა ცალკედ? ჰოს გაბათილება და მის სამაგიეროდ „არას“ გაჰოება, თუ ეს ითქმის. თუ ამ უარყოფას თავის-თავად შეუძლიან რამ, ხომ ამ გაჰოებულს არასაც თავისი ქამანი უნდა უგდოს და ტახტიდამ გადმოაბრძნოს, თუ ბოლომდე თავის საკუთარს წერას ჰსურს რომ აჰყვეს და თავისთავს არ უღალატოს, თავისი-თავივე უარი არა ჰყოს, არ გააბათილოს. ნუთუ ამისთანა წაჯეგ-უკუჯეგობა, მოძღვრებად გადაქცეული, მომცდარი ჭკუის სასაცილო ცუდღუტობა არ არის! თუნდ ამასაც თავი ვანებოთ: უარყოფა სხვა მხრივაც რაღაც ჭკვა-შეშლილის მასხარაობას მოგვავიწყებს, იმიტომ რომ „ჰოც“ ისეთივე უარყოფაა „არასი“, როგორც „არა“ „ჰოსი“, და თუ სიმართლე, სიბრძნე და ლიბერალობა მართო უარყოფაშია, „ჰოსაც“, ვით „არას“ უარყოფელს, ისეთივე პატივი უნდა ჰქონდეს, როგორც „არას“, „ჰოს“ უარყოფელს“. ⁴⁶

„ერთ-გვარის ყალიბის მწერალნი არიან ჩვენში, რომელთაც ერთი სასაცილო ზნე სჭირთ, როცა საპოლემიკოდ გამობრძანდებიან ხოლმე მოედანზედ. როცა სურთ თავის მოპირისპირეს წუნი რაჲ დასდონ, ვითომ სახელი გაუფუჰონ, საზოგადოებაში აბრუ გაუტეხონ, — ამისათვის მართო ერთი იარაღი აქვთ. აიღებენ და რის და ვისი ათვალწუნებაც უნდათ, იმას მიაკერებენ ხოლმე მართო ერთს სიტყვას: „ძველიაო“, და საქმე მათის ფიქრით გათავებულია და დამში მოსული, რა თქმა უნდა, ამნაირის ფარ-ხმლით მეომარი დიდეს ტყვია-წამლის პატრონი არ უნდა იყოს, იმიტომ რომ თითონ ეგ იარაღი მეტის-მეტი ძველია და დღეს მართო ბავშვებს-ლა აქვო ხელში სათამაშოდ და მართო იმათი შესაფერია და მოსახდენი.

გონებაში ჩავარდნილ ჭკვათა-მყოფელ კაცისათვის — კი სათა-კილოა მაგისთანა იარაღის ხელში ჭერა, იმიტომ რომ არასდერი ქვეყანაზედ არც იმით დაიწუნება, რომ ძველია, არც იმით მოიწონება, რომ ახალია. ამ სადა ჭეშმარიტებას დიდი ლარი და ხაზი არ უნდა, არც მეტის-მეტი გონების გახსნალობა, რომ კაცმა ახალი ტალახი ძველს ვარდს არ ამჯობინოს მარტო იმის გამო, რომ ტალახი ახალია და ვარდი — კი ძველი.

ხომ ასეა, მაგრამ ზემოხსენებულ ყალიბის მწერლებმა იმოდენა მოედანი მოიპოვეს ჩვენს უმეცარს წვრილფეხობაში, რომ ჩვენის ბულვარის აკადემიაში ესლა კარგა საკმაოდ დიდი წრეა მკითხველებისა, რომელიცა ჰქმარობს ავისა და კარგის გასარჩევად მარტო ორს სიტყვას: „ძველია, ახალია“. ზემოხსენებულ ყალიბის მწერლებს ეს ორი სიტყვა დაუხვევიათ ხელზე და სხვა ყველაფერში რომ უღონონ არიან, თითონ „ახლობით“ იწონებენ თავს და სხვას — კი „ძველობით“ ჰწუნობენ. მოგახსენებ, ამისთანა მანერამ მწერლობაში დიდი ხანია იქაც თავისი დრო მოიჭამა, საცა დაიბაღა და საცა პირველ გაჩნდა ქვეყნის სასაცილოდ.

სასაცილოდ, — ვამბობთ, იმისათვის, რომ საქმისა, თუ აზრის ავ-კარგიანობის გარჩევა მარტო ძველ-ახლობითა, ღირსების აწონ-დაწონვა მარტო იმით, რომ ეს გუშინდელია და ეს დღევანდელი. ჭეშმარიტების უარყოფა მარტო იმით, რომ ძველია, და ტყუილის ჭეშმარიტებად გაყვანა მარტო იმით, რომ ახალია, რაც გნებავთ ბრძანეთ და, სასაცილოზედაც მეტია. აგეთი სასწორი, აგეთი გარჩევა კარგისა და ავისა, მართლისა და ტყუილისა მარტო იმის მომავლინებელია, რომ კაცს არც კარგი ესმის, არც ავი, არც მართალი უცნია, არც ტყუილი, და ამაოდ ჰფქვავს მინდ-მოკლებულ წისკვილსავით...

...ეგეთი საპოლემიკო იარაღი ჭკვათა-მყოფელთათვის არა სჭრის. იგი გამოუდევარი და ყოვლად უხეირო იარაღია და მერე სხვისაგან ნათხოვარი, სხვის გამონაცვალი. მაგას ერთს დროს ძალიან ხშირადა ჰხმარობდნენ რუსეთში, მაგრამ მალე ჰნახეს, რომ მარტო ბელურების საფრთხალად თუ გამოდგება და დიდი ხანია თავი დაანებეს, ზოლო გამონაცვალს ჩვენები მიეისვენენ და დაეპატრონენ.

დაძველდა, ბატონებო, ეგ იარაღი, გაცვდა, იმიტომ რომ თავ-

დაპირველადვე ხანგრძლიობის უნარი და ღონე არა ჰქონია. ქარი-საგან მობერილი იყო და ქარმავე წაიღო და საწყაოდ ავიდა და კარ-ვისა, მართლისა და ტყუილისა დარჩა სიავე და სიკარგე, სიმართლე და სიცრუე და სხვა არაფერი. ნუთუ ამის გამოცნობას დიდი ჰქუა უნდა, რომ ავ-კარგიანობა, ტყუილ-მართლობა არც ახალს ახლო-ბით მიეწებება, არც ძველს ძველობით. ავსაც და კარგსაც, ტყუილ-საც და მართალსაც თავისი საკუთარი ბუნება აქვს და თვითოეული თვისდა ბუნებისამებრ უნდა გაირჩეს და გამოიზომოს და არა სიახ-ლით და სიძველითა.

ყველას, ძველია თუ ახალი, მინამ მსჯავრს დასდებდეთ, კბილი კი არ უნდა უსინჯოთ, ბუნება უნდა გამოუჩხრიკოთ და მარტო მა-შინ დაეჭდევა მსჯავრს ადამიანის საკადრისი ღირებულობა და ფასი.

ძველობით ხსენება სხვისა, ამით კილვა და ძაგება, ძველი ია-რალია უღონობისა, გაცვეთილი ფანდია სახსარ-მოკლებულ ფა-ლაენისა. მწერლისა თუ მთქმელის არარაობის, ცარიელობის უტყუ-არი ნიშანი მაგ იარალის ხმარებაა. რაკი მაგ-გვარს იარალს ხელი წა-ავლო კაცმა, იმას თავი დაუკარით და „მშვიდობის მგზავრობა“ და-ულოცეთ. იგი წასულია, გარდასულია და ვერც სიმარდე წერისა, ვერც სუსხიანობა კალმისა ვერ იხსნის ამისთანა მწერალს ამ სამ-წუხარო ბედისაგან. ნუ ენდობით და ერიდებით მაგ უღონო ღონე-სა. მაგ იარალის მხმარებელი მწერალი გადაბერებულს გასათხოვარ-სა ჰგავს, ანუ. უკეთ ვსთქვათ, საპატარძლოდ მორთულს ბებერსა, და ტყუილად კი არ არის ნათქვამი:

„ბებერსა, სასძლოდ მორთულსა,
უფრთხილდი, მოერიდეო“.⁴⁷

„უარყოფა დიდ მოდად შემოვიდა ბრმათათვის. ვისაც აღვილად და მოუშხადებლად კუსავით ფეხის გამოყოფა უნ-დოდა ქვეყანაზედ. ეგ მოდა უნდა მიეღო. ამისათვის ორიოდე ფრა-ზა იყო საჭირო. ერთი ის, რომ პოეზია, და ერთობ ხელოვნება, რა ჰკვიანი კაცის საქმეა, ერთი წყვილი წაღა შექსპირს მირჩევენაო; მეორე — ავტორიტეტები არა მწამსო: მესამე — ისტორია ზღაპა-რიაო; და მეოთხე — ქვეყანაზედ მარტო გლეხკაცია ადამიანი და თავადი და აზნაური კი არაო. ეს ფრაზები რომ დაგესწავლათ, ლი-ბერალი იყავით და ლიბერალი. აი სწორედ ამ-გვარ ლიბერალობაში ჩააცივდნენ ჩვენებურის ყმაწვილ-კაცობის ბევრი წილი. დღესაც,

აბა დააკვირდით ჩვენებურს შინ-გამომცხვარს ლიბერალებს, თუ მარტო ამ უთავბოლო ფრაზებით არ იკვებებოდნენ და ქვეყნის სა-საცილოდ თავიანთ თავს ლიბერალებად და რადიკალებად არა ხა-დოდნენ. აბა დააკვირდით, თუ ყველგან, საცა გინდა და არ გინდა, სულ ეგ ფრაზები არ წამოსჩხირონ, ფერად-ფერად ძონძებში გან-ვეულები...

...თუმცა „მამების და შვილების“ ბრძოლამ რუსეთში ბრმად აიყოლია ჩვენებური ყმაწვილ-კაცობა და იმ ბრმად აყოლილებმა ეკ ბრძოლა ჩვენშიაც გადმოიტანეს, მაგრამ ჩვენის ყმაწვილ-კაცობის სასახლოდ ესეც უნდა ვსთქვათ, რომ მათგანმა თითო-ოროლამ გა-მოინაბირა და თავისი შეცდომა მალე იცნო, გამოვიდა და ცალკე გუნდად დადგა ცხოვრების მოედანზედ. მას აქეთ ჩვენშიაც ყმაწ-ვილ-კაცობა ორ ბანაკად გაიყო: ერთში მოექცნენ ისინი, ვისაც რუსეთის უარმყოფელის მიმართულებიდან ოთხ ზემოხსენებულ ფრაზებს გარდა არა გამოეტანათ რა, მეორეში — ახალის გუნდის მომხრენი. პირველებმა დაიხვიეს ხელზედ რუსეთის „მამა-შვილო-ბა“, ენაზედ დაიკერეს ზემოთ მოყვანილი ოთხი ფრაზა და დღეს-აქამომდე აწიოწოს იძახიან და იოლად მიდიან. მეორეები კი და-აკვირდნენ ჩვენის ქვეყნის ვითარებასა და ნახეს, რომ ჩვენ ქვეყა-ნას სულ სხვა ტკივილი აქვს, სულ სხვა ფათერაკი სდევს. სცნეს, რომ ჩვენებური დღევანდელი დღე სულ სხვასა თხოულობს, სულ სხვასა ჰღალატებს და, მაშასადამე, ჩვენებური ლიბერალობა სულ სხვა რასმეზედ უნდა მიიქცეს მთელის თავისის ძალონითა. და თუ აქაც ბედისწერას ისე არ გადავრჩებოდით, რომ „მამა-შვილობა“ არ გამართულიყო, ბრძოლის საგნად ის „სხვა რამე“ უნდა ყოფი-ლიყო და „მამებსა და შვილებს“ შუა მიჯნად დადებულყო. ის „სხვა რამე“ იყო — ჩვენის დაცემულის ვიწარბის აღდგენა, ფეხზედ დაყენება და დაცვა ყოველის მოსალოდნელის ფათერაკი-საგან. რომ ეგ ფათერაკი მოსალოდნელი იყო და დღესაც თავიდან არ აგვცდენია, — ყველასათვის ცხადზედ ცხადია“.⁴⁸

„დროა ჭკუას მოვიდეთ და არ შევეუშინდეთ იმ ცრუპენტელა ლიბერალებს, იმ ჭეშმარიტის ლიბერალობის ბერიკეებს, რომელნიც განგებ პირში ბურთსა გვჩრიათ, რომ თავისი ოინბაზობა, ორპირობა და ცალგულობა მიაფუჩეჩონ და ზედ ლიბერალობის წმინდა კალთა

გადააფარონ. ნუ გვამხილებთო ჩვენს ცუდლუტობას, ოინბაზობას, თორემ ეროვნულ შფოთის აღდგენას დაგწამებთ, რეტროგრადობის ბანაკში თავს ამოგაყოფინებთ, რადგანაც მეცხრამეტე საუკუნის დასასრულს ეროვნულ შფოთის ატეხა, ერთა შორის ღვარძლის შთამოთესვა სიბრიყვესა და გონების სიბნელეს მოასწავებსო და ლიბერალობის შეგინებასაო. უფროთხიან ბალები ამ ტყუილს ჭეჭა-ჭეხილს ტყუილ ლიბერალობისას, უფროთხიან ყოველნი, ვინც სიტყვას გაუსინჯავად იჯერებს.

ლიბერალობა განა მალვავ, ანუ ხელის წაფარება ტყუილებისა, ოინბაზობისა, თაღლითობისა, თვალთმაქცობისა და ყოველგვარ ნამუს-ახდილობისა, და არა მხილება ყოველ ამისი? თუ საძრახავსა არ ამხელ და სამარცხვინო ბოძზე არ გააკრავ, მაშ რის მაქნისილია ეგ თქვენი მოწონებულო, თქვენი ქადებულო დოყლაპია ლიბერალობა. მაშ ეს გამოჯარება ყოველ საქმისა, ეს მზეზე გამოტანა ყოველის ფარულის და არა ფარულის ბოროტისა, — იმისდა მიუხედავად, შფოთს ასტეხს, თუ არ ასტეხს, — განა უწმინდაესი და უპირველესი ღირსება არ არის ჭეშმარიტის ლიბერალობისა, რომელიც-კი მას შეუძენია დიდის ღვაწლითა და ზოგჯერ სისხლის ნთხევითაცა...

...ვის მოუვა ფიქრად, რომ ბოროტის მხილებას კრიჭა შეუქრას ვისისამე წყენის შიშითა, თუ არ დოყლაპია ლიბერალსა. საბუთიანს, მართალს მხილებას, თუნდა მთელის ერისას, გონიერი ერი მაღლობით ეპყრობა და არა რისხვითა და შფოთითა. ჭეშმარიტი ლიბერალობა ის არის, რომ ჭეშმარიტება არავის წააწყყედინო, არავის გააქელვინო, ბოროტს ბოროტი ამხილო, მსჯავრდაუდებლად არ შეარჩინო და, თუ საიმისოა, ცხვირიდამაც ძმარი აღინო. ბაძით ქვეყანა წახდებო, ნათქვამია. მსჯავრდაუდებელი ბოროტი — მაცდურების მახეა და შიგ ადვილად გაიბამს თავს გულლბილი და ხასიათდაუდგრომელი კაცი. „უსირცხვილოს თუ არ არცხვენ, ბაძით მორცხვიც გაურცხვდება“.⁴⁹

„ხასიათი და ზნე-ჩვეულება ყველგან არის, მაგრამ ყოველის თესლის ერს თავისი განსხვავებული ხასიათი აქვს და ზნე-ჩვეულება, იმიტომ რომ ხასიათის და ზნე-ჩვეულების ასე თუ ისე აგებაზედ მოქმედებს მთელი კრებული იმ გარემოებათა, რომელთა წრეშიაც

სული და ხორცი დიდი ხანია უტრიალებია ერს და დღესაც ატრიალებს. შორს რომ არ წავიდეთ, ჯერ თუნდ ადგილმდებარეობა ვიქონიოთ სახეში, მიწა-წყალი, ერთობ კაცთგარეთი ბუნება, — ესეც კი ძლიერ მოქმედებს ადამიანის ხასიათისა და ზნე-ჩვეულების სხვადასხვაობის შესაქმნელად. ჯერ ერთისა და იმავე თესლის კაცი მთიული და ბარელი აიღეთ და ამათშიაც, ხასიათს მიხედვით თუ ზნეს, თვალსაჩინო განსხვავებას იპოვით, და რაღა ითქმის იმ კაცებზედ, რომელნიც სულ სხვადასხვა თესლისანი არიან და სხვადასხვა ქვეყნის შვილნი. თუ ესეა, რაღა გვეთქმის ერის ისტორიასა, საოჯახო და საზოგადოებრივს წყობილებაზედ, და ერთობ იმ რთულ და მრავალგვარათა ხილულთა და არა-ხილულთა ძალთა ყოვლად ძლიერ ზედმოქმედებაზედ, რომელნიც შიგნიდანვე ჰქმნიან ხასიათსა და ზნე-ჩვეულებასა ერთისა თუ მეორე ერისას“. ⁵⁰

„ერი, თუ საზოგადოება, მარტო იმას უნდა ეძახოდეს „ჩვენგანს“, ვისაც რაიმე ღვაწლი მიუძღვის სიტყვით, თუ საქმით და თუ ეს ღვაწლი გაბრწყინვალეულთა, შუქ-შესხმულთა მადლითა. აქ სულ ერთია, თქმაა ეს ღვაწლი, თუ ქმნაა, იმიტომ, რომ ზოგჯერ თქმა ქმნა არის. დიახ, მქმნელია იგი მთქმელიცა, რომელსაც განწმენდილნი აქვს „თვალნი ზე ზეცისა და ქვე ქვეყნისა საიდუმლოთა მხედველად, ყურნი — ზესკნელისა და ქვესკნელისა უცნაურთა ხმათა მსმენელად, ხელნი — ცისა და ქვეყნის მაჯისცემის შემეტყობად და ენა — ყოველ ამის აღმომთქმელად და მთარგმნელად“.

რა თქმა უნდა, რომ ერთნაირის უხვებით არ არის ყველა ამ მადლით მიმადლებული. ამაშიაც არის დიდი-პატარაობა. მაგრამ დიდი თუ პატარა, რაკი ცოტად თუ ბევრად ამ მადლის მექონია, იგი რჩეულია მრავალთა შორის და ეს რჩეულობა არის სამართლიანი მიზეზი და საბუთი, რომლის ძალითაც ერს შეუძლიან თავმოწონებით სთქვას: ეს კაცი ჩვენგანიაო. ერთი ამ რჩეულთაგანი იყო იგი გლეხი-კაცი, იგი მღაბიო — და მით უფრო მაღალი, რომ მღაბიოა, — რომელსაც დღეს ჩვენ იოსებ დავითაშვილის სახელითა კუროთხევით ვიხსენიებთ და ვგლოვობთ. მეო, ამბობს იგი ერთსა ლექსში:

სოფელი გლეხის შვილი ვარ,
მჰადითა გამოზრდილია,
უქუდო, ჩოხის ამარა,
ქალამნებ გაცვეთილა.
ობოლი დავრჩი დედ-მამას,

დრო მადგა გასაჭირია,
სადაც-კი ვარდსა დავეძებ,
იქ მხვდება ეკლის ძირია.
მამაც ამ-რიგად ტანჯულა,
ვით ვიტანე ვიწრო შვილია, —
თუმცა სათქმელი ბევრი მაქვს,
ვერ გამოილა პირია.

ნუ გეგონოთ, რომ მას ჰშურდეს ვისი რამე, ვისმე რასმე სი-
ხარბით შეჰნატროდეს, ვისი რამე უნდოდეს, სხვისაზე რაზედმე ხე-
ლი ეტანებოდეს, გული უთქმოდეს. არა; ყოველს ამაზედ იგი მალ-
ლა სდგას, ამაში სუღერს დიდი სიმი ეროვნებისა და აქა სცემს
უბოროტო ძარღვი ჩვენის ერის უბოროტო გულისა. იგი ამბობს:

თავზედ დამეჭეს ცა რისხვით,
სხივი ვერ ვნახო მზისა მე,
მაღალი ღმერთი გამიწყრეს,
თუ რამ ვინდომო სხვისა მე.

ნუ გეგონოთ, რომ ან ტანჯვით გამწარებული ვისისამე მტრო-
ბას იგი გულში გაიტარებდეს, გულში ადგილს აძლევდეს, ან ტან-
ჯვითვე გაბოროტებული ვისიმე ჯავრის ამოყრას, სამაგიეროს გა-
დანდას ჰლამოდეს, არა, ამისათვის იგი მეტად სულგრძელია, მეტად
ყოველთა შემწყნარებელი და მიმტევებელია, როგორც მართო დიდ-
ბუნებოვანი კაცია ხოლმე. მტრობა, ძულება, ჯავრი, შურისძიება
შორს არის მისგან. მისი ნათელი სული არ იკარებს ამ ჭუჭყსა, აქ
უანგსა. იგი ამბობს:

კაცი ხარ, კაცად შობილი
კაცი გიყვარდესო...
ეკლესიას დახვიდოდე
ყოველ უქმე ღღესო;
დავითნი და საზარება
ორივ იქა ძევსო.
იმათში ესე სწერია:
კაცი გიყვარდესო,
კეთილისათვის ბოროტად
თუ ვინმე გხდიდესო, —
სამაგიეროს ნუ უზამ,
ღეე თვით მიხვდესო!..
ჩვენსა მხსნელსაც ეს დაჰმართეს,
კაცთა მოყვარესო.

აი, ვის ჩაუხედნია გლეხკაცის გულში, ვის უნახავს იქ მისწრაფილი, ვის გაუგონია მისი გულის-ძგერა და, მაშასადამე, ვინა ტანჯულა კიდევ მათთვის მართლად და ჭეშმარიტად!.. ეს აზრები, ეს გრძნობა, ეს სიტყვა ქარით მობერილი არ არის. ეს მარგალიტები იმ ზღვიდამ არის ამოღებული, რომელსაც ერის გულს ეძახიან. აქ არაფერია ნათხოვარი; არაფერია განგებ ჩაძახილი და მერე ამოძახილი. აქ თავის დიდებას, თავის დიდ-ბუნებოვანობას, სულგრძელობას თითონ ერი მეტყველობს, თითონ ერი ჰღალატებს ერის თავის ჭეშმარიტის შვილის ბაგით! ტყუილი თავმოწონება კი არ არის განსვენებულის მხრით, როცა იგი ამბობს:

მუშა რომ ვარ, მისთვის ვიცი

მუშის გულის-პასუხები.

ეს გულის-პასუხები იცის და მით უფრო გულს მოსახვედრია, გულს ჩასამჩნევია, მით უფრო საკვირველია, რომ მშვიდობის მოქმელი მოციქული იქილამ მოდის, საცა ესოდენი გულ-ნატკენობაა ჩვენგან, ესოდენი მიზეზია წყრომისა და სამღუარისა. დიახ, იქილამ მოდის იგი სიტყვითა ყოველად მხსნელის სიყვარულისა და მოაქვს მწვანე შტო შერიგებისა, ძმობისა და ურთიერთობისა! ბოროტი არ გვახსოვსო, აჰა, ძმური ხელიო! გიძმობთ და გვიძმეთო! ამისთანა მარგალიტები მარტო ზღვის ძირშია... ერის გული ზღვაზე უფრო ღრმაა და დიდი საქმეა, ვისაც ღონე შესწევნია და თავის საკუთარი გული და თვალი იქამდინ ჩაუწვდენია. ჩვენში ბევრი ვერ დაიქადებს ამასა.

ყველგან, საცა კი რაიმე შემთხვევა ეძლევა, განსვენებული დავითაშვილი სულ ამას იძახის ტკბილისა და მშვიდობიანის სიტყვითა, რომ ჩვენი, მუშა-ხალხის ხსნა სწავლა და განათლებააო.⁵¹

„შურს ისა სწყინს და გულს უკლავს, — სხვას ჩემზე მეტ რადა აქვსო, ნატვრა — კი პატიოსნური სურვილია. მეც ის შევიძინო, რაც სხვას შეუძენია, მისდა სიკეთემდე, ღირსებამდე მივალწიოო. შური ვერ იტანს სხვისა ღირსებას, ნატვრა — კი შეჰხარის. შური ებრძვის ღირსებას, ნატვრა — კი ეტრფის.“⁵²

„გლეხკაცობა დღეს ყველას შემოსწყრა და მართალი და მტყუანი, ავი და კარგი თან გაიტანა. ეს სტიქიონურ მოძრაობასა ჰგავს და ამიტომაც საერთოდ შემოწყრომა და „ბოიკოტობა“ იმის მაჩვენებელია.

ნებელი არ არის, ვინ ვის უყვარს, ვინ ვისა სძულს! ძულებას და სიყვარულს ამისთანა შემთხვევაში აღგილი არა აქვს. ამიტომაც საზოგადოება, რომელსაც ჭკუა და გონება შერჩენია და ცნობიერება გაპლევებულია, მარტო იმას კი არ უნდა სჯერდებოდეს, — აი გლეხობა სხვასთან ერთად ამასაც შემოსწყრა, ამას „ბოიკოტობა“ გამოუცხადა, არამედ გულდამშვიდებული გარჩევა უნდა, — ვინ ვის რას ემართლება, ვინ ვის რას ერჩის, ვინ ვისზე სამართლიანად ხელს იწვდის. განა კაცთა ადამიანური ცხოვრება, ისტორია, პროგრესი და სხვა რაიმე სიკეთე შესაძლებელია, თუ ყოველი უწინარეს კაცთა ურთიერთობაში ისინი არ მოიკითხა, ამაების პასუხი არ იქნა?..

...რა სიმართლე, რა საბუთი აქვს გლეხკაცს, რომელიც არც ხიზანია თქვენი, არც ნაყმევი, რომ თქვენს მამულზე ხელი გაიწოდოს მაშინ, როდესაც კერძო საკუთრება ჯერ კიდევ ქვეყნთხელად უდევს არამცთუ მთელს სახელმწიფოს და საზოგადოებურ წყობაა რუსეთისას, არამედ მთელს ცხოვრებას დაწინაურებულ ქვეყნებისას მთელ დედამიწის ზურგზე.

და თუ გლეხკაცობა დღეს თავისას მაინცდამაინც არ იშლის და კერძო საკუთრებას ხელს ატანს, ეს ცოტად თუ ბევრად შესაწყნარებელია იმით კი არა, რომ სამართალი რამ მიუძღოდეთ, არამედ იმით, რომ დღევანდელი მოძრაობა სოფლისა ცეცხლსავით მოედო მთელს საქართველოს და ყველა ნებით თუ უნებლიეთ თან წაიყოლია.

აქედამ ის არ გამოდის, რომ კაცმა დიდის მწუხარებით არ შეხედოს იმისთანა ამბავს, როცა კაცს სხვა საბუთი არ მიუძღვის იმის გარდა, რომ მე ცოტა მაქვს და შენ ბევრი და ამიტომ შენ უნდა წაგერთვას და მე მომერთვასო. აბა უკიდურეს სილატაკიდან უდიდეს სიმდიდრემდე რამდენი საფეხურია, რამდენი კიბეა, რამდენი ერთმანეთზე მეტია, და მოდით და გაარჩიეთ, რომელმა რომელი უნდა სწყნოს და პელიგნოს მთელ ამ დიდს მანძილზე.

კერძო საკუთრება. სამართლიანად თუ უსამართლოდ, ჩვენდა საბედნიეროდ თუ საუბედუროდ, ჯერ კიდევ დიდ ხანს იქნება დიდა პატივში და მის სარბიელზე ძალმომრეობა, ერთმანეთზე მისევა, ვინც გინდ იყოს, იათად არ დაუჭდება.

იქნება მე ვცდებოდე, მაგრამ ამაზე კი იმედია ყველა დამეთანხმება, რომ ეს დღევანდელი ამბავი დიდმიზეზიანი საგანია, დიდად

გასაფხიზლებელი, დიდფათერაკიანი. აქ საქმე იმაში კი არ არის, ვინ უფრო შორს გადახტება. ამ დღევანდელს ამბავს დიდის გულდადებით და ღრმად უნდა ჩაუკვირდეს ადამიანი, მთელი სიგრძე-სიგანე გაუზომოს, თავით ბოლომდე თვალწინ დაიყენოს.

ეს დიდ პასუხისგების საგანია და ამ პასუხისგების შიშქვეშ თვით გლეხკაცობის წინაშე, დღევანდელ მოძრაობას თავი იქით უნდა უბრუნოს კაცმა, საითკენაც ჯერ არს, და არა იქით, რომ ერთმანეთს მივესიოთ და ციხესიმაგრე ჩვენი ჩვენვე შიგნიდან გავტეხოთ. ამას თხოულობს არამცთუ სიკეთე და ბედნიერება ჩვენის ქვეყნისა საერთოდ, არამედ გლეხკაცობისაც საკუთრივ.“⁵³

„არ ვიცი, — რომელი ბეზღობა და ჯაშუშობა უფრო საძაგელია: იგი, რომელიც პოლიციის ხელჯობიანობას გამოიწვევს, თუ იგი, რომელიც ერთს კაცს მეორეს გადაჰყიდებს მტრად, ერთს წოდებას მეორეზე ააღურსებს და აასისინებს, ან თუნდ ცალკე კაცს, როგორც ამ შემთხვევაში მე ვარ, მთელს გლეხკაცობას პირში მისცემს, ვითარცა მათ მოძმეთა მყვლეფელს და მათ მოძმეთა მკვლელს, ყოვლად უსაბუთოდ, ყოვლად უმიზეზოდ. დასასრულ, კიდევ ხელმეორედ მოგახსენებთ: არის ზოგიერთი იმისთანა ზნეობრივი კანონი, რომელიც კაცთა ერთმანეთობით ცხოვრებას საძირკვლად უდევს და რომელიც ყველასათვის ერთნაირად სავალდებულოა, რა დასისა და რწმენისაც გინდა იყოს, და ერთი ამ კანონთაგანი ის არის, რომ რაც შენ არ გინდა მოგივიდეს, იმას ნურც სხვისთვის მოინდომებო“.⁵⁴

„რა არის მთელი პროგრესი საზოგადოებისა, თუ არ ის, რომ ადამიანის პიროვნება, ადამიანის სინიდისი, ყოფა-ცხოვრება, — უსაბუთოდ, უსაფუძვლოდ არავისაგან ხელშეხებულ არ იყოს, არავისაგან შემწიკვლულ, შევიწროებულ და შევიწროებულ. რაც გინდა სტყვით, როგორც გინდა მოიქცეო, ოღონდ ახალ-თაობის წმინდა სახელს ნუ მოჰყვნი თკადრისს ქცევასა, თკადრისს სიტყვასა, ახალი თაობა სხვა არის, სხვა წუგეშია, სხვა იმედია. ყველა ჩხავანა ახალ-თაობა არ არის. ახალი თაობა გონიერებაა, ახალი თაობა პატიოსნებაა, ახალი თაობა ცოდნაა, მეცნიერებაა, ახალი თაობა საქმეა და არა ჩხავილი. ვისაც ყოველივე ეს ცოტად თუ ბევრად არა სჭირს, შორს მანძილს ვერ გაიბრუნს მარტო იმიით, რომ ბაღდება

ატყუოს, — ახალი თაობის კაცი ვარო. ვინც ეგრე გულმოდგინედ ყვირის, ახალი კაცი ვარო, რატომ არა ვკითხულობთ, რით არის ახალი? ნუთუ მარტო იმითი, რომ სხვაზედ გვიან მოვიდა? რატომ არა ვკითხულობთ, რა მოიტანა ახალი? აბა კვალში ჩაუდექით ყოველ მყირალს, ახალ-თაობის კაცი ვარო, გაუსინჯეთ სიტყვა და მოქმედება, იკითხეთ იმ სიტყვასა და მოქმედებაში ახალი რა არის, და მაშინ ნახავთ, რომ იგი ახალის თაობის ბერეკაა და არა ახალი თაობის კაცი. თითონაც რომ ჰკითხოთ, აბა, ახლო კაცო, ახალი რა მოიტანეო, დამიჯერეთ, ოფლში გასწურავთ მაგ კითხვით და ძნელ საქმეს დააყენებთ. ახალი კაცი ძლიერია თავისი აზრით, მსჯელობით, ცოდნით. იგი თავმოსაწონებელს სახელს ახალის კაცისას მართლად და ახალის აზრით, მსჯელობით და ცოდნით დაიმსახურებს და არა ყვირილით და ფიცით, ღმერთმანი, ახალი კაცი ვარო.

ვისაც დაუკარგავს თავისი თავის პატივი და, მაშასადამე, სხვისაც. — უკადრისობა იმისათვის უცილო იარაღად დაგვიტომა. დეე იმან ამ გზაზედ და ამ იარაღით იბრძოლოს. დრო, კეთილ-გონიერება და თითონ ახალი თაობა თავის უტყუარს განაჩენს თავის დროზედ იტყვის“. ⁵⁵

„თქმა არ უნდა, რომ რუსულმა ლიტერატურამ დიდი ხელმძღვანელობა გაგვიწია წარმატების გზაზედ და დიდი ზემოქმედება იქონია ყოველს მასზედ. რაც ჩვენს სულიერს ძაღლონეს შეადგენს და ჩვენს გონებას, ჩვენს აზრს, ჩვენს გრძნობასა და ერთობ ჩვენს მიმართულებას ზედ დააჩნია მან თავისი ავ-კარგიანობა. არ არის დღეს ჩვენში არც ერთი მოღვაწე და მოქმედი კაცი მწერლობაში, თუ საზოგადო საქმეთა სარბიელზედ, რომ თავისუფალი იყოს ხსენებულ ლიტერატურის ზედგავლენისაგან. საკვირველიც არ არის რუსულმა სკოლამ — მეცნიერებამ გაგვიღო კარი განათლებისა და რუსულმანვე ლიტერატურამ მოაწოდა საზრდო ჩვენს გონებასა და გამოჰკვება ჩვენი აზრი მოძრაობის გზაზედ. თვითოეული ჩვენგანი გინდა თუ არა, უნდა დასწაფებოდა ამ ორს წყაროს თავის სულიერ წყურვილის მოსაკლავად. სხვა გზა არ იყო. ამიტომაც საბუთო გვაქვს ვსთქვათ, რომ თვითოეული ჩვენგანი რუსულის ლიტერატურით გაზრდილა, თვითოეულს ჩვენგანს მის გამონარკვევზედ აუგია თავის რწმენა, თავისი მოძღვრება და თავისი საგანი ცხოვ-

რებისა საზოგადო საქმისათვის ამ გამონარკვევის მიხედვით გამო-
ურჩევია.

რასაკვირველია, ამ ზედმოქმედებამ რუსულის ლიტერატურა-
სამ მარტო იმას შესძინა სიკეთე, რომელმაც ყოველი გამონარკვევი
ამ ლიტერატურისა თავის საკუთარ კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა.
ბრმად არ იწამა, ბრმად არ მიიჩემა და ამრიგად არ დაიხვია ხელ-
ზედ ცხოვრებაში იოლად წასვლისათვის. ყოველი აზრი მარტო ცა-
რიელი ფრაზა იმის ხელთ, ვისაც კრიტიკის ცეცხლში არ გამოუ-
ფოლადებია და ისე არ შეუთვისებია. ამნაირი კაცი კაჭკაჭია და
არა ჭეშმარიტი წარმომადგენელი მის მიერ ქადებულის აზრისა,
რომელიც თუ სხვისაგან დაუჩემებია, კრიტიკის ძალით უნდა უსა-
თუოდ თავისად გარდაექცია. უამისოდ ზემოქმედება უძლიერესისა
უღონოზედ უკეთესისა უარესზედ მარტო ცარიელი მაიმუნობაა,
სხვის ფეხის ხმაზედ ბრმად აყოლაა, ტყვეობაა და არა თავისუფ-
ლება და თვითმოქმედება გონებისა, რომელიც ერთად-ერთი ნიშა-
ნია ჭეშმარიტის განათლებულობისა და აღმატებულობისა. ამ სახით
ყოველივე ზედმოქმედება — ავია თუ კარგი — არაფრის კეთილის
მომასწავებელი არ არის. პირიქით იგი აძინებს, ჰკლავს მსჯელობის
უნარსა, ყოველს მჭრელობასა და გამჭრიახობას გონებისას სჩაგ-
რავს და აბათილებს“.⁵⁶

„შინაურის მხილველობისთანა ჩვენში ძნელი საქმე ჩვენებურს
მწერალს არა აქვს, იმიტომ რომ ჩვენში შინაური საქმე ისეთი სა-
განია, რომლისთვისაც ჯერ ხელი სხვას არავის უხლია, რომელზე-
დაც არავითარს მსჯელობას, არავითარს მოსაზრებას, არავითარს
დასკვნას სხვა ქვეყნების ლიტერატურაში ვერ ინახულებთ პირდა-
პირ და მოჭრით; რომელზედაც, მაშასადამე, გინდათ თუ არა, თქვე-
ნი აზრი უნდა იქონიოთ და რომელიც თქვენის საკუთარის ზომით
უნდა გაზომოთ, თქვენის საკუთარის ჭკუის შუქით გაანათოთ. ერ-
თის სიტყვით, ჩვენი შინაური საქმეები ჯერ გაუკეთებელი ხორბა-
ლია ხოლმე, უნდა ჩვენ თითონ გავანიაგოთ, გავცხრილოთ, დავ-
ფქვათ, მოვზილოთ და საკუთარის ჭკუის თონეში ჩვენის ხელით გა-
მოვაცხოთ. ამიტომაც ჩვენებური მწერალი დიდს ჰაბან-წყევტაშია
ხოლმე, როცა მწერლობის საღერდელი აეშლება და ბედი ფათერა-
კად ზედ მიაყენებს შინაურს საქმეს და სულთამხუთავსავით თავს

დაადგება, გინდა თუ არა შენის საკუთარის ტვინის ძაფები დასაძარიო და ამის პასუხი მომეციო. ჩვენ ამითი იმისი თქმა კი არ გვინდა, ვითომ ჩვენი შინაური საქმეები ისეთის განსაკუთრებულის თვისებისა იყოს, რომ სხვათა ხალხთა ნაცადი, ნაკვლევი, ნააზრევი არას-ვხიოთ არ მიუდგებოდეს, სხვის აზრით ჩვენი საქმე არ აიხსნებოდეს. ამ შემთხვევაში უფრო ხშირად ჰო იოქმის, ვიდრე არა, იმიტომ, რომ ხალხთა ცხოვრებაში არის ბევრი ზოგადი კანონები, რომელნიც ყველგან ერთნაირად მოქმედობენ. ეს რომ არ იყოს, თითონ მეცნიერებაც, რომელიც სხვა არა არის რა, გარდა მისი, რომ კრებაა ზოგადის კანონებისა, ფუჭი სიტყვა იქნებოდა. მაგრამ, მინამ ჩვენს საკუთარს ჭირს სხვისაგან ნაცადს წამალს შევუთრევდეთ, ჯერ თითონ ჩვენ უნდა ვიცოდეთ — რა თვისების ჭირია, მისი სიგრძე-სიგანე გაზომილი უნდა გვქონდეს, მისი სიძლიერე აწონილი, ერთის სიტყვით ის ჭირი თავიდან ფეხებამდე ჩვენს მიერ ცნობილი და გაგებული უნდა იყოს, თორემ ჭარისაგან შეშინებულსავით დოს დავუწყებთ ბერვასა. მე რომ გულის ფრიალი მქონდეს და შენ კი მეუბნებოდე: მწყურვალის წამალი წყალიაო, რასაკვირველია, მართალი იქნები, მაგრამ სულელობაში კი ჩამოგართმევ, თუ უკაცრავად არ ვიქნები. ასე მოსდით ბევრს ჩვენგანს, როცა ძალა-უნებურად მოახედებ ხოლმე მათს მალალ მსვლელობას შინაურს საქმეებზედ. თუ მზამზარეულად გამოიმცხვარი აზრი ვერ იპოვეს სხვა ლიტერატურაში — უფრო, რასაკვირველია, რუსულში — იმ საგანზედ, რომელსაც ხანდისხან და ძალიან იშვიათად ჩვენი დევარდნილი ცხოვრება წინ დაგვიყენებს ხოლმე, მაშინ ნახეთ იმ ზოგიერთის მწერლის ოფლის წურვა და ჭაპან-წყვეტა.

...მაშინ ხან აქეთ ახლის თავს, ხან იქით, ხან ერთს წაღმა-უკუღმა გაზებირებულს წიგნს მივარდება, ხან მეორეს, და ეძებს, — ამ წყეულს საგანზედ ხომ არავის უთქვამს რამეო, რომ სხვისი აზრი ვითხოვო, საკუთარ კაბასავით ზედ გადავიცოო და ქვეყანაში გამოვიდო. რა თქმა უნდა, რომ თუ ამ შემთხვევაში საკუთარი ტვინი არ უჭრის და სხვა ლიტერატურის მოშველებაა საჭირო, შველას მარტო ზოგადად გამოთქმულ აზრებისაგან უნდა მოვლოდეს, იმიტომ რომ ყოველივე, რასაც ჩვენი ცხოვრება თვის დენაში აღმოგვიჩენს ხოლმე, კერძოდ მოვლინებული საგანია და მის თაობაზედ ზედმიწევნით და მოჭრით კერძოდვე გამოთქმული აზრი არსად არ

იქნება. არც იმოდენა განსჯა აქვთ, რომ კერძოდ, განმარტებით მოვლინებული საგანი ზოგად აზრს ქვეშ დაუყენონ და შესაფერი სხივი მოჰფინონ. მაშინ, მეტი რა გზაა, ამისთანა მწერალი გულდაწყვეტილი უნდა მიადგეს მთხოვარასავით საკუთარის ტვინის სადგურს, — რომელსაც ზოგი უსამართლოდ თავს ეძახის და ზოგი სამართლიანად გოგრას, — და ურაკუნებს დაბადებითვე დახშულს კარს, იქნება აქედან მაინც მეშველოს რამეო და საგანს პასუხი აქვუპოვოო. „არარაისგან არ იქნების არარაიცა“, — დიდი ხანია უთქვამს შექსპირსა. ტვინი თუ ნაჩვევი არ არის თვითმსჯელობასა, თუ თავით თვისით ნაეარჩიშები არ არის, თუ მის პატრონს დაბადებითვე ნათხოვრებით გამოუზრდია, „ვერ მოგართვის“ მეტს გერას ეტყვის გაფითრებულს პატრონსა. ეგრე უნუგემოდ გამოსტუმრებული ტვინის პატრონი თუმცა სასოწარკვეთილებას მიეცემა ხოლმე, მაგრამ დიდის ხნობით კი არა. ტვინის სადგურში ერთი მივარდნილი კუნჭულია, საცა ერთი ბრმა — ნიჭი ადამიანისა ბინადრობს. ის ნიჭი ტვინითა-მზიდველ სახედარსავით ყოველთვის მორჩილია, ქვეყნის თვისება აქვს, რაც ერთხელ ჩაგიძახნია, იმას ყოველთვის ამოიძახებს და სახელად ჰქვია მესხიერება. აი ეს ბატონი მესხიერება მიეშველება ხოლმე ტვინისაგან განუკითხველს მწერალსა და გზას უჩვენებს, ვაი-ვაგლახიდამ დასახსნელს. მაშინ დაიძვრის ხოლმე მეხსიერების სიორმიდამ ყოველივე ნაგავი, რაც გაზეპირების ქარს და წაღმა-უკულმად წიგნის კითხვისას ოდესმე მოუბუქავს, ენაზედ მოაყენებს ყოველს — გონებაში ჩარჩენილს უთავბოლო ფრაზებს და მწერალიც მოაყოლებს რახუნსა. დაირად ხმარობს საკუთარს გოგრას, ჟღარუნებად კიდევ ამისთანა სიტყვებს: „ეკონომიური თანასწორობაო, კულტი, მისტიკა“ და სხვას ამის მსგავს „ვიგნიოტიკურს ფრაზებსა, მითამ-და მეც ნახირ-ნახირო. არახუნებს და იმას კი არა ფიქრობს, რომ იმას გულის ფრიალის წამალს სთხოვენ და ის კი ტვინ-დანთხეულსავით იძახის: მწყურვალის წამალი წყალიაო“.⁵⁷

„სხვაზედ მინდობა — ქვიშაზედ აშენებული შენობა ყოფილა და იქნება კიდევ ამ ქვეყნიერებაში. წამოუვლის ნიაღვარი „შემთხვევისა“ და იმ იმედს, იმ მინდობას აღგვის ხოლმე დედამიწის ზურგიდამ და იმედგენეულს, სხვაზედ დანდობილს, ერთს უდაბურს ტინზედ გარიყავს, შენს თავს შენვე მოუარეო. ეს კანონი — ისტორიული კანონია, იქნება ზოგიერთისათვის ფრიად არ-მოსაწონი,

მაგრამ აუცილებელი კი. ბევრიც რომ ვივარაუდოთ, ბევრიც რომ ვატაროთ უბეში სხვაზედ დამყარებული იმედი, მაინც ბოლოს „ქამთა სვლა“ ამ კანონზედ დაგვაყენებს და დრო წარსული ჩვენთვის სამუდამოდ დაკარგული დრო იქნება. ჩვენ ვამბობთ, რომ ხალხი თვითმოქმედებით არის მხოლოდ ძლიერი და ნაყოფიერი სულთ, თუ ხორციით. რაც მალე დავიჯერებთ ამ ჭეშმარიტებას, რაც მალე შევეითვისებთ, მით მალე გამოვიხსნით თავს იმ გაჭირვებიდან, რომელშიაც ასე სასოწარკვეთილებით დღეს ვიმყოფებით. გვეყო, რაც ჩვენმა წარსულმა ჩვენ მაგალითები გვიჩვენა. ნუთუ აქამომდე გული ვერ დავაჯერეთ, რომ ჩვენს გარე ჩვენი ხსნა სიზმარია. მაშ თუ ასეა, სწავლისა და განათლების სახსარის ნაკლებულობას ჩვენის ცრემლით, ვახით და ვიშით ვერ შევავსებთ. სულ ტყუილია! როგორც თვითოველი კაცი, ისე საზოგადოება, ისე ხალხი მარტო თავისით არის და თავისით უნდა იყოს კიდეც. ძალაც ამისთანა ხალხშია და ბედიცა.

...მიზეზი ის არის, რომ დროთა ბრუნვამ სხვის მაყურებლად გავხადა, სხვაზედ იმედს შეგვაჩვივა და ამაებმა სრულიად წარწყმედეს ჩვენში ის თვითმოქმედების ძალ-ღონე, რომელიც უწინ იყო და რომელიც თუკი სადმე არის, ყველგან ხალხის ბედნიერების სათაურია და საფუძველიც. ხსნა ჩვენი თვითმოქმედებაში და ერთობაშია, საცა კაცი თითონ არ არის, სხვისით არა გაკეთებულა რა; საცა ერთი ვერას იქმს, იქ ოცსა და ორმოცს ერთად შეუძლიან ჰქმნას.

...გვეყო, ბატონებო, ჩვენის აწმყოსი და მომავლის ბედის სხვაზედ მიგდება. ჩვენის გაჭირვებისა, გულისტკივილის და წადილის პატრონნი ჩვენვე უნდა ვიყენეთ. მძიმეა ეს უღელი, მაგრამ მით უფრო სახელოვანია მისი ერთგულად გამწევი. მძიმეა, მაგრამ უმაგისოდ ვერ შოებულა ამ ქვეყნიერობაზედ სიკეთე და ძალ-ღონე ხალხისა. სხვა გზა არ არის, ჩვენის ცხოვრების შარა-გზა ჩვენვე უნდა გავიკაფოთ, ბედი და უბედობა ხელთ უნდა ვიგდოთ“.⁵⁸

„რაზედ უნდა მიგვემართა ის ყოვლად მხსნელი თვითმოქმედება? მეტყვიო, მაგას ბევრი გზა აქვსო. ჩვენც ვიტყვიო, მაგრამ იმ „ბევრამდინ“... ღმერთო, ხომ შენ იცი, რა ტყრუშული ღობეებია, თვალთუწდენი, შეუვალი. საიდანაა რა მოევლოდა? ერთი პატარა ბილიკილა იყო თავისუფალი სავლელად და ერთი პატარა მოედანი

სავარჯიშოდ, ისიც ვაილაჩრობით, წეწვითა და გლეჯითა. მოედნად დაგვრჩა ჩვენი ქონების წრე და ბილიად — გზა ქონების შეძენისა, ანუ გაფლანგვისა. აქ შეგვეძლო გვევარჯიშნა რამოდენიც ჩვენს სულსა და გულს ესურვებოდა, არავინ და არაფერი არ გვაბრკოლებდა. წყალწაღებული ხავსს ეკიდებოდაო, ნათქვამია. სხვა ღონე რომ არ იყო შევლისა, ერთმა ჩვენმა კეთილის-მყოფელმა კაცმა ან ბილიკს და მოედანს დააკვირვა თვალი და სთქვა: ცოტა რამ არის, მაგრამ ამისი გამოყენებაც შეიძლებაო, რომ ჩვენმა თვითმოქმედებამ ცოტათი მაინც ფრთები შეისხასო. სთქვა და თავის სასახელოდ ასრულა კიდეც. ამაზედ აშენდა ბანკების საქმე.

ამ საქმეს ჩვენ დიდ მნიშვნელობას ვაძლევდით და ვაძლევთ კიდევ. თუნდ თავი დავანებოთ იმას, რომ ბანკები ღონისძებას გვაძლევენ ფულის სესხად შოვნისას, ნურც იმას გავიხსენებთ, რომ ამ ორს ჩვენს ბანკს შეუძლიანთ, ცოტა რომ ესთქვათ, წელიწადში ორი ათასის თუმნის შეძენა საზოგადო საჭიროების დასაკმაყოფილებლად, ამას ყველაფერს თავი დავანებოთ, გავსინჯოთ ბანკი იმ მხრით, რა მხრითაც იგი უფრო სანატრელი უნდა იყვეს მათთვის, ვისაც სწამს ძალა თვითმოქმედებისა ქვეყნის სადღეგრძელოდ და საბედნიეროდ. ჩვენ, თევზისა არ იყოს, პირი სავსე გვაქვს წყლთა და ვრცლად მითითებით ვერას ვიტყვი, მაგრამ ვინც ამ მხრით ღრმად დააკვირდება ჩვენის ბანკების არსებობას და საფუძვლიანად თავიდან ბოლომდე გაავლებს გონების თვალსა, ის, რასაკვირველია, დაგვეთანხმება, რომ აქაც ბანკის საქმეში, როგორც ყოველფერ სხვაში, ჩვენის ყელის საბელის ჩვენს ხელშივე ჩაგდება ჩვენთვის სანატრელიც უნდა იყოს და სასიხარულოც. ეგ საქმე ამ მხრით ჩვენთვის დიდო რამ არის, დღეს „შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა“ ჩვენთვის მარტო ბანკია მხოლოდობითი მოედანი, რომელზედაც უნდა აღიზარდოს, ფეხი აიდგას, გაიწურთნოს, გაინავარდოს ჩვენმა თვითმოქმედებამ, ჩვენმა ზნეობითმა ძალ-ღონემ. ვისაც ჩვენი ქვეყანა გულწრფელად უყვარს და ჩვენთვის კეთილი არა შურს, ის დიდის სიფრთხილით, დიდის მოსაზრებით უნდა ეკიდებოდეს ყოველს საგანს, ყოველს აზრს ბანკის შესახებ.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ამას ჩვენ ვერსად ვერა ვხედავთ, ვერც სხვა საზოგადო საქმეში საერთოდ და ვერც ბანკისაში საკუთრივ. ვერაფერი სანუგეშო ამბავია, როცა კაცი საზოგადო საქმის მოე-

დანზედ გამოდის მარტო იმისათვის, რომ სიტყვა და აზრი წინ გავიგოდ და ვათამაშოო. ყოველი თამაშა შექცევია და საზოგადო საქმეს უპატიურად ხდის. საზოგადო საქმეს მარტო შრომა უნდა, ჯაფა უნდა, ბეჯითი და გულდადებითი ჯაფაცა. უამისოდ საზოგადო საქმე, რაც უნდა კარგი იყოს თვალად, შიგნით ფულურა, დღემოკლეა, სუსტია. წარამარად ბარბაცი საზოგადო საქმეში იქნება უსაქმო კაცისათვის სასაცილოც იყოს, მაგრამ საქმიანისათვის საწყენოა. ამაზედ უფრო საეაგლახოა, როცა საზოგადო საქმეში „მე ესე მიჯობს“ აღვირაშვებული დაიარება და ის კი, „რაც საქმეს უჯობს“, თავჩალუნული დადის, თითქო დედინაცვლის ხელში ჩაყარდნილი ობოლიაო, ჩაგრული და ხმამოუღებელიო. ბოლოს ცხვირში ამოგვკრავს, რომ ესე წინდაუხედავად შევსვამთ ხოლმე საზოგადო მძიმე საქმეს ერთმანეთის მტრობისა და შურის საქანელაზედ და ისე უკადრისად წინდაუკან ვაქანებთ. ბოლოს ცხვირში ამოვიკრავთ-მეთქი, მაგრამ ვაი თუ გვიანდა იყოს“...⁵⁹

„ჩვენი, ქართველების, ხასიათი მართლა რომ ახირებული და მიუწვდომელი რამ არის. კარგი, მეტად ნიჭიერი, მეტად შორს გამჭვრეტი და გამოცდილებით სახელგანთქმული კალამია საჭირო, რომ გაიკვლიოს გზა ამ ხასიათის საცნობად და გამოსახატავად და ერთი რამ დასკვნა გამოიყვანოს იმ ერთი მეორის საწინააღმდეგო თვისებათაგან, რომელთაგანაც შემდგარია ეს ხასიათი, თითქო ათასფეროვანი ჩუქურთმა არისო. ერთის მხრით ჩვენ მართლა, ხელგამწილი, გულახდილი, გულწრფელი და სულმაღალი რაინდები ვართ. თოჯი რაიმე გრძნობამ გვძლია და გაგვიტაცა, ჩვენ თავმოტაცებულ ცხენსაგოთ შეჩერება არ ვიცით; რაც უნდა საშინელი ბოლო მოსდეგდეს ჩვენს გატაცებას და რაც უნდა ცხადად და უტყუარად ვხედავდეთ ამ შედეგს ჩვენის გატაცებასა, ჩვენ მაინც რალაც გამოუცნობის მორჩილებით ვნებდებით მისს მომხიბლავ ძალას... აჲ შემთხვევაში ჩვენი გული სწორედ რომ შინაური ზღვია, რომელიც ენებათღელვისა გამო ხშირად სუნთქავს... და, თუმცა ზოგჯერ კიდევ სცილილობს მოიბოვოს როგორმე სანატრელი მყუდროება, მაგრამ მაინც ძალა-უნებურად ნებდება დაუცხრომელ ტალღათა სრბოლას...

ერთის მხრივ ესეა, მეორეს მხრივ... ზოგიერთის გრძნობა გარეშე მეთვალყურესათვის წარმოადგენს პაწია მღვრიე და ზავსით

მოსილს ტბას. რომლის აღიდება და აგორვება ისე შეუძლებელია, როგორც უბრალო თვალიდან უხილავის კბილის ჭიის ვეშაპად გარდაქმნა. რაც გინდა მრისხანე ცხოვრების გრიგალი დაჰქროდეს ამ ტბას, მისი ტალღები მაინც მყუდროდ განისვენებენ თავის ბინაზე და არ ექვემდებარებიან მოძრაობის ქარ-ტეხილსა... ამ შემთხვევაში ზოგიერთი ჩვენგანი — მცხედარს ჰგავს, სულგანაბულად მდებარეს, რომელსაც თითქო არც კი ეხება ის, რაც ხდება საერთო ცხოვრების არე-მარეზე...

ამ-გვარი სამარეებური უგრძნობლობა, — თავს იჩენს ხოლმე ჩვენში ყოველთვის, როცა საქმე შეეხება არა უთავბოლო ფულის ფლანგვას, სმას და ქეიფს, არამედ „იმ — თავმომაბეზრებელს“ სივანს, რომელსაც საზოგადო საქმეს ეძახიან...“⁶⁰

„რუსეთი ერთი იმისთანა სახელმწიფოა, საცა სხვადასხვა ტომისა და ენის ერნი სცხოვრობენ, და მერე ისე, რომ თავიანთ მამა-პაპეულ მიწა-წყალზედ შეჯგუფებულნი არიან და არა შიგა-და-შიგ გაფანტულნი. ამიტომაც ერთს უდიდესს საპოლიტიკო საგანს რუსეთისას შეადგენს ჯერ ის, რომ სხვადასხვა ტომის ერნი როგორ უნდა მოეწყონ შინაობაში სათითოოდ, და მერე — როგორ უნდა მოთავსდნენ სახელმწიფოსთან. დიდი ხანია მოსალოდნელი იყო ყველა თვალახილულ კაცისათვის, რომ დღესა თუ ხვალე ეს ფრიად რთული და მძიმე საგანი მთელის თავისის სიგრძით და სიგანით წინ აეყუდებოდა რუსეთს და მის გადაუწყვეტლად მისი წინსვლა შეფერხდებოდა. ყველას უნდა წინასწარ სცოდნოდა, რომ დღესა თუ ხვალე ეს საგანი თავისას მოითხოვდა: რომ დღესა თუ ხვალე რუსეთი იძულებული შეიქმნებოდა დაენიშნა სამზღვარი სახელმწიფო მოქმედების საზოგადოდ და ეროვნობისა ცალკედ და ერთისა და მეორის მოედანი ცალ-ცალკე შემოეფარგლა. ამას მოითხოვდა არამც თუ მარტო ისტორიული მდინარეობა სამართლიანის აზრისა, არამც თუ მარტო შორმხედველობა დამჯდარის ჭკუისა, არამედ თითონ სახელმწიფოს პირდაპირი ინტერესიცა. თუ რამ სამდურავი, გულის ტკენის ხმა, ჩივილი ისმოდა აწმყო მდგომარეობის შესახებ ამ ვრცელის იმპერიის სხვადასხვა ადგილებში, ამისი მიზეზი მარტო ის იყო, რომ მთელი მოედანი საზოგადოების ცხოვრებისა მარტო სახელმწიფოს ეჭირა, და ეროვნობა. რომელსაც თავის განსაკუთრება, ილია ჭავჭავაძე

რებულს ცხოვრებაში თავისი საკუთარი საქმე აქვს, თავისი საკუთარი ჭირი და ლბინი, გულ-ხელ-დაკრეფილი იყო და ხმაამოუღებელი სხვის მაყურებელი. რუსეთს არა ჰქონდა და არც დღეის-აქამოდე აქვს გამორკვეული და დადგენილი დედააზრი მასზედ, — თუ სად თავდება უფლება ეროვნობისა და სად იწყება სახელმწიფოსი.

...რადგანაც არსებითი ნიშანი ეროვნობისა, მისი გული და სული — ენაა, ამიტომაც ტლანქი ხელი უმეცარის მოხელეობისა ყველაზედ უწინარეს ენას მისწვდა. თუ რომელისამე მოხელის ხელს ამ შემთხვევაში აზრი რამ ამოქმედებდა, ეგ ის აზრი იყო, რომ სახელმწიფოს ერთიანობა შეუძლებელია იქ, საცა ყველანი ერთსა და იმავე სახელმწიფო ენაზედ არ ლაპარაკობენო. უგუნურება აქ აზრისა ცხადია. იყო დრო, როცა რჯულის, სარწმუნოების სხვადასხვაობასაც ამასვე სწამობდნენ. იყო დრო, როცა ფიქრობდნენ, რომ იქ, საცა ერთისა და იმავე სახელმწიფოს ერნი სხვადასხვა წესით აღიდებენ ღმერთსა. ერთობა სახელმწიფოსი ვერ იხეირებსო და დაირღვევაო. რეფორმაციამ დაამტკიცა, რომ ეგ აზრი მარტო უმეცრების ნაყოფია; დაამტკიცა, რომ ერთსა და იმავე სახელმწიფოში ძალიან კარგად მოთავსდება სხვადასხვაობა სარწმუნოებისა და ერთობის კავშირს საძირკველიდამ ერთ ქვასაც ვერ გამოაცლის. მოვა დრო, და გვგონია — დიდი ხნის ლოდინიც არ მოგვინდეს, რომ ენის შესახებაც იმას იტყვიან, რასაც ეხლა რჯულის შესახებ ბრმანიცა და თვალხილულნიც ამბობენ ერთხმად. მოვა დრო, როცა უმეცარნი და ძალადმაცხონე მოხელეებიც კი დაინახვენ, რომ ჩუხს შეუძლიან თავისი სკოლა, თავისი შინაური საქმეები თავისის დედაენის შემწეობით მოაწყოს და ავსტრიის იმპერიის ერთობა ამითი არამც თუ შეირყეს, უფრო გაძლიერდეს და განმტკიცდეს“.⁶¹

„ღირსება და სიკეთე რომელიმე მთავრობისა, ხალხისაგან ცნობილი და აღიარებული, სთესავს ხალხში იმ სიყვარულის თესლს, რომელიც მეტად სანატრელი უნდა იყოს ცნობიერად მომართულ და მიმართულ სახელმწიფოსათვის; და მარტო ეს სიყვარულია სათავედ ყოველ იმისა, რაც კი შეადგენს სახელმწიფოს ძალასა და ღონეს, იმიტომ რომ მარტო სიყვარულით აღფრთოვანებული ხალხია საიმედო ყოველს განსაცდელში, რაც-კი სახელმწიფოს ისტო-

რის გზაზედ შეემთხვევა ხოლმე, მარტო სიყვარულით გულგამთბარს ხალხს შეუძლიან სიცოცხლისა და ქონების გაწირვა სახელმწიფო კეთილდღეობისათვის, მარტო სიყვარულით გაძლიერებულის ხალხით შეიძლება იმისთანა სასწაულები მოახდინოს სახელმწიფომ, რომლის მაგალითები ბევრია ისტორიაში და რომელიც დღესაც გვიკვირს და გვაოცებს. საცა ეს სიყვარული არ არის, იქ სახელმწიფო ფულუროა, ფუყეა, ერთი ლაზათიანის ქარის შემობერვა და იმისი გადამსხვრევა ერთია“.⁶²

„ჩვენი დიდკაცობა, რომელიც წარჩინებულობით, ხარისხით, ყოფა-ცხოვრებით და შეძლებით ყველაზედ მაშობლად არის უმაღლეს მთავრობასთან და, მაშასადამე, უმაღლეს მთავრობამდე ხმის მიწვდენის ღონე ხელთა აქვს, ამ საქმისათვის მოუმზადებელია. თუნდაც ჰკუთნებდეს და გონებით მომზადებული იყოს, გულიც იმოდენად გაღვიძებული უნდა ჰქონდეს, რომ საქვეყნო საქმისათვისაც უცემდეს და მოსვენებას არ აძლევდეს, იმოდენად აღმატებულად უნდა იყოს ზნეობით, რომ თავის პატივმოყვარეობას, სახელსა, დიდებას — მარტო ქვეყნისათვის დიდებულ ღვაწლში ხედავდეს და მარტო მაგ ღვაწლის სიდიდით ზომავდეს კაცის ადამიანურს ღირსებასა საზოგადოდ და თავის დიდკაცობისას ცალკედ. კმაყოფილება ჰქმნის პატივმოყვარეობისა მარტო ამისთანა ღვაწლში მოიპოვება და სხვა არაფერში. ჩვენდა საუბედუროდ, ჩვენი დიდკაცობა შორს მანძილზედ არის დარჩომილი ამ მხრით და ქვეყნისათვის დადებული ღვაწლი არამც თუ ადამიანის ღირსების მხოლოდობით საწყაოდ მიაჩნია, არამც თუ ჰქმნის პატივმოყვარეობის საგნად უღიარებია, არამედ მის ცხოვრების დავთარში სახსენებელადაც მოხსენებული არ არის. არ არის ქვეყანაზედ არც ერთი ერი, რომლის შემძლებელი ნაწილიც ასე გულაცრუებული, ასე გულგრილი იყოს საზოგადო საქმეების შესახებ, როგორც ჩვენები არიან. არ არის ჩვენში არც ერთი საზოგადო საქმე, რომ მასში ჩვენის დიდკაცობის წარმომადგენელი მოქმედებდეს და იღვწოდეს. თეატრია, გაზეთია, თუ ჟურნალი — უიმათოდ იღვწიან; ღარბის, ღატაკის თავისი გროშები მოაქვს, რომ როგორმე თეატრი, გაზეთი, ჟურნალი შეინახოს და ერთობ საზოგადო საქმეს ხელი როგორმე შეუწყოს და ერთი დიდკაცთაგანი კი ყურსაც არ იბღერტავს, თითქო ყოვე-

ლივე ეს მისთვის სათაჯილო საქმე იყოს. ან იქნება უმეცრებისა გამო ჰგონიათ, რომ ქართული თეატრი, ქართული ჟურნალი, თუ გაზეთი, და სხვა ამ-გვარი საქმე არაფერს არ მოასწავებენ და წვრილფეხობის ცუდლელუტობადა სთვლიან. ერთიც, მეორეც, მესამეც, რაც უნდა უძლურნი იყვნენ დღეს, ჩვენის ვინაობის დამცველნი და შემნახველნი არიან. ვინც ამათ ზურგს შეაქცევს, თავის საკუთარს ვინაობას უარჰყოფს, თავის ადამიანურს სახეს შეურაცხყოფს და არარადა ჰხდის. თუ ადამიანს თავისი ვინაობა არარად მიაჩნია, მაშინ იმ ადამიანში ადამიანური რაღაა? დრო გამოიცვლება, დრო მოვა, როცა თავისის ვინაობიდან გადამდგარი კაცი ყველასაგან შეზრისხული იქნება, როგორც უღირსი, თითონ იმათგანაც კი, ვინც ეხლა სიხარულით ამისთანა კაცს შეიკედლებს ხოლმე და უფოლოებს. დრო მოვა, როცა ყველასათვის ცხადი იქნება, როგორც ორჯერ — ორი, რომ თუ კაცი თავისას გადუდგა, სხვისას ვერ უერთგულებს. ეს ჭეშმარიტება დღეს ცოტამ იცის და ხვალე ბევრს ეცოდინება, და მაშინ ვაი თავის ვინაობაზედ გულაცრუებულს, გულვრილს და ხელაღებულს!..“⁶³

„ჩვენ რომ ეგრე დაჟინებით და უკან-დაუხევლად ვთხოულობთ დედა-ენისაოვის სრულს და დაუბრკოლებელს გზას სასწავლებელში, — ეგ მართო დედა-ენის სიყვარულით არ მოგვდის. ვთხოულობთ დავნატრულობთ იმიტომაც, რომ უდედა-ენოდ გონების გახსნა ბავშვისა ყოვლად შეუძლებელია. მაშინ სკოლა გონების გახსნის სახსარი — კი არ არის, გონების დაჩაგვრისაა, გონების დაღშვისაა, დათრგუნვისაა, გათაჰსირებისაა, — და განა ეს სასურველია ვისთვისმე?“⁶⁴

„ჩვენს ენას ჩვენში მოედანი არა აქვს სავარჯიშოდ. ჩვენი ეგრეთწოდებული მაღალი საზოგადოება, ნამეტნავად ქალაქში, თავის სამარცხენოდ თავილობს თავის დედა-ენით ლაპარაკსა. ნათქვამია, თევზი თავიდან აყროლდებაო, სწორედ ეგრე მოგვდის ჩვენც, ჩვენს ეგრეთ-წოდებულ მაღალ საზოგადოებას თუ დავაკვირდებით. ცოცხალი ლაპარაკი, ის დარბაისლური ქართული საუბარი, ის საამერი ქართულის სიტყვის მიხვრა-მოხვრა, ის სიმდიდრე ქართულის სიტყვიერებისა აღარ ისმის, აღარ არის. გადაგვავიწყდა ყოველივე,

რაც ენის შევენებას შეადგენს, რადგანაც ჩვენი აზრი ჩვენის ენით აღარ მოძრაობს, ჩვენი გული ჩვენის ენით აღარ თბება“.⁶⁵

„ჩვენს განათლებულს საზოგადოებაში ხშირად ისპის გულის-ტკივილი, რომ ჩვენს ლიტერატურას კრიტიკა აკლიაო. მართალიც არის, — ეს დიდი და ფრიალ დიდი დანაკლისია. ლიტერატურა თავისის ფართო მნიშვნელობით, გონების ნაჭირნახულები ხეავია, საცა წმინდა ხორბალიც არის და ბალახ-ბულახის თესლიცა. რაც ცხავია ხევისათვის, ისიც კრიტიკა ლიტერატურისათვის. ამ ნაკლის მიზეზად ზოგი იმას ამბობს, რომ ჩვენი ლიტერატურა კრიტიკისათვის მეტად ცოტას საზრდოს იძლევაო; ჯერ ხეავი ჩვენის ლიტერატურისა იმოდენა არ არის, რომ ღირდეს კაცმა კრიტიკის ცხავში გაატაროს და წმინდა ხორბალი ბალახ-ბულახისაგან გამოარკვიოსო. ამ თქმას დიდი საბუთი არ მიუძღვის: ცოტაა, თუ ბევრი, მაინც გარჩევა უნდა და გარკვევა. ამიტომაც სხვები ამბობენ, მართო სიცოტავე ლიტერატურისა ჯერ კიდევ მიზეზი არ არის, რომ კრიტიკა თავს არ იჩენსო; აქ რიცხვს იმოდენად მნიშვნელობა არა აქვს, რამოდენადაც თვით ღირსებას, ესე იგი ლიტერატურის შინაარსსაო, და აი ამ მხრით მეტად ხელმოკლეა ჩვენი ლიტერატურა და კრიტიკას ამიტომაც ჩვენს ლიტერატურაში ჯერ არავითარი საქმე და სარბიელი არა აქვსო.

არც ამისთანა თქმა იმართლებს თავს იმ კაცის წინაშე, ვინც პარიჟის ყავახანის სიბრძნით კი არ დაჰკვირვებია ჩვენს ლიტერატურას, არამედ გამჭირახის გონების თვალთა, რომელიც ცოდნითა, სწავლით და მეცნიერებით გაწურთვნილია და გაწმენდილი ხედვისა და ჩხრეკისათვის. ჩვენ არას ვიტყვით ჩვენს ძველს ლიტერატურაზედ, რომელსაც ასეთის სიუხვით ასხივოსნებს „ვეფხისტყაოსანი“, — ეს უძირო მორევი, ზღვა აზრისა და გრძნობისა; ჩვენ არას ვიტყვით არც დავით გურამიშვილზედ, რომლის დიდაქტიური პოეზია პირს არ შეირცხვენს თუნდ ლუკრეცის, ვირგილის და ჰორაციოს დიდაქტიურ პოეზიას დაუყენეთ პირის-პირ, და რომლის სარწმუნოებრივი ღალადება დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნების სიმალემდეა ასული. არას ვიტყვით მეფე ვახტანგ VI-ზე, არჩილ მეფეზე, თეიმურაზ I-სა და II-ზედ, რომელთაც, ნამეტნავად პირველს ორს, ვერავინ ვერ დასწამებს სიმჩატეს აზრებისას და გრძნობისას და რომელნიც მოელიან გონება-მახვილს კრიტიკოსს, რომ

თავისი მიუწყონ და სამართლიანის შარავანდელით მოპრთონ მათი ღირს-შესანიშნავი გონებრივი ღვაწლი.

საკმაო გავისხენოთ ამ მეცხრამეტე საუკუნის ჩვენი პოეზია და მისი წარჩინებულნი წარმომადგენელნი, თ. ალ. ჭავჭავაძემ დაწყებული დღევანდელ მწერლებამდე, და მაშინ აშკარად დავინახავთ, რომ კრიტიკის უქონლობა ჩვენის ლიტერატურის უშინაარსობას კი არ უნდა დაჰბრალდეს, არამედ ჩვენს ქონდრის-კაცობას, რომელიც იმოდენად უძლურია, იმოდენად უღონოა, რომ ვერც ჩვენის ლიტერატურის სიღრმისათვის გონების თვალი ჩაუწვდენია და ვერც ჩვენის პოეზიის სიმაღლისათვის თვალი გაუსწორებია. ამ საგანზედ არა ერთხელ დავგჭირდება კიდევ ლაპარაკი, და ვეცდებით, ჩვენის შეძლებებისამებრ, ეს მიზეზი ჩვენის უძლურობისა და უღონობისა უფრო ვრცლად გამოვიძიოთ.

კრიტიკის უქონლობა ჩვენში არ უნდა მიეწეროს უშინაარსობას ჩვენის ლიტერატურისას საერთოდ და პოეზიისას საკუთრად. უშინაარსობა ჩვენის ლიტერატურისა აშკარა ტყუილია. ვინც ამ ბრალს სდებს, იგი უმართლოდ ექცევა ჩვენს ნაწარმოებს და ნაღვაწლს გონებისას და გულისას, და ეს მოსდის ან უეცრობით, ან გაუგებებ, რომ კრიტიკის უქონლობის სირცხვილი თავის-თავს მოაშოროს და სხვას გადააბრალოს. ჩვენ, რასაკვირველია, ვერ ვიტყვით, რომ ბევრი რამ ჯერ კიდევ სანატრელი არ იყოს ჩვენის ლიტერატურისათვის საზოგადოდ და პოეზიისათვის ცალკედ, მაგრამ ისიც, რაცა გვაქვს ჩვენ დღეს, ღირს-შესანიშნავი განძია და მრავალგვარად გამოსაყენი და სახმარი ჭეშმარიტის კრიტიკისათვის. ამას ყველა გვიმოწმებს, ვისაც კი საკუთარის თვალთ ჩაუხედნია ჩვენს ლიტერატურაში და არა სხვის შთაგონებით, სხვის ჩაძახებითა. მაშასადამე, თუ კრიტიკას დღეს ჩვენში ფეხი არ აუდგამს, ამისი მიზეზი სულ სხვა უნდა იყოს და არა იგი, რასაც იძახიან ზოგნი იმისათვის, რომ ჩვენს ლიტერატურას ამაო თავმოწონებით უკადრისობენ და ჰთაკილობენ, როგორც მითამ და ბაღლებისათვის სათამაშოს ჰთაკილობს დავაჟკაცებული კაცი, და ზოგნი იმისათვის, რომ საკუთარს უღონობას ნიღაბი ჩამოაფარონ, ბრალი თვით აიცილონ და თითონ ლიტერატურას დასდვან.

ზემორე ჩვენ კრიტიკის უქონლობის ბრალი თითონ ჩვენს საკუთარს უძლურებას და უღონობას მივაწერეთ, და აი რა საბუთი

მიგვიძღვის. ჩვენი ლიტერატურა საერთოდ და პოეზია ცალკედ ჯერ ხელუხლებელი განძია. არც ერთს უცხო ქვეყნის მეცნიერს, როგორც ჩვენს თვალში სახელი და აბრეშუ აქვს, მისთვის ჯერ ხელიც არ მოუყარებია, არავის ამ მხრით თავისი აზრი არ გამოუთქვამს, თავისი ბეჭედი არ დაუსვამს. მაშასადამე, ჩვენს ლიტერატურაზე მზა-მზარეულს აზრს ვერ ამოიკითხავთ ვერც წიგნებში და ვერც გაზეთებში. ამ საგანზედ ერთს სიტყვასაც ვერ იპოვით ვერსად. ეს გარემოება იძულებულ პყოფს ყოველს ჩვენგანს, ვისაც-კი მოუწადინია ჩვენი ლიტერატურის კრიტიკა, თავისის საკუთარის ჭკუით, საკუთარის ცოდნით, საკუთარის მსჯელობით შეუდგეს კრიტიკის რთულს და მძიმე საქმესა, რომ თავისი საკუთარი განაჩენი დაადგინოს. ჩვენი უბედურებაც სწორედ ამ იძულებამია. რას იზამთ? ფხანს ვერ გასძრავთ, თუ საკუთარის ტენის ძაფები არ ამოქმედეთ, თუ საკუთარი გრძნობა და ჭკუა არ წაიმძღვარეთ, თუ საკუთარი მსჯელობა არ იქონიეთ!.. ჩვენი ეგრედ წოდებული „ინტელიგენცია“ მეტად სუსტია ამ თვითმოქმედებისათვის. ჩვენნი „სწავლულნი, განათლებულნი“, დარგინის თეორიას ზედმიწევნით გაცოდინებენ, ჰეგელის ესტეტიკას, ლესინგისა და ტენის ფილოსოფიას ხელოვნებისას თავისის ხელის-გულისავეთ გადაგიშლიან; შექსპირზედ, გეტზედ, ბაირონზედ და თუნდა ჰომიროსზედაც, რომელნიც, — ჩვენში-კი ითქვას — ათასში ერთს არ წაუეკითხავს, თუნდა მთელს უზარმაზარ წიგნებს დასწერენ, და იქნება ისეთი სასწაულიც მოხდეს, რომ წასაკითხად ღირსი წიგნებიც დასწერონ, და ერთს პაწილექსს-კი ჩვენის რომელისამე პოეტისას ვერ გაუძღვებიან როგორც რიგია. ნუ გაიკვირებთ, რომ ეს ასეა. პატარა რომ ჩაუფიქრდეს კაცი ამ საოცარს ამბავს, მიზეზს, მალე მიუხვდება.

შექსპირი, გეტე, ბაირონი სხვა მეცნიერთაგან დიდი ხანია გარჩეულია მრავალგვარად. ამაზედ მრავალი უწერიათ, მრავალი უთქვამთ. მაშასადამე, ამათზედ ასეთისა თუ ისეთის აზრის შედგენა მეტის-მეტად ადვილია და აზრის საბუთის პოვნაც არ არის ძნელი. აქ ყველაფერი, აზრიც და საბუთიც, მზად არის, თქვენ ოღონდ იმოდენა ღონე იქონიეთ, რომ მოჰკრიბოთ, ერთი-ერთმანეთს შეუფარდოთ, შეუწონოთ და ყოველივე შეკრებილი, შეფარდებული და შეწონილი ერთს ძნად შეჰკრათ და ისე მიართვათ მკითხველსა. რა თქმა უნდა, რომ ამასაც ჭკუა, ცოდნა უნდა და მცირეოდენი ხე-

ლოვნებაც, მაგრამ აქ თვითმოქმედება უფრო ხელისაა, თუ ესე იტქმის, ვიდრე იმ სულიერის ძალ-ღონისა, რომელიც თითონ ჰქმნის, თითონ სჯის, თითონ სწლავს, თითონ სჭრის და თითონ ჰკერავს. აქ ყველაფერი უჯრა-უჯრად აწყვეთი ევროპის ლიტერატურის სალაროში მზა-მზარეულად, ოღონდ იმ სალაროში შესვლის ღონე მოიპოვეთ და, რაკი ეს გეკნებათ, ხელის გაწვდენის მეტი არა არის-რა საჭირო, რომ უჯრა გამოსწიოთ და, რაცა გსურთ, ის გამოიღოთ.

სულ სხვაა, თუ სურვილი დაგეძრათ ჩვენის მწერლობის თუ მწერლების საკრიტიკოდ. აქ ყველაფერი საკუთარის ჰკუთნოთ უნდა ჰზიდოთ და ყველაფერს საკუთარის გონების შუქი მიაყენოთ. თქვენს გარე აქ ვერას იპოვნით, ვერას იშოვით, აქ სხვა უნარია საჭირო, სხვა გამჭრიახობა, სხვა ძალღონე. შეიძლება კაცს აუარებელი ცოდნა და სწავლა ჰქონდეს და აქ ერთი ფეხიკ ვერ წადგას, თუ ის „სხვა უნარიც“ არა ჰშველის. ის „სხვა უნარი“ იგია, რასაც თვითმსჯელობას, თავისით მოქმედებას, თავისით სვლას ეძახიან. აი, ჩვენი სისუსტე სწორედ ამ თვითმსჯელობის, თვითმოქმედების უქონლობაშია. თუ რომელსამე საგანზედ ჩვენებურს „ინტელიგენტს“ სხვისის აზრისათვის ყური არ მოუკრავს, თუ რომელსამე საგანზე სხვა უცხო ენის წიგნებსა და გაზეთებში აზრი არ ამოუკითხავს, ის საგანი იმისათვის ყოვლად ბნელია და იმ საგნისათვის იგი ყოვლად მუხჯია: ვერას იტყვის, იმიტომ, რომ თვითმსჯელობას, თავისის გონების გაძღოლას იგი ჩვეულ არ არის. რამდენი სასაცილო მაგალითია თითონ ჩვენს ლიტერატურაში, რომ საზოგადო თეორიის გულმხურვალე მქადაგებელს ვერ ეცნოს ცალკე მაგალითი ამავე თეორიისა და, რასაც ზოგადად, თეორიით ამტკიცებდეს თავგამოდებით და მხურვალეებით, იმას იმავე თავგამოდებით უარყოფდეს ცალკე მაგალითში. რათა? იმიტომ — რომ ამ ცალკე მაგალითს ქვეშ არა ჰქონია წარწერილი, რომ ამ-და-ამა მოძღვრებისააო, და თითონაც მოძღვარს იმოდენა თვითმსჯელობა არა ჰქონია, რომ თავისავე მოძღვრების ერთი მაგალითთაგანი საქმეში ეცნო.

თვითმსჯელობა, თვითმხედველობა გონებრივი უმაღლესი წერტილია ადამიანის განვითარებისა და წარმატებისა. შესაძლოა კაცს მრავალი ცოდნა ჰქონდეს, და ის უნარი — კი, რომელიც თავისით ჭრასა და კერვას მოასწავებს გონების საქმეში, არ გახსნოდეს, არ გაშლოდეს სამოქმედოდ. ამ-გვარის მშრალის და უქმის გონების კა-

ცი სახელოვანმა გეტემ დაგვიხატა თავის ფაუსტში. ფაუსტში რომ გამოყვანილია ვაგნერი, სწორედ ზედგამოჭრილი სახეა იმ-გვარის კაცებისა, რომელთაც ცოდნა აქვთ და საკუთარის ჭკუით ტარების უნარი — კი ღმერთს, თუ ბედს, იმათთვის არ მიუმაღლებია. ნუ გავიწყვრებიან, თუ ვიტყვით, რომ ჩვენ ინტელიგენციას სწორედ ეგ უნარი თვითმსჯელობისა, თვითმსჯედელობისა არა აქვს გახსნილი და გადაშლილი. ეგ ნაკლია მიზეზი, რომ ჩვენს საკუთარს საქმეში, ჩვენს საკუთარს ავ-კარგიანობაში ვერაფერი გავვიგნია, თავი და ბოლო ერთმანეთზედ ვერ გადაგვიბამს. ეგ არის მიზეზი, რომ ჩვენ ჩვენი კრიტიკა არა გვაქვს არა-რომელისამე საგნისა საზოგადოდ, და ლიტერატურისა საკუთრად, ჩვენ იმედს არა ვკარგავთ, რომ ეგ კრიტიკა ჩვენც გვეღირსება ოდესმე, და მაგის მოვლენა, ვითა შვილი თვითმსჯელობისა, ჩვენის სულიერ ძალღონის აღმატების და განდიდების ნიშანი იქნება“.⁶⁶

„ჩვენს ენას ბევრი ისეთი განსაკუთრებული თვისება აქვს, რომელსაც ბევრი სხვა, უფრო წარმატებულად მიჩნეული ენები შეჰნატრებენ, — ამას ეჭვი არ უნდა. ჩვენ მოვიყვანთ ორიოდ ამის მაგალითს, მით უფრო, რომ ეხლა სიტყვამ მოიტანა და — ვინ იცის — მერე შეგვხვდება-ღა დრო ამის თქმისა, თუ არა.

შრადერი ამბობს, რომ ინდო-გერმანული ენები ყველაფერში არ წარმოადგენენ იდეალს სისრულისასაო. მე მოვიყვანო ერთს დიდად საყურადღებო მაგალითს, რომელიც დაგვანახვებს, რომ ინდო-გერმანული ფორმა მეტყველებისა სხვაზედ უარესია და ნაკლულოვანიაო. რა მაგალითია ის მაგალითი, რომელიც ასე უსრულადაჲ ჰქმნის ინდო-გერმანულს ენებს და თავის წარმატებულობით სჯობნის? გული გაუსკდება ჩვენს ავტორს, როცა ამის პასუხს ვეტყვით. აი რა: ინდო-გერმანულს ენებს მრავლობითის რიცხვის აღსანიშნავად აქვთ ბრუნვა განსხვავებული მხოლოობითის ბრუნვისაგანაო, მაშინ — როდესაც ლოლიკა ითხოვს მრავლობითსა და მხოლოობითს ერთი და იგივე დაბოლოვება ჰქონდესო. არიანო ამ მხრით უფრო სრული ენები, რომელთაც მრავლობითის მაჩვენებელ სუფიქსს ჩაერთვის ხოლმე მხოლოობითის დაბოლოება დასაბრუნებლად. თურმე ნუ იტყვით, ჩვენი ენაც ამ შრადერისაგან მოწონებულ ენათა შორის მოქცეულია. ერთგვარს მრავლობითს ჩვენს ენაში აქვს სუფიქსად „ები“ და ამ სუფიქსით ჩვენი მრავლობითი ისე იბრუნე-

ბა, როგორც მხოლოდობითი, მაგალითებზე: „კაც-ები, კაც-ებისა, კაც-ებსა, კაც-ებმა, კაც-ებითა და სხვანი“. ამ სახით, ჩვენს ენაში სუფიქსი სიტყვასა და ფლექსიას შუა მოექცევა ხოლმე, შრადერის სიტყვისამებრ, და იბრუნება როგორც მხოლოდობითი. ეს ენის ღირსებად მიაჩნია შრადერს*.

მეორე განსაკუთრებული თვისება ჩვენის ენისა, რომელიც, ჩვენის ფიქრით, ენის წარმატებულობის მომასწავებელია, ჩვენა ზმნებია და ნამეტნავად მისი მართლად გასაკვირველი ფორმები. ამ მრავალ-გვარ ფორმების წყალობით, მარტო ერთის ზმნით, სხვა სიტყვის ნაწილების დაუხმარებლად, გამოითქმის პიროვანებაც მომქმედისა, მიმართულებაც მოქმედებისა, სხმით-გარდასხმითობაც. მაგალითებზე, „ვაკეთებინებ“, და ბევრი სხვა გარემოება მოქმედებისა თუ მდგომარეობისა, არა გვგონია სხვა ბევრმა ენამ გამოსთქვას ერთის ზმნით, სხვა სიტყვის დაუხმარებლად თუნდ, მაგალითებზე, ეს ქართული: „წავაღებინებ, წამოვაღებინებ, გადააზომინა, გადმოაზომინა“ და მებრვე სხვა. რომ ჩვენმა ავტორმა ესეთი სამარჯვო მიხვრა-მოხვრა ჩვენის ზმნებისა წუნად არ დასდოს ჩვენს ენას, როგორც სისრულე ანბანის ენის წარუმატებლობის საბუთად გაგვიხადა, ჩვენ ვიმოწმებთ იმისთანა ავტორიტეტებს, რომელნიც, თუ ჩვენის ავტორის თანასწორნი არ არიან, ბევრში არ ჩამოუვარდებიან. აი რას ამბობს კარიერი:

«Большим шагом и новою ступенью словоразвития было... то, что человек начал различать предметы от их действия и страдания... Глагол знаменует деятельность вещей, которою они собственно и производят на нас впечатление... Но чтобы речь была образом настоящего мира (который состоит в движении и взаимодействии вещей), действие и страдание должны выражаться в ней движением».

თითონ დიდი და სახელოვანი ჰუმბოლტიც ზმნების თაობაზედ ამ აზრისაა. იგი ამბობს:

«Все остальные части речи представляют как бы мертвый, ждущий живой связи, материал один глагол — средоточие жизни, всюду ее разливающее. Мысль, если можно так чувственно выразиться, покидает, благодаря глаголу,

* შ რ ა დ ე რ ი, შედარებითი ენათა-ცოდნა, გვ. 172.

внутреннее свое жилище и прямо переходит в действительность».

ამის შემდეგ აღარაფერი განმარტება უნდა იმას, თუ რა დიდი ღირსება უნდა იყოს ენისა, როცა მრავალფერობა ზმნების ფორმებისა შესაძლოა პსდის მოქმედებასა და მდგომარეობას სავნისას ბევრ-გვარი გარემოება გამოუთქვამს სხვა სიტყვების დაუსმარებლად. არ ვიცი, სხვა რას იტყვის და ჩვენ-კი გვჯერა, რომ მრავალფერად მიმოხვრა და, მასასადამე, მრავალ შემთხვევაში გამოყენება იმ სიტყვისა, რომელიც სული და გულია მეტყველებისა, სიმდიდრეს ენისას უნდა მოასწავებდეს. ზმნების ფორმების სიუხვით ბევრი სხვა ენა წინ ვერ წაუვა ჩვენს ენას. თუ, კარიერისა და პუბლიკისა არ იყოს, მეტყველების ღონე და ძლიერება ზმნა არის, მაშ, ქართული ენა ზედგამოჭრილი ყოფილა ამ ნათქვამზედ, იმიტომ რომ ქართველი უფრო ზმნებით ლაპარაკობს, ზმნებით პმეტყველობს, ვიდრე სხვა სიტყვის ნაწილებით. მაგალითად, მოვიყვანო რუსთაველს, რომლის ფრაზეოლოგია გასაოცარს სიუხვეს ზმნების ხმარებისას წარმოგვიდგენს. დიდ ღირსებად ვუთვლით რუსთაველს, რომ ამ დედა-ძარღვს ჩვენის მეტყველებისას ასეთი განიერი გზა და ავალა მისცა და თითქმის არც ერთხელ არ უმტყუნა.

ერთს მართლა-და განსაკუთრებულს თვისებას ჩვენის ენისას კიდევ მოვიხსენებთ, სხვათა შორის, და მით გავათავებთ. ეს განსაკუთრებული თვისება იმაში მდგომარეობს, რომ ჩვენს ენაში არ არის არც ერთი სიტყვის ნაწილი, რომ როგორც სახელი — არსებითი არ იბრუნებოდეს, თუნდ ზმნის-ზედა აიღეთ, თუნდ თანდებული, თუნდ ზედშესრული, თუნდ ნაცვალსახელი და თუნდ თითონ ზმნაც, როცა უღვლილების ფორმაშია. მაგალითებრ, „შენის ხვალისა (ზმნის-ზედა) მე არ ვიცი რა, ან შენმა გუშინ-მა (ზმნის-ზედა) ყური გამომიჭედა; შენის შინა-თი (თანდებული) თავი მობეზრებული მაქვს, ან შენს შინა-ს ვინ გაუძლოს; ერთი მაქვს სჯობს ათას მქონდა-ს (ზმნა); შენს მე-ს (ნაცვალსახელი) მე ვერსად წაუველ; შენმა ახ-მა და უხ-მა (შორისდებული) ჩემს ვაი-სა და ვიშ-სა აჯობა“ და სხვანი.

ეს კიდევ არაფერი. ჩვენს ენას არ ეხამუშება, არ ეუცხოება თუნდ მთელი ფრაზა დააბრუნოს, როგორც ცალკე სიტყვა. მაგალითებრ, „სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა სიკვდილი სახელოვანი-ს მა-

გიერ რუსთაველი უკეთესს ვერას იტყოდა“; ან „რასაცა გაცემ შენია, რაც არა დაკარგულია-მ მთელს ქვეყანას მოჰფინა რუსთაველის სახელი“; ან „რასაცა გაცემ შენია, რაც არა დაკარგულია-ს არა შეედრება რა“. მართალია, იშვიათი შემთხვევაა, როცა კაცს დასჭირდება ამისთანაებში ესეთი ფორმა მოიშველიოს, მაგრამ, თუ მოიშველია, ჩვენის ენის წინააღმდეგი არ იქნება, მით უფრო, რომ თითონ ამ-რიგად მიმოხრილი აზრიც ადვილად გასაგებია. ჩვენ არა გვგონია, რომ ენას წარუმატებლობაში ჩამოერთვას, როცა სხვა სიტყვების ჩაუმატებლად და აუჭრელებლად, მარტო ერთის ფლექსიის შემწეობით, ამისთანა სახსარს იძლევა აზრის მიმოხერხისა და განცხადებისათვის“.⁶⁷

„ბაღლური, ანუ უკეთ ვსთქვათ, ქუჩური კრიტიკა ხომ იმაში მდგომარეობს, რომ წუნი დასდო იმასაც-კი, რაც დასწუნარი არ არის და საცა „ჰოა“ სათქმელი, იქაც „არა“ სთქვა, და ამისათვის თუნდ ლოღია გაიწიროს, თუნდ ჭეშმარიტება გაითელოს, თუნდ მართლმსაჯულება გაილახოს, ბევრს არაფერს დაგიდევს. ეს არის იგი ქუჩური კრიტიკა, რომელსაც დღეს ჩვენში დიდძალი ტაშის მკვრელი ჰყავს ჩვენს ბულვარზედ. ხოლო არის სხვა კრიტიკა, რომელსაც მეცნიერული კრიტიკა ჰქვია. იგი „ჰოს“ სათქმელსაც და „არას“ სათქმელსაც ერთნაირის სიფრთხილით, ერთნაირის აწონდაწონვით ეპყრობა. იგი იმითია ღირსეული, რომ „ჰოს“ საბუთსაც ისეთისავე გულმოდგინებით იძიებს, როგორც „არას“ საბუთსა, რადგანაც სახელში მარტო მართალი აქვს და სხვა არაა. ამისთანა კრიტიკა მართლმოყვარე გამომძიებელია და მართლგამკითხავი სასწორი: თუნდ რომ „ჰოს“ გზით შეუდგეს თავის საქმეს, თუნდ „არას“ გზით, ორმავე გზამ მართალთან უნდა მიიყვანოს, ამიტომაც კრიტიკა ერთს გზასაცა ჰხმარობს და მეორესაც, იმისდა მიხედვით, თუ — რა საქმეში რომელი უფრო უტყუარად და ადვილად აპოვინებს მართალსა“.⁶⁸

„ენა ადამიანისა, მისი სიტყვიერება, მთელი ხელთუქმნელი ისტორიაა ერისა ცალკე და კაცობრიობისა საზოგადოდ“.⁶⁹

„თვით იკვლიე, თუ შეძლება და გარემოება შეგწევს, მოსჩხრიკე, შეამოწმე, და თუ ავტორიტეტის აზრი გამართლდა, დაიჯე-

რე მხოლოდ მაშინ, და ამ სახით შენს საკუთარ რწმენად გარდა-
ჰქმენ სხვისაგან აღმოჩენილი და ნაკვლევი. ხოლო საცა გონება და
ჰკუა, რომელისამე მიზეზით, ვერ მიგიწვდეს და არჩევანში ხარ,
შენს არ-გამოკვლეულს აზრს, არ-ცოდნას, სხვისი, სახელგანთქმუ-
ლის მეცნიერის, გარკვეული აზრი და ცოდნა მოაშველეთ, აი, ეს
არის ეხლანდელი მოძღვრება ავტორიტეტების გამო, და ბრმად
დანდობა კი და აყოლა სხვისა იქ, საცა შენი საკუთარი გონება სა-
ბუთიანად სხვარიად გიჭრის, — ეგ უწინდებური ცოდვაა, უგუნუ-
რობად მიჩნეული და სამართლიანად განდევნილი, უარყოფილი.
აქაო და არისტოტელმა სთქვაო, და რაც უნდა აშკარად დასარღვე-
ვი საბუთი გქონოდათ, არისტოტელს სიტყვას ვერ შეუბრუნებდით,
ცოდვად ჩავითვლიდნენ, დიდი ხანია, ესე ბრმად აყოლა, ესე დაძა-
ბუნება ჰკუთისა და გონებისა, ჩვენდა საბედნიეროდ, ჩაილულის
წყალს გაჰყვა.

მაგრამ აქედამ სრულებით ის არ გამოდის, რომ ავტორიტეტო-
ბა ეხლა შემუსრვილია და თაყვანისცემა მისი უგუნურობად ცნო-
ბილი. აი სწორედ ეგრეთ უმეცრად გაგებულმა გამოლაშქრებამ ავ-
ტორიტეტებზედ დონიქი შემოაყრევინა მტკნარს უვიცობას და აძა-
ხებინა: შექსპირი, სპენსერი. ჰეკსლი, ჰეკელი ვინა გდიაო, ავტო-
რიტეტები რას მიქვიან და სხვანი და სხვანი. ასეთმა თავგასულო-
ბამ უვიცობისამ ბევრს აზრია გზა და კვალი, იმიტომ რომ ამისთა-
ნად თავგასული კაცი ზომ თითონ არა არის-რა, სხვასაც არავის კა-
ცად არ ადგებს“.70

„თუმცა ბრმად მინდობა და აყოლა სხვისა ძალიან ცუდია, მაგ-
რამ არც კი ბრმად დაუინებაა კარგი იმისი, რომ დიდსახელოვანის.
სახელგანთქმულის მეცნიერის პატივი და თაყვანისცემა უგუნუ-
რობა იყოს. არა, ბატონო, სწორედ ამისთანა კაცს უნდა პატივი და
თაყვანისცემა, თუნდა იმით, რომ იმისი სიტყვა, თუნდ შეუმოწმებ-
ლადაც კი, სხვისაზედ წინ დააყენო, თუ გამტყუნებული არ არის
უეჭველის საბუთითა“.71

„გონების ნაწარმოები იმისთანა მადლიანი რამ არის, რომ მთე-
ლის კაცობრიობის კუთვნილებას შეადგენს და აქ გვარტომობის ჩაჩ-
ხირება ჰკუთის უღონობას მოასწავებს და სხვას არა-რას. ხელოვნ-
ებისა და ერთობ გონების ნაწარმოებსა გვარტომობა არა აქვს“.72

„ზოგადი სახე ადამიანისა, რამოდენადაც ამ შემთხვევაში უფრო წვრილზედ დახურდავებული იქნება, მაგალითებრ, ზოგადი — კაცი რომელისამე ერის კაცად, ერის კაცი რომელისამე თემის კაცად, თემის კაცი რომელისამე გვარეულობის კაცად, გვარეულობის კაცი ოჯახის კაცად, ოჯახის კაცი ივანედ, ფრიდონად და მებრვე სხვა, — იმოდენად შემოქმედობა მწერლისა, მალლიდამ დაბლა ჩამოდის. იმოდენად მწერალი ნიჭ-ნაკლებია და დაქვეითებული.

შემოქმედობის ძალის ღონიერობა ერთი და იგივე არ არის, როცა ერთი მთელს გადასწვდება ხოლმე და მეორე-კი — მარტო ნაწილსა. მწერალმა, თუ სხვა ვინმე ხელოვანმა, რაც უნდა ზედმიწევნით და მშვენიერად გამოხატოს ერთი რომელიმე ცალკედ სახელწოდებული კაცი — ივანე, თუ პეტრე, ყოველთვის უპირატესობა უნდა დაუთმოს იმას, ვინც ზოგადი გამოხატვის შემძლებელია“.⁷³

„რამოდენადაც მწერალის შემოქმედობის ძალი სწვდება ამ ზოგადკაცობის ტიპსა, იმოდენად მწერალი დიდია, იმოდენად მსოფლიოა. თქმა არ უნდა, რომ ერი, რომელსაც ეკუთვნის ამისთანა მწერალი, თავისას სამკაულით აკაზმინებს, თავის საფერავით აფერვინებს პოეტს ყოველს ხატს, ყოველს ნამოქმედარს შემოქმედობისას, მაგრამ ეგ მარტო სამკაულია, ფერია და არა იგი შინაგანი ბუნება ხატისა, რომელიც ამ შემთხვევაში ზოგადია და არა კერძო, და რომელიც მარტო თავის საკუთარს კანონებს ექვემდებარება“.⁷⁴

„ცხოვრების ტალღა მეტად ძლიერია და ჩვეულებრივი კაცი მეტად სუსტი, რომ თან არ წაიყოლიოს იმ ტალღამ. მარტო გენიოსის მკერდი თუ გააბიძგს და შემუშრავს მას, თორემ სხვისთვის ძნელია. შორხედველობა, დროებაზედ უფლობა მარტო გენიოსის საქმეა. ის თავის თამამს სვლაში შემოიბღერტავს ხოლმე დროების მტვერსა, რომელიც ჩვენისთანა კაცსა უფარავს საგნის მნიშვნელობასა, გულ-უმიშრად მიდის წინ, როგორც ბელადი წინ მიუძღვის ხალხსა და უნათებს თავის ჭკუის სხივებით გზასა. ნურავინ ნუ იფიქრებს, რომ ჩვენ ამითი ვამბობდეთ, ვითომც გენიოსი ცილამ იყოს ჩამოსული. ისიც ისეთივე ნაყოფია თავის დროებისა, რო-

გორც სხვანა, მხოლოდ ეგ ნაყოფი სრულია, დამწიფებულია. ის თავის ძლიერ მხრეებით ამოიტანს, ამოზიდავს ხოლმე მას, რაც თითონ ცხოვრებაშია, ე. ი. ცხოვრების შიგ-მდებარებასა; მასში არის მთელი აწმყო თავის დროებისა და თესლიც მომავალისა. არც ერთი გენიოსი ჩვენ ახალს არას გვეტყვის, ის მხოლოდ გვიხსნის მას, რაც თითონ ცხოვრებას ამოურიყავს თავის მდინარეობაში, რაც თავის დაუდგრომელ დუღილშია მოუგდია ზედაპირზედა, — ამიტომაც ხანდისხან ამას უფრო იქნება დაეტყოს თავისი დროების ნიშანა ყველაფრისა: ცუდისა, თუ კარგისა, ვიდრე მას, ვინც დაიბადება ხოლმე მარტო იმისათვის, რომ უხეიროდ მოკვდეს“.75

„არიან ბევრნი დიდ-ხარისხოვანნიცა, მეცნიერნიცა, მოღვაწენიცა, მწერალნიცა, და არ არიან მხოლოდ ხასიათის კაცნი, კაცნო გულთა-სრულნი.

მძლედ მობურთაღნი ქვეყნიერობის მოედანზედ მარტო დიდ-ხასიათის კაცნი არიან. ქვეყნის ღერძს მარტო ის ატრიალებს, ვისაც მიჰმადლებია გულთასრულობა, დიდ-ხასიათობა, იმისდა მიუხედავად, — ტრიალი ემარჯვათ, თუ ემარცხათ. ყოველივე დიდებული საქმე, რითაც-კი კაცობრიობა ჰქადულობს და თავს იწონებს, ქმნილია ხასიათიან კაცთა მიერ და არა ვისმე სხვისაგან. ამიტომაც ხასიათიან კაცის წინაშე ყველა უნებლიეთ თავს იხრის, მოწიწებით და სასოვებით: ამიტომაც ყველა, დიდი და პატარა, უკან მისტირის, როცა ამისთანა კაცი მიდის უკან დაუბრუნებლად და სამუდამოდ...“76

„ის ღვთაებრივი გრძნობა, რომელსაც კაცებურის ღირსების გრძნობას ეძახიან და რომელიც უძვირფასესი და უდიდესი საუნჯეა ადამიანთათვის მომადლებული, უნდა პატივცემულ იყოს ყველგან და ყოველ ადამიანში, გლახა თუ მდიდარი, ავაზაკია თუ ზნეობა-მალალი; ასე მოიქცევა იგი, ვისაც თავისის საკუთარის კაცებობის ღირსების გრძნობა მჩვრად არ გადუქცევია. ადრეც გვითქვამს და ეხლაც ვიტყვი: კაცობრიობის დიდებულითა ნაღვაწთა თირკმელები რომ გაუსინჯოთ, მთელს კაცობრიობის ახოვანს პროგრესს თავიდან ბოლომდე გონების ნესტარი გაუტაროთ, ნახავთ, რომ ყოველივე ეს მართლა-და დიდებული ნაომარი კაცობრიობის ხელისა, გონებისა

და მხნეობისა სხვა არა არის-რა, თუ არ ძლევამოსილი სვლა კაცებურ ღირსებათა, გრძნობის აღსამატებლად მიმართული; რამოდენადაც ეს გრძნობა აღმატებულია, იმოდენად ძლიერია, როგორც ცალკე კაცი, ისე მთელი ერიც. ჩვენის ფიქრით, ყოველს-გვარს უბედურებას, უძლურებას ადამიანისას სათავედ ამ გრძნობის ძირს დაცემა აქვს. საცა ეგ გრძნობა ცოტად თუ ბევრად ფეხადგმულია, იქ კაცი არამც-თუ ვისმე ან რასმე გაექვლეწინება თითონ, არამედ სხვის გაქვლეწის დანახვაზედაც მთელის თავის სამართლიანის გულის-წყრომით გამქვლეწელს გულდა-გულ შეეფეთება, როგორც დამრღვეველს იმ ზნეობითის კანონისას, რომელიც საყოველთაო ღირსების ფარია და, მაშასადამე, მისიცა. როგორც სხივნი მზისაგან, ყველა ნიჭი და მადლი ადამიანისა, სულიერი თუ ხორციელი, ამ გრძნობიდან წარმომდინარებს და ყოველივე ისევ უკან მიერთმევა, ვით თავის დასაბამს“.77

„პატივისცემა იმაში კი არ უნდა მდგომარეობდეს, რომ ადამიანი ადამიანს პირმოთნეობით ექცეოდეს. ეგ ადამიანის პატივისცომა კი არა, ეგ შეურაცხყოფა იქნება. ცუდია, თავის მეცნიერების შემაგინებელია, ადამიანის მოღალატეა ის ექიმი, რომელიც სნეულს უკბარს წამალს არ ასმევს მართო იმის გამო, რომ მწარეაო. არა, ჰეშმარიტი პატივისცემა ის არის, რომ პირში, გულახდილად, ადამიანმა ადამიანს მართალი სიტყვა უთხრას. ისე უთხრას, რომ არ შეუვიდოს, არ შეურაცხპყოს მისი ადამიანობა, მისი კაცობრიული გრძნობა, ღირსება და პატივი, არ დაურღვიოს ის ძვირფასი და უკეთესი ზნეობითი კანონი, რომელიც კაცს კაცად ჰქმნის და რომლის მეოხებითაც იგი თავის-თავს კაცად სცნობს და აღიარებს.

სხვა რა უფლებათა ადამიანისა იმაზედ უცილო, იმაზედ სანატრელი, იმაზედ წმინდა და უძვირფასესი, რომ კაცმა კაცისაგან პატივისცემა, ღირსეულად და მართებულად მოქცევა ითხოვოს? სხვა რის მეოხედ უნდა იყოს მწიგნობრობა საერთოდ, თუ არ ადამიანის უფლების შემნატრედ, მწედ და მოსარჩელედ?“78

„ლიტერატორები საზოგადოდ უნდა პპატრონობდნენ იმ უფლებას, რომელსაც საზოგადოებრივი უფლება ჰქვია. ეს არის ერთი უმთავრესი მოვალეობა მწერლობისა და მწერლებისა, წამეტნავად

იქ, სადა საზოგადოებრივი უფლება ვრცლად არ არის აღიარებული და მიჩნეული და საცა ყოველივე ბიჭი ამ უფლებისა დაუყოვნებ-ლის და დაუძინარის მხნეობით ჯერ კიდევ მოსაპოვებელია“.⁷⁹

„არა გვგონია სხვაგან სადმე იყოს ისეთი ქვეყანა, საცა ადამიანის პატიოსნება და ნამუსი ისე წინდაუხედავად, ტყუილუბრალო-ზედ ილახებოდეს, როგორც ჩვენში. ჩვენის ფიქრით-კი ადამიანს, კაცია თუ ქალი, პატიოსნების და ნამუსის მეტი სხვა უძვირფასესი არა აქვს-რა გასაფრთხილებელი და წმინდად შესანახავი. ადამიანი ადამიანობს მარტო პატიოსნებით და ნამუსითა და ვინც ეს იცის, იმისათვის შებლაღვა ან ერთისა და ან მეორისა ყოველს დანაკლის-ზედ უმძიმესია, ყოველს მწუხარებაზედ უდიდესი მწუხარებაა.

თუმცა ესეა, მაგრამ, ჩვენდა სამწუხაროდ, ჩვენში-კი არაფრად მიაჩნიათ ჩირქის მოცხება და წაწყმედა სხვისის პატიოსნებისა და ნამუსისა. ამისთანა უკადრისის საქციელს არაად არ გვრიდებით, და საცა ამას ვხედავთ, არამც თუ შესაფერის გულისწყრომით აღვი-ქურვებით ხოლმე, არამედ მცირეოდენადაც არ შევიხრით წარბსა. პირიქით, ზოგჯერ თითქო საქციელს ვუწონებთო, ვიძახით: უჰ, რა ლაზათიანად გამოგილანძლა ამ კაცმა ის კაცო; ასეთი ყოფა დაა-წია, რომ შენი მოწონებულყო.

ამისთანა საქციელს არ ვვრიდებით არც შინა, არც გარეთ, არც საქვეყნოდ და არც კერძოდ, არც საზოგადოებაში, არც ცალკე. როცა ეს ამისთანა უკადრისის საქციელი აშკარაა და პირდაპირ ზედმო-სეულია, მაშინ ამის მომქმედს ცოტაოდენი ნიშანწყალი ადამიანო-ბისა კიდევ შეიძლება ვუგულისხმოთ, იმიტომ რომ არ იქნება ისიც არ გამოელოდებოდეს რაიმე განსაცდელსა აშკარად გაუპატიურე-ბულის კაცისაგან. მაშასადამე, იგიც რაიმეს უნდა ჰშიშობდეს, და რაკი გაკადნიერდა უკადრისის ქცევისათვის, სჩანს სძლია შიშსა და განსაცდელს გულდაგულ უხვდება. პირდაპირ ზედ მოსეული ავაზა-კი იმოდენად საზიზღარი არ არის, რამოდენადაც მხდალი ქურდბა-ცაცა. იმიტომ რომ ამისთანა ავაზაკი იმოდენად იმეტებს თავისთავ-სა. რამოდენადაც გამომეტყულებული ჰყავს თავისი მოპირდაპირე; აქ მარტო გამარჯვებაა თავდები მისის გადარჩენისა. ქურდ-ბაცაცა — კი მალული მტერია, მისი ანგარიში იმაზეა აგებული, რომ მემარ-ჯვება თუ მემარცხება, იქ თვითონ არ დამაკლდება-რაო, მე-კი შემიძ-ნ. ილია ჭავჭავაძე

ლიან ევენო, თუ მემარჯვა, და ის-კი მე ვერას მავნებს, თუ მემარ-
ცხაო.

ქურდბაცაცაზედ უარესნი არიან ისინი, ვინც იმოდენად ხელზე
იღებენ თავზედ, რომ ცილისწამებით, ხმების დაყრით ჩუმაღ და
იღუმაღად უბლაღავენ თვის მოპირისპირეს პატიოსნებას და ნა-
მუსსა. რაკი ჭავრი ვისზედმე ჩაიდეს გულში, მაშინ იმათთვის მო-
სარიდებელი აღარა არის-რა: კაცია, თუ ქალი, არ მოერიდებიან,
რომ ყოველგვარი ლაფი თავს გადაასხან და ერთსაც და მეორესაც
სახელი გაუტეხონ; სახელი დაუშეხონ“.⁸⁰

„თქმა არ უნდა, ძნელი გასამიჯნავია ადამიანის „მე“ და „ჩვენ“.
ბევრს შემთხვევაში ძნელი გამოსაცნობია, სად თავდება „მე“ და
სად იწყება „ჩვენ“. კარგად წარმატებული გონება უნდა და კარ-
გად განწმენდილი გული, რომ კაცმა ამის გამიჯვნაში არ წაიბორ-
ძიკოს. ჩვენდა სამწუხაროდ, ეს ბორძიკი ჩვენში ხშირად ცოდვად
უნდა ჩათვალოს ბევრს ჩვენს ლიტერატორს. რასაკვირველია,
თითონ სიძნელე ცოტად თუ ბევრად ამისი შესაწყნარებელი საბუ-
თია. მაგრამ იგი კადნიერება. რომლითაც ზოგიერთნი ჩვენგანი შეჰ-
მოსენ ხოლმე თავის სიტყვა-პასუხს, იგი სილაღე და სითამამე,
რომლითაც იგინი შეჰლახვენ ხოლმე ადამიანის პიროვნებას და სად-
გურს, გვარწმუნებს ჩვენ, რომ იგინი თავის-დღეში არ დაფიქრებუ-
ლან მასზედ, თუ საჭიროა „მე“-სა და „ჩვენს“-ს შუა საზღვარი რაჲ
დაადოს. დავიწყებული აქვთ, რომ როგორც „ჩვენ“, ისეც ადამია-
ნის „მე“. თავის უკეთეს და დაუღალავ მფარველად თვით იმ ლიტე-
რატურას სთვლის და აღიარებს, რომლის წყალობითაც ეგრე დაუ-
დევნელად, ეგრე წინდაუხედველად ჩვენში გაუბატიურებულია, გა-
ბიაბურებულია ადამიანის „მე“.

რასაკვირველია, ვინც ღრმად დაკვირვებას საგნისას ჩვეული არ
არის, ვისაც გონების თვალი არ უჭრის და ტფილისის ბულვარის
მოძღვრება კაცობრიობის მოძღვრებად უწამებია, იმას ადამიანის
„მე“-ს ხსენებით მიზეზი მიეცემა იეფის ფასის ლიბერალობა გას-
წიოს და ჩვენ შეგვეწამოს. ვითომც ჩვენ იმ სამართლიანად გმობილს
ეგოიზმს ვჭადაგებდეთ. რომელიც ეწოსავით სულ თავისკენ ითლის,
ყველაფერს თავისთვისა სჩემობს. არა, ჩვენ იმ გრძნობაზედ ელა-
პარაკობთ, რომელსაც ადამიანის საკუთარის ღირსების გრძნობა

ჰქედან და ურამლოსიდაც არც კაცი კაცად იხსენება და არც საზოგადოება საზოგადოებად. ადამიანს მისი „მე“ გაუნადგურეთ, მის საკუთარს კერაზედაც ნუ მოასვენებთ, შინ შეესიენით, სჯიჯგნეთ და ჰსწეწეთ სულიერად თუ ხორციელად, დღემუდამ შიშს ქვეშ ამყოფეთ, ან ესლა შემომიხტებიან, ან ესლაო, ერთის სიტყვით, საკუთარის ღირსების გრძნობა აჰყარეთ და გაუქარვეთ და რალა დარჩება ადამიანს ცხოვრების საგნად? რისათვისლა გაისარჯოს? რისათვისლა იღვაწოს? რისათვისლა მისცეს მხარი თავი მსგავსსა, თავის მოძმესა? ან რისთვისლა უნდა თითონ საზოგადოების არსებობა? ტყის ნადირი რით იქნება უარესი ამრიგად გათახსირებულ, ამ ყოფაში ჩავარდნილ ადამიანზედ? რა განსხვავება იქნება პირუტყვისა და იმისთანა ადამიანს შორის, რომელსაც თვისი „მე“, თვისი ვინაობა, თვითება, თვისი პიროვნება და ღირსება დაჰსჩაგვრია.

...უწმინდაესი მოვალეობა საზოგადოებისა. ესე იგი მთავრობისა, რომლის წყალობითაც ადამიანი ადამიანობს, იგია, რომ ადამიანის „მე“-ს დღემუდამ მფარველობდეს, უმოზეზოდ, უდანაშაულოდ შინ არავინ შეუსიოს და არვის გააქელვიზოს; მის სულიერს და ნივთიერს კუთვნილებასზედ მშვიდობით და სხვის ხელშეუხებლად ამფლობელოს და ამოთ, რამოდენად შესაძლოა, სრულ და ბედნიერ ჰყო. თითონ მიზეზი და საბუთი საზოგადოების არსებობისა მარტო ეგ მოვალეობაა და სხვა არა-რა. ეგევე წმინდა მოვალეობა კისრად ადევს ლიტერატურასაცა. ამის გარეთ ლიტერატურას ასპარეზი არა აქვს“.⁸¹

„უმეცარს კაცს, გლეხსა თუ თავადი, სინიღისი გაღვიძებული არა აქვს, ზნეობით და გონებით ისე დაცემულია და ბრჯგუ, რომ არ ესმის სიკეთე საზოგადო კავშირისა, არ ესმის, რომ თვითეულის ინტერესი საყოველთაო ინტერესზეა ზედ-მობმული, არ ესმის, რომ პატიოსნება, კაი-კაცობა უფრო მკვიდრი განძია ადამიანისათვის, ვიდრე დროებითი ხეირი აქაცაობისა, რომელსაც, რაც უნდა სთქვათ, არც დიდი მანძილი აქვს სოლმე და არც რიგიანი, უმოშარი გამოყენება. განა უმეცარებისაგან არ არის, რომ კაცი კაცს ისე ექცევა, როგორც მტერი მტერსა, თორემ გონება-გახსნილობა რომ მოქმედებდეს ამ შემთხვევაში, ადამიანი მალე მიხვდებოდა, რომ ურთი-

ერთის სიკეთისათვის მალეაწეობას კაცი უფრო ბევრს გამოიჩემა, ვიდრე ერთმანეთის მტრობასა“.⁸²

„თუ სამართლიანი ხარ და კაცთმოყვარე, მაშინ ყველაფერა ხარ, სავსე კაცი ხარ, იმიტომ რომ იღვაწებ და იმოქმედებ შეძლებისამებრ, რადგანაც უქმად ყოფნის ნებას გრძნობა სამართლიანობისა არ მოგცემს ამ წუთისოფელში, საცა ოფლის წურვით უნდა ჰყიდულობდეს თვითოეული თავის კერძს ცხოვრებისას, და კეთილის-მომქმედიც იქნები, რადგანაც ავკაცობის ნებას არ მოგცემს გრძნობა კაცთმოყვარეობისა. შეძლებისამებრ იღვაწე და იმოქმედე კეთილი, — სხვას ამის მეტს არასა სთხოვს ქვეყანა თავის შვილსა“.⁸³

„ვისაც იგი მადლი ღვთისა არა აქვს, რომ სხვის სიხარულით გაიხაროს, სხვის სიხარულს ვერც შეამცნევს, ვერც აღიბეჭდავს. ნუ გვონიათ, რომ იგი წმინდა მადლი სხვის სიხარულით გახარებისა და, მაშასადამე, სხვის მწუხარებით მწუხარებისაც, ცოტა რამ იყოს. იგია პირველი ნიშანი დიდ-ბუნებოვანობისა, დიდკაცობისა და მართო რჩეულთა ამა ქვეყნისათა მაგ მადლს ღმერთი კურთხევით უწყალობებს ხოლმე“.⁸⁴

„დადგა მარხვა სინანულისა, მოვიდა დღე განკითხვისა. იმ განკითხვისა კი არა, რომელსაც საშინელი განკითხვა ჰქვია და რომელსაც ჯოჯოხეთი და „ღრჭენა კბილთა“ მოსდევს. არა, ბატონებო, ეს იმისთანა განკითხვაა, საცა თითონ ბრალეული თავისის — თავის გამკითხველია და მსაჯული. მაშასადამე, აქ „კბილთა ღრჭენას“ და ჯოჯოხეთს ადგილი არ ექნება. აქ მხოლოდ ის არის საჭირო, რომ კაცმა თავისი ცოდვები ჩამოთვალოს და სთქვას: ვინანიო. რაჟი ეგრეა, ყველა კაცი უნდა დაუფიქრდეს თავის წარსულს ცხოვრებას თავისის ცოდვა-მადლის გასარჩევად, თუ სურს ქრისტიანული წესი აღასრულოს და დრო სინანულისა ტყუილ-უბრალოდ არ გააქარწყლოს“.⁸⁵

„უფროს — ერთი ადამიანი ისე გაივლის ხოლმე თავის ცხოვრების გზასა, ისე დაჰლევს ხოლმე თავის სიცოცხლეს, რომ ერთხელაც არ ჩაახედებს თავის თვალს გულში იმის გამოსარკვევად, თუ

რისთვის ვიყავ, რისთვის ვარ და რა გამოიკეთებიაო. ესე მიდის და იღვევა ცხოვრება ათასისა და ათიათასისა. მარტო ათასში ერთი თუ იქნება იმისთანა, რომ ამ ხვედრს არ ექვემდებარებოდეს და თავის-თავი განსაკითხველად თავისთავისავე წინაშე დაეყენებინოს, ანუ, როგორც რუსთაველი იტყოდა, გაეთავისწინებინოს.

უფრო — ერთი კაცი დღე-ყოველ იბრძვის და გართულია ამ წუთისოფლის ავ-კარგიანობითა. ზოგს ბედი ისე უმძიმს, რომ ამ ბრძოლას და გართვას არა ჰყოფნის მისნი დღენი, მისნი საათნი, მისნი წუთნი: ყველა ესენი შეწირული აქვს მთლად და გადურჩენელად იმ მცირეზე-მცირე სიამოვნებისათვის, რომელსაც ადამიანი ძლივ-ძლივ გამოჰგლეჯს ხოლმე ამ ძვირს წუთისოფელსა და ურომლისობა ადამიანის არსებობას შეუძლებლად აჰდის. ამ წრეში მოტრიალეს კაცს მოცალეობა არა აქვს თავის-თავს ჩაუბრუნოს თვალი განსაკითხავად, და დღიურ ლუკმისათვის გარჯილსა და მაშვრალსა არც ხალისი-ლა აქვს ამისთანაებისათვის. ამისთანა კაცისათვის ბრძოლის მოედნიდამ თვალის მოშორება ერთს წამსაც, დღიურის ლუკმის პირიდან გამოცლას მოასწავებს და ძნელია სხვა რილასათვისმე მოიცალოს.

ზოგი, თუნდაც მოცლილი იყოს და არ იცოდეს სად მიაფშენიტოს თავისი დრო და ხანი, საჭიროდ არა ჰხედავს ათასში ერთხელ მაინც თავისთავს ანგარიში ჩამოართვას, თავის-თავს მოჰკითხოს თავისივე ადამიანური ვინაობა, ადამიანური ავ-კარგიანობა.

მართალია, დიდად წარმატებული გონება და გული უნდა ჰქონდეს, რომ კაცი შემძლებელი იყოს თავისი თავი გაითავისწინოს და თავის-თავს მსაჯულად გაუხედეს პირუთენელად, იმიტომ რომ იგი ერთსა და იმავე დროს მსაჯულიც უნდა იყოს, მოსარჩლეც, ბრალმდებელიც და ბრალდებულიცა. მაგრამ აქ ამ წარმატებულობაზედ არ არის ლაპარაკი: ჩვენ ვამბობთ იმ საჭიროების არ-მქონებლობაზედ, რომელსაც ყოველი კაცი უნდა შეჰყვანდეს ამ საიდუმლო და გათავისწინებულს სამსჯავროში განსაკითხველად, და რომლის უქონლობა ვერც ცალკე კაცს წასწევს წინ წარმატების გზაზედ, ვერც საზოგადოებას, ვითარცა ცალკე კაცთა კრებულსა.

რასაკვირველია, ამ საჭიროების აჩენასაც თავისი შესაფერი, თავისი შესაწონი ღონე უნდა სულისა. ვისაც ეს ღონე არა აქვს, ის, ჩვენის ფიქრით, მჩვარია და არა კაცი. ხოლო თვითოეულ ცალკე

კაცთა შესანდობრად ესეც უნდა ითქვას, რომ აქ, ამ უღონობაში თითონ საზოგადოება ბევრშია დამნაშავე. ზოგიერთის კაცთა კრებულის ყოფა-ცხოვრება ისე ბედნიერად მოეწყობა ხოლმე, რომ თითქმის ყოველ კაცს, ღონიერს თუ უღონოსა, ძალას ატანს მოჰკითხოს თავის-თავს — რისთვის იყო, ან რისთვის არის? უამისოდ ამისთანა საზოგადოებაში კაცი ვერ გაიჭაჭანებს, ვერ ისადგურებს, გზას ვერ გაიკაფავს, ვერ იხეირებს, ერთის სიტყვით თავს ვერ გამოიჩენს. აქ ცალკე კაცის ღონის ნაცვლად ბრძანებლობით შემოქმედობს თითონ იგი ზნე საზოგადოებისა, რომელიც სხვა არა არის-რა, გარდა შეერთებულის ღონისა, და ამიტომაც ამ ზნეს ვერაფერს უმტყუნებს, თუ კაცური კაცობა ჰსურს.

...რაკი ადამიანს არ შეუძლიან კაცთა კრებულის გარეთ იცხოვროს ცალკედ და მიუკარებლად, რაკი ერთმანეთობა ბედისწერასავეთ თვითოეულს ჩვენგანს — გვინდა თუ არა — სხვის გამკითხველად ჰქდის და უამისოდ კაცი კაცს ვერ შეხვდება, ვერ შეეყრება, ვერ გაეყრება, აქედამ ცხადია — რა დიდძალი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს გრძნობას განკითხვისას კაცთა საზოგადოების არსებობისათვის. ზოლო ისიც ცხადია, რომ ვერ გამკითხველი თავის-თავისა სხვის განკითხვასაც ვერ შესძლებს, და სწორედ აქ არის სათავეც ყოველის უბედურობისა. იმიტომ რომ მაშინ მართალი აღარ პტრი-ალებს საზოგადოებაში და ყოველივე უბედურობა ხომ უმართლობისაგან არის წარმომდგარი“.⁸⁶

„ყოველივე წყობილება, რომლის ძალითაც მოქმედობს მთელა კაცობრიობა, იმიტომ არის შემოღებული, რომ ადამიანი, რამოდენადაც შესაძლოა, ბედნიერი იყოს. ადამიანი ცალკედ ერთი სუტა და უღონო დანაბადია; მისი სულიერი და ხორციელი ბუნება ისეა აგებული, რომ ცალკე ყოფნით, მარტო ყოფნით, ვერას-გზით ვერ მიაღწევს ბედნიერებასა. ამიტომაც იძულებულ იქნა თავის მსგავს დანაბადთან ერთად ემოქმედნა. ამ მიზეზმა იმოქმედა, რომ ბოლოს ადამიანთაგან შესდგა საზოგადოება და საზოგადოებისაგან — სახელმწიფო. დროთა მიმავლობაში ზოგან საქმე ისე წარემართა, რომ სახელმწიფომ იმკლავრა და სრულად დაიმორჩილა საზოგადოება საერთოდ და ადამიანი ცალკედ, ყველაფერი თითონ მოითალა და საზოგადოება და ადამიანი ცარიელზედ დასვა. ზოგან საზოგადოებამ

თვისი კუთვნილი უფლება შეირჩინა და არ დაუთმო სახელმწიფოს, და ადამიანი კი ცალკედ თვის ყურმოჭრილ ყმად გაიხადა. ზოგან კიდევ, როგორც სახელმწიფოში საზოგადოებას, ისეც საზოგადოებაშიც ცალკე ადამიანს, ანუ უკეთ ვსთქვათ — ადამიანის პიროვნებას, თავისა საკუთარი უფლება შერჩა. უკეთესი განწყობილება ის არის, საცა თვითოეულს ამათგანს თავისი კუთვნილი ადგილი უჭარავს, საცა თვითოეული მათგანი ისეა მოთავსებული, რომ თავის სრული უფლება მიწყული აქვს. ერთი უწმინდესი და უდიდესი მოვალეობა და საგანი ყოველ საზოგადოდ მომქმედ ძალისა საერთოდ და ლიტერატურისა ცალკედ — ის არის, რომ ამ ყოფამდე მიაღწევინოს სახელმწიფოს, საზოგადოებას და ადამიანს, და ერთმანეთში თვითოეული მათგანი სრულის კუთვნილის უფლებით და მოვალეობით მოათავსოს. ამისათვის იღვწის და იბრძვის ყოველგან უკეთესი წარმომადგენელი ადამიანისა. იქ, ამისთანა სახელმწიფოში, გარდა სახელმწიფოსი — თითონ საზოგადოებაც თვის მფარველობის ქვეშ აყენებს ადამიანის პიროვნების უფლებასა და ყოველის შემთხვევაში ესარჩლება და ექმნაგება. თუ იგი ვისგანმე უსაბუთოდ გაუპატიურებულია და ხელშეხებული“. ⁸⁷

„უფლება და მოვალეობა, რომელნიც არიან პირველნი და უკანასკნელნი საგანი ურთიერთშორის განწყობილებისა, დაიდგინება და განისაზღვრება მხოლოდ ხალხის კანონმდებლობის ძალითა და ნიჭითა. ამ მხრით, რასაკვირველია, საბუთი აქვსთ მათ, ვინც ამბობენ, რომ მომქმედთა კანონთა უვარგისობა, თუ სიკეთე, თითონ ხალხის ბრალიაო, იმიტომ რომ თავი და ბოლო კანონებისა თვით ხალხიაო. რამოდენად მისაღებია ეს საბუთი, ჩვენ მაგის გამოძიებას არ შევუდგებით; ჩვენ მარტო ის გვინდოდა გვეთქვა, რომ რაც უნდა მდიდარი ქვეყანა იყოს ბუნებით, თუ იქ ჩემი და შენი, ესე იგი კაცთა უფლება და მოვალეობა, ძნელად გასარჩევია და არ არის საყოველთაოდ განსაზღვრული ცხადად და უცილოდ, იქ ხალხის წარმატება და კეთილდღეობა, თუ ყოველდღე უკან არ იწევს, შეფერხებული ხომ არის და არის“. ⁸⁸

„ყოველივე ცვლილება, საზოგადოებრივი თუ ეკონომიური, მაშინ არის მარგებელი და მკვიდრი, როცა ცვლილების საგანი ყოველ-

მხრივ გასინჯულია და შუქმოფენილი. ამისთვის, რასაკვირველია, ყველაზედ უწინარეს კაცმა გონება უნდა მიაქციოს ადგილობრივს ვითარებას, რადგანაც ყოველს საგანს ამ შემთხვევაში თავის ადგილზევე აქვს თავისი სათავე, თავისი ძირი და თავისი გზა მსვლელობისა და განვითარებისა. მაგრამ ძალიან შესცდება ის, ვინც მარტო ამას დასჯერდება და მარტო აქედამ გამოიყვანს თავის დასკვნას.

ბევრი, ძალიან ბევრიც, იმისთანა ნაშთია საზოგადოებრივის თუ ეკონომიურის წყობისა, რომელიც თუმცა არსებობს, მაგრამ მსვლელობის კვალი კი წაშლილი აქვს ჟამთა მდინარეობისაგან და ამის გამო მისი ვერც თავი გაიგება, ვერც ბოლო, თუ მარტო ადგილობრივს ვითარებას შეაჩერდა კაცი. ამ შემთხვევაში აუცილებლად საჭიროა იგივე საგანი გამოიძიოს სხვა ქვეყნებშიაც, სხვა ქვეყნების ისტორიაც მოიშველიოს. იტყვიან, სხვა ქვეყნები რაში გამოგვადგებიან, ჩვენ სხვანი ვართ, ისინი სხვანიო. იტყვიან, მაგრამ მოქმელნი ამაში ძალიან შესცდებიან“.⁸⁹

„როცა საზოგადო მნიშვნელობის აზრი ამოქმედებს სიტყვას, მაშინ თითონ თქმა ქმნად გადაიქცევა ხოლმე. ამ გზით სულჩადგმული ცხოვრება მოედანზედ გამოდის და შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა აღარ უქმობს, არამედ იღვიძებს და ფრთას ისხამს. ეს შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა სათავეა ყოველის წარმატებისა და მაგ ძალის ძლიერებაზედ დამოკიდებულია ყოველი იმედი ცხოვრების წინააღმდეგობისა და განკარგებისა. საცა ეგ ძალი აღძრული არ არის, იქ ცხოვრება დგას ვითარცა გუბე და გუბესავით შხამავს და სწამლავს გარეშემო ჰაერსა. ადამიანიც, იმ ჰაერში სულის მბრუნავი, ცოცხალ-მკვდარსავით ზღაზვნით და ხანხალით დატანტალებს უგულოდ და უსულოდ ცხოვრების მოედანზედ, როგორც სასაფლაოზედ, თითქო მარტო იმისათვისაო, რომ ერთი პატარა ადგილი იშვოს, საფლავი გაითხაროს და შიგ ჩაწვეს. საკვირველიც არ არის, იქ მაცხოვარი სიო განახლებისა არ დაჰბერს ცხოვრებასა და ამის გამო დღევანდელი დღე მკვდარია ხვალისათვის, როგორც გუშინდელი დღევანდელისათვის იყო. ამიტომაც ადამიანს აღარც გუშინდელი ახსოვს, აღარც დღევანდელი სწამს და აღარ ხვალინდელს ეტანება. ყოველსფერზედ გულაყრილია და ცხოვრობს მარტო იმისათვის, რომ მოკვდეს, როგორც მეტხორცი რამ, როგორც შემთხვევით მოსული და შემთხვევითვე წასასვლელი. ერთის სიტყვით, ადამიანი გამოფუყებულია,

გამოცარიელებული, და ამიტომაც თითონ მისი ცხოვრებაც სიკვდალია და არა სიცოცხლე.

გარნა იქ კი, საცა ეგ მაღლიანი ძალა შემოქმედობისა აღძრულია, ადამიანი გრძნობს, რომ იგი შვილია გუშინდელისა, მოჭირნახულეა დღევანდელისა და დამბადებელია ხვალისა. წარსული, აწმყო და მომავალი — ერთ რთულ, დაურღვეველ ჯაჭვად მიაჩნია და იმ ჯაჭვში თავისი-თავი რგოლად, წინასა და უკანაზედ მტკიცეუ გადაბმულად. მაშინ ადამიანი თავის-თავს მართლა-და ადამიანად სცნობს, ეგ ცნობა საკუთარის თავისა ღირსებას უღვიძებს, საკუთარის თავის ღირსება ჩაგრულ ყოფას ვერ ათმენინებს და დამკლავებული გამოჰყავს ცხოვრების მოედანზედ საომრად და საბრძოლველად. გმირებს, სახელოვანს კაცებს, დიდებულ მოღვაწეებს ქვეყნისას — ეგ შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა ჰბადავს.

რაკი ადამიანის ცხოვრებაში ერთხელ დაიძრა შემოქმედობითი ძალი, ერთს ნამოქმედს სხვა სამოქმედო საგანი ზედ მოჰყვება, ერთი მეორეს ჰშობს, მეორე მესამეს და ეგრე გაეზმის ხოლმე ის ფერადი გრეხილი ცხოვრების მოძრაობისა, რომელსაც ისტორიას ეძახიან. ეგ შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა შექმნის ისტორიას; უმაგისოდ ნურა ერი ნუ დაიქადებს, ისტორიის ღირსი ერი ვარო. უწინ, როცა ჩვენში ეგ შემოქმედობითი ძალი ცხოვრებისა ფეხადგმული იყო, აკი ისტორიაცა გვქონდა, აკი გმირებიცა გვყვანდა, აკი დიდი მწერლებიც და პოეტებიც აღმოგვიჩნდნენ, აკი იმ აღმატებულ ყოფა-ცხოვრებამდინაც მივადწიეთ, რომლის დიდებულებამაც თამარ მეფე საუკუნოდ სახსოვარი გახადა ჩვენთვის...“⁹⁰

„რამ გადააჩვია ჩვენი ჭკუა, გონება, გული საყოველთაო საქმეს? რამ დაგვიბა თვალი და ყური მარტო მასზედ, რასაც „ჩემობის“ ფერი ადევს და არა „ჩვენობისა“? ჩვენს ისტორიას რომ შევხედოთ, მაგის მიზეზს ვერ ვიპოვით. ერთს წუთს რომ ჩვენი თვალი და ყური მარტო „ჩემობაზედ“ გაჩერებულიყო და „ჩვენობა“ დაეწყებდას მისცემოდა, მაშინვე სულს გავაფრთხოვდით და ჩვენი ერი მტვერსავით აიგვებოდა დედამიწის ზურგიდამ. ჩვენი ძალ-ღონე, ჩვენი ეროვნული-სიმტკიცე და დაურღვევლობა მარტო იმაში იყო, რომ ყოველს ჩვენგანს ჯერ „ჩვენ“ ჰქონდა სახეში და მერე „მე“. უამისოდ, აკი ვამბობთ, ჩვენი ცხოვრება ერთს წუთსავე მო-

ისპობოდა. ეს კარგად იცოდნენ ჩვენთა წინაპართა და ამიტომაც საცა და როცა მძლავრი „ჩვენ“ წამოდგებოდა ხოლმე, მაშინ ყოველი კაცი თავის საკუთარს „მეს“ უკან დააყენებდა.

ამით უფროა საკვირველი, საიღამ შემოგვებარა, საიღამ შემოგვეჩვია და როგორ დაიჭირა დღეს უგემურმა „მე“-მ იმის ადგილი, საცა ამოდენა ხანს მბრძანებლობდა მარტო „ჩვენ“ ჩვენდა სადღეგრძელოდ. ჩვენდა საბედნიეროდ? რამ წაგვახდინა ესე? ეგ სენი ახალი სენია და საიღამ არის მოსული, ვისგან დანერგილია — ევ ადგილი მისახვდომია: იმისგან, ვისაც უძლური „მე“ უფრო უხდება, ვიდრე ძლიერი და ძალ-გულოვანი „ჩვენ“.

ასეა თუ არა, ჩვენ კი, როგორც მემათიანე ჩვენის შინაურის ცხოვრებისა, შევნიშნავთ, რომ დღეს ყოველს ჩვენს საზოგადო საქმეს ხელს უტრის, სწყლავს, ათახსირებს, გზა-კვალს ურევს და სულს არაამეცს ჩვენი გულგრილობა. ჩვენი მომაკვდინებელი მოძღვრება თვითთვეულისა ცალკედ: თუ მე არ ვიქნები, ქვა ქვაზედაც ნუ იქნებაო“.⁹¹

„მთელს აგებულებას თითქო სიმდაბლე დამართნიაო, ვართ და ესჰამთ მხოლოდ, ესეც იმ დრომდე, ვიდრე საცოხნელი არ გამოგველევა და ხელიდამ არ გამოგვეცლება ჩვენის უთაურობით. თუ ოდესმე ან გული შეგვივარდება რაზედმე, ან ხელს გავანძრევთ როგორმე, ეგეც მარტო იმისთვის მოხდება ხოლმე, რომ ჩვენს მოძმეს გზა გადვუღობოთ, ორმო გავუთხაროთ და კლდეზედ გადავჩეხოთ სადმე. შური, ერთმანეთის მტრობა, გაუტანლობა, ბეზღობა, ენამტანიობა, ერთმანეთის ლანძღვა და თრევა, ადამიანის ღირსების უარყოფა, — ამისთანა თვისების პატრონებს რა საქმეები უნდა მოეკითხოს? რა საქმეები უნდა გამოუვიდეს ხელიდამ? ცხოვრება, რომელსაც ამისთანა ჭირი ჰღრღნის, ამისთანა ჭია შესჯდომია და ძირს უთხრის, რის მომავლინებელი უნდა იყოს, თუ არ იმისა, რომლის არამცთუ დანახვა, წარმოდგენაც კი საზიზღარია და შესაჩვენებელი“.⁹²

„ჩვენ, ქართველებს, ერთი საკვირველი ხასიათი გვჭირს. რაც უნდა მძიმე და რთული სავანი იყოს, რაკი კბილზედ მოვიგდეთ, რაკი დრომ, თუ სურვილმა, ხელი ჩაგვაკიდებინა, ვალად იმას კი არა

გრაცხთ, — საქმეს თირკმელები მოგუწიხრივით, შიგნეულობა გამო-
ვუწლათ, ცუდისა და კარგის მიზეზი ზედმიწევნით შევუტყუთ და
ჰესაფერა წაშალი მოგუწახით, არამედ იმასა ვცდილობთ, რომ საქ-
მეს ზედაპირზედ ავუცუოდეთ, ავუსხლტეთ, და იმისთანა წაშალ-
ზედ მივუშვიროთ ხელი, რომელიც ყველას ყოველთვის თვალ-წინა
აქვს, ფეხ-ქვაშ უგორავს. და რომელსაც თუ არა ხმარობენ, მარტო
იმ მიზეზით, რომ ის წაშალი წაშლად გამოსადეგი არ არის, და მაჩ-
ვენებელს კი ჰგონია — გამოცანა მარტო მე მერგებაო. უყურებთ
და გიკვირთ ამისთანა მოქმედება, თითქო ეს ამოდენა კორიანტელი
მარტო იმისათვის აუყენებიათო, რომ ქვეყანას დაანახვონ: აი, საქმე
რა ადვილი მოსავლელია და მის გამგებელთ იმოდენა ჰკუა და მო-
ხერსება არა აქვთ, რომ მოუარონო. არ ვიცით, ამით საქმეს შეე-
ლიან რასმე, თუ არა. ეს კი ვიცით, რომ მაყურებელნი, თუ მსმე-
ნელნი, — სტყუედებიან და არც შეიძლება არ მოსტყუედენ. მართ-
ლადაც, არ-მცოდნეს რომ მძიმე საქმე გაუმჩატო, მჩატე ეგონება.
აშკარაა, იფიქრებს, რომ ვისაც ის საქმე ზურგთა ჰკიდია, ტყუილად
წელში იხრება, ტყვიის მაგიერ ბუმბული წამოუკიდნია და ხენეშია
კიო.

მძიმე და რთული საქმე იმიტომ არის მძიმე და რთული, რომ
ვერც ავის წაშალი აქვს ადვილად საპოვნელი და ვერც კარგისა.
პირიქით რომ იყოს, ქვეყანაზედ ხომ არც მძიმე საქმე იქნებოდა,
არც რთული: მაგრამ რაკი მცოდნე კაცის სახეს მიიღებ, ბრძნულად
შეიკრავ წარბებს და ფიცით გაიჭაჭები, რომ ავკარგიანობის მიზეზი
თვალ-წინ არა-ს წამოიხიზრულიო, წაშალიც ცხვირ-წინ არისო, მარ-
ტო დაწვდომა და მიწოდება-ლა უნდაო, მაშინ ამისი მთქმელი გულ-
დაჯერებული უნდა იყოს, რომ იგინი, ვის ხელთაც არის საწამლე-
ბელი საქმე, ან ბრმანი არიან, რადგანაც ცხვირწინაც ვერა ჰხედა-
ვენ, ანუ ყოვლად სულელნი, რადგანაც ვერა სცნობენო, ანუ კიდეც
თითონ საქმის მტრები არიანო, რადგანაც ჰხედვენ კიდეც, სცნობენ
კიდეც და წაშლად არ ხმარობენო.

ეს ამისთანა აღვირმეშვეებული ვარჯიშობა კალმისა, თუ სიტყ-
ვისა, იმოდენად ხშირია ჩვენში, რომ შეუძლებელია კაცმა ყურად-
ღება არ მიაქციოს. არ ვიცი, რათა გვგონია ხოლმე ბრმანი და სუ-
ლელნი ყოველნი ისინი, ვისზედაც ლაპარაკის ჟინი მოგვივა, ანუ
ვისაც დრო და ჟამი საკამათოდ პირში მოგვცემს ხოლმე. აი, მოჰკი-

დეთ ხელი რასაც გინდათ ამგვარს, თუ ჩვენ არ გავეშარტოლოთ. თითონ ჩვენს ლიტერატურაშიაც ხშირია ამისთანა ამბავი. ვის არ მოხვედრია, მაგალითებზე, ამისთანა შურდულის ქვა: ეს უბრალო, მარტივი საქმე არ ესმის ამასა და ამასაო. თუ საქმე მართლა უბრალო და მარტივია, რატომ არ უნდა გვწამდეს, რომ მის გავების ნიშან-წყალი ჩვენსავით სხვასაც ექნება და თუ ჩვენ არ გვეთანხმება, სხვა მიზეზი უნდა იყოს. აქ უთანხმოების მიზეზი ერთის ჭკუა კი არ არის და მეორის სისულელე, ერთის თვალზილულობა და მეორის სიბრმავე, არამედ სხვა რამ, რომელსაც პატივის-ცემა უნდა, ესე იგი, ღრმად დაკვირვება, გამოჩხრეკა და სხვა არა რა. მოქმედებაა, თუ სიტყვა, ყოველისფერს ამ გზით უნდა განსჭვრეტა და განხილვა. სხვა ყოველივე უკადრისობაა, ლიტერატურული უწყვეტელობაა“.⁹³

„თუ უწუროვნელს, უზრდელს, სხვის გამაუპატიურებელს, ჩვენს შინაობაშიაც, სახლობაშიაც, საცა მარტო ერთი-ორი კაციო, ვერ ვიშენებთ და ვთაკილობთ, თუ მაგაების პატრონს ჩვენს საკუთარს პატარა ოჯახშიაც ფეხს არ შევადგმევინებთ და კარ! ამოვუქოლავთ, მაშ როგორ-ღა უნდა შევიშვნიოთ, შევიწყნაროთ იგი იმ დიდს ოჯახში, საცა არამც-თუ მარტო მე და თქვენა ვართ ჩვენი ცოლ-შვილით, არამედ მთელი ერია, მთელი ქვეყანაა, იმიტომ რომ ლიტერატურას მთელს ერთანა აქვს საქმე, მთელს ქვეყანასთან.

ეს რაცა ვსთქვით იმას კი არა ჰნიშნავს, რომ აღმა მხენელს და დადმა მფარცხველს საქციელი უსათუოდ მოუუწონოთ, ანუ გავუჩუმდეთ, ავის მომქმედი არ გავამხილოთ, არ გავკიცხოთ. არა. ხოლო გამხელა და გაკიცხვა წუხის დადების საზღვარს არ უნდა გადასცილდეს. წუხის დადება და ლანძღვა-თრევა შორის-შორია, შუა დიდი მანძილი უდევთ. განა ცუდს ცუდი, ავს ავი არ დაერქმის ადამიანის ღირსების შეულახებლად, ადამიანის გაულანძღველად, თავლაფ-დაუხსმელად? ამ შემთხვევაში ავის მომქმედი არ უნდა გააბოროტო ლანძღვითა და თრევითა, იმიტომ რომ გაბოროტება, ვით ძლიერი თავდაუჭერელი ვნებათ-ღელვა, გულის-ყურის კარს დაუხშობს, და იმ ზნეობით ძალს, რომელსაც ნამუსს ეძახიან და რომელიც ჭეშმარიტი გამკითხავია და მწუროვნელი კაცისა, ხმას აღარ ამოაღებინებს. ავის საქციელის მდევნელი ზრდილობიანი, მართებუ-

ლი, გონება-გახსნილი პატიოსანი კაცი რისთვის აღიძვრის ხოლმე დევნად? იმისთვის ხომ არა, რომ ზოგიერთებსავე სიხარულით ქუდი ჭერსა ჰკრას, აცა, ჩემს მოძმეს ძლივს ცუდი ვუბოვნეო და ძლივს ჩემს ლანძღვით სავეს გუდას პირს მოვუხსნეო. არამედ იმისთვის, რომ ან ავის მომქმედს ავი მოაშლევინოს, ან ავზედ სხვას აუხილოს თვალი. ორივე შემთხვევაში გულდამჯდარად, აუჩქარებლად, მართებულად, გულმტკიცნეულად და გულწრფელად ნათქვამი სიტყვა, თუნდაც წუნისა, უფრო მჭრელია, უფრო შემძლებელი, ვიდრე ნიშნმოგებული, გაწიწმამებული და გაბოროტებული ავყობითა და წიწლაკიანობითა“.⁹⁴

„სინანულისა და განკითხვისათვის აღარც გული გვაქვს გულის ადგილას და აღარც ჭკუა ჭკუის ადგილას და ვიძახით წარამარად „დრონი მეფობენო“ მაშინ, როდესაც დრო მხოლოდ იგი ქვეყრია, რომელიც მარტო იმას ამოიძახებს ხოლმე, რასაც თითონ კაცი ჩასახებს“.⁹⁵

„იპარვენ პატიოსნების სახელითა და არავინ ჰკითხულობს: სად პატიოსნება და სად მპარაობა?

აბეზლებენ და ცილსა სწამებენ გულმტკიცნეულობის სახელითა და არავინ ჰკითხულობს: სად ცილი და ბეზლი და სად გულმტკიცნეულობა?

ჰღალატობენ საქმეს, ჰღალატობენ ერთმანერთსა ერთგულობის სახელითა და არავინ ჰკითხულობს: სად ღალატი და სად ერთგულობა?

სხვის ნაკლს, სხვის უბედურობას თვის ღირსებად, თვის ბედნიერებად, თვის სიხარულად სთვლიან კაცთმოყვარეობის სახელითა და არავინ ჰკითხულობს, სად სხვის ნაკლის და უბედურობის გამო სიხარული და ცეკვა და სად კაცთმოყვარეობა?

სტყუიან, ცრუობენ სიმართლის სახელითა და არავინ ჰკითხულობს: სად ტყუილი და სად სიმართლე?

კაცს სამარცხვინო ბოძზედ ტყუილ-უბრალოდ გასაკრავად არა ჰზოგვენ, არ ჰთაკილობენ, და იძახიან-კი, — ადამიანის ღირსება, ადამიანობა ხელშეუხებელია, სათაყვანებელიაო, და გამკითხავი

არავინ არის: საღ ტყუილ-უბრალოდ ადამიანის თავზე ლაფის დასხმა და საღ ხელშეუხებლობა ადამიანის ღირსებისა?

ათასს ამისთანას ჩამოგივლით, საცა თქმა საქმეს არ ებმის და საქმე თქმას არ ემსგავსება, არ ეთანხმება ყველაფერი ეს ცარიელს სახელით გადის და სახრავს-კი არავინ დაგიდევთ. ფიცი სწამთ და ბოლო კი არავის აკვირვებს, თქმა ერთია და ქმნა სხვა. ნუთუ ამას არ ეთქმის, რომ ლოლიკა დაკარგულია, ხელიდამ წასულია, საღდაც ბარდებში განაბული?..

ეს ყოფა და ამბავი დიდი ჭირია. ამ ჭირს კაცთა კერძო ცხოვრების ერთმანერთობაში ადამიანი კიდევ როგორც იქმნებოდა, ვაითა და ვავლახით აიტანდა, გაუძღვებოდა. ვიდრე ჭეყანაზე კაცია, ბოროტიც არის, და ბოროტი ხომ იმითია მარტო სულდგმული. რომ თქმა ერთი აქვს და ქმნა სხვა. უამისოდ იგი ერთს დღესაც ვერ გაიჭაჭანებდა კაცთა შორის. ერთს დღესაც ვერ გააბამდა თავის სამაცდურო ბადესა კაცთა საჭერად. თუმცა ესე, მაგრამ ეს ბოროტი, ენ ჭირი ასე თუ ისე ადვილად მოსანელებელია. ადვილად სახდელია. როცა შინაობაში, ერთმანერთობაში ცალკე კერძო კაცი მოგვივლენს ხოლმე.

სულ სხვაა და დიდი მეტისმეტი უბედურებაა, როცა ეს ბოროტი. ეს ჭირი გზას გაიხსნის, მოედანს მოიბოვებს აქ, სადაც თქმა და ქმნა ერთი უნდა იყოს, სადაც ჭეშმარიტება უნდა ჭეშმარიტობდეს, მართალი ჰმართლობდეს, კეთილი ჰკეთილობდეს და პატიოსნება ჰპატიოსნებდეს. სადაც ხმა ერისაა და მაშასადამე ღოთისაცა. ამისთანა „წმ-და წმიდათა“ ლიტერატურაა, საცა ჭკვათამყოფელი, უკეთესი. თავანკარა ნაწილი ერისა უნდა მეტყველებდეს აშკარად, უფერუშობილოდ, უტყუილოდ და უხვანჯოდ. ლიტერატურას სხვათა შორის ერთი შვილი ჰყავს. რომელიც დღეს ყველა სხვა შვილებზე უფრო გაძლიერებულია, უფრო გავლენიანია. ამ შვილს „ჟურნალ-გაზეთობას“ ეძახიან. ამ ჟურნალ-გაზეთობაზე, რომელიც სხვა არა არის-რა გარდა ყოველ დღიურის ხარკისა, ერი აჭდევს ხოლმე თავის ავკარგიანობასა დღითი-დღემდე.

აი სავაგლახო ის არის, როცა ზემოხსენებული ჭირი აქ, ამ ჟურნალ-გაზეთობაშიაც დაიბუდება, როცა აქ თქმა და ქმნა ერთმანერთის განუყრელი და-ძმანი არ არიან. მაგრამ რა თქმა და რა ქმნა! დღევანდელ ჟურნალ-გაზეთობას სხვა რა სჭირს კარგი, რომ

ეგა სჭირდის და თქმასა და ქმნას ერთმანერთს არ აშორებდეს და ერთმანერთს არ უპირისპირებდეს. ჩვენ არ ვიცით არც ერთი შემადარწუნებელი ზნე, რომ დღეს ყურნალ-გაზეთობაში არ დაბადებულიყოს, ოღონდ ავად თუ კარგად, ყურნალ-გაზეთობასთან მოსათავსებელი იყოს და ასე თუ ისე მოსახმარებელი.

გამოცინცვლა რისამე გნებავთ ვისგანმე, იბოვით იმისთანა ყურნალ-გაზეთს, რომელიც მზაა სამსახურისთვის. სახელის გატეხა გინდათ ვისიმი. რამ სიგძეთაც გნებავთ დაგრიხეთ ბაწარი ჭორები-სა და იბოვით იმისთანა ყურნალ-გაზეთს, რომელიც სიხარულით დაგიტომობთ ადგილსა და თავს მოიწონებს კიდევ ლიბერალობითა. მაშ... ყველას ჰპენტავს და სწეწავს, — ლიბერალობა არ არის, მა რა ეშმაკია!.. ჯავრის ამოყრა გინდათ ვისიმი, შესთხზეთ ერთი სამარცხინო ამბავი თქვენს გამჯავრებელზედ, მოაყარეთ პილბილი ცილისწამებისა. მარილი ლაზათიანის გინებისა და გათავებულია საქმე. არიან იმისთანა გაზეთები, რომელნიც არამცთუ ხელაღპყრობით მიგიღებენ, როცა მიუტანთ ამისთანა განძს დასაბეჭდად, არამედ თვით მოგნახვენ და თავს შემოგვევლებიან, ოღონდ ხელიდან არ წაუვიდეთ თქვენ მიერ შეოიხნილი ლანძღვა-გინება.

ჭირთა-ჭირი ეს არის. რომ აღარც მკითხველებსა აქვთ ხალისი და კბილი უკეთესის კითხვისათვის. შეაჩვიეს ყური ამისთანა უწმარწურს ქარაფუშტობას და ცუდლუტობას და ყოველივე ჭკუის გასამრჯელო. გრძნობის ამაბაღლებელი მოიძულებს, მოიწყინეს, თოქო სიტყვა ადამიანისა სამურველი იყოს, რომ მარტო ყური ჭეხანოს, და ჭკუას, გონებას. სოლსა და გულს არ მიეკაროს არასგზით. დღეს სიკეთეს თუ სიიავეს მწერლობისას მარტო ამ საწყაოთილა სწყვენ. ვაიც ამაშია და ვაგლახიც დღევანდელის დღისა.

ძნელია, როცა სახელმძღვანელო დედააზრებს ფეხქვეშედამ მიწა გამოეცლება: ძნელია, როცა თქმასა და ქმნას შუა ხიდი ჩატყდება.⁹⁶

„ზნე-ჩვეულების გაუწმენდელობა და გაუხათლებლობა არის მიზეზი. რომ ქვენა გრძნობანი ზენა გრძნობათა ადგილას გამეუფდებიან ხოლმე, ტყუილი მართალის ნილაბ ქვეშ დაიარება და ყალბი ხალასად ვადის. ყველანი ჰხედავენ ამას, ყველას თვალწინ ათასი ამისთანა მაგალითი უდგა მოუპრიდებლად და ყველანი იშენევენ და

იწყნარებენ ამისთანა ყოფას, თითქო ამითი არავითარი წესი ურთიერთობისა არ ირღვეოდეს, თითქო ამ გადარვე-გადმორევაში ჰპოულობენ იმ მაგარს ტინს, რომელზედაც უნდა აშენდეს ადამიანის ბედნიერების ციხე-სიმაგრე. კაცს, ყველა ამის მოწამეს, ისე ჰგონია, თითქო კეთილს, მართალს, მადლს, უღონობა დასწამესო და ესლა ბოროტს, ტყუილს და ცოდვასლა მიეყუდნენ, რომ იგი ჰქმნას, რაც კეთილმა, მართალმა და მადლმა ვერ შესძლო კაცთა ბედნიერებისათვისაო.

...ძნელად საცხოვრებელია იმისთანა ქვეყანა, საცა ადამიანის ნამუსს და მის გრძნობას კაცურის ღირსებისას პატივი და მფარველობა არა აქვს და საცა ზელშეხება, შებლაღვა ყოველ ამისი ეადვალეობით და საცა საზოგადოებაში მოტრიალე კაცი თავის უწმინდაესს მოვალეობად არა სთვლის სდევნოს ცილს და უსაბუთოდ ავად ხსენებას კაცისას, საცა-კი შეხედება. თავის თავის პატივისმცემელი ლიტერატურა მოვალეა ჰპატრონობდეს ადამიანის ნამუსს და ღირსებას და კაცი არავის გაალახვინოს ცილითა და ტყუილითა, რადგანაც ერთიცა და მეორეც ყურმოჭრილნი ყმანი და მოსამსახურენი არიან მარტო პირადის ანგარიშებისა. ლიტერატურა-კი როგორც მოღვაწეობა უკეთესთა კაცთა, ერთად-ერთი ფარ-ხმალი უნდა იყოს ადამიანისა, როცა მის ღირსებას უღირსად, უკადრისად ზელს შეახებენ ხოლმე და მის ზნეობურს კუთვნილებას სტაცებენ. ლიტერატურის მრავალგვარ და რთულ მოვალეობათა შორის ეს მოვალეობა ერთი უდიდესთაგანია, იმიტომ, რომ ნამუსის შებლაღვა, ნამუსის ახდა, კაცის სახელის გატეხა ისეთი დიდი უბედურებაა, რომ თუ არ ზედმიწევნით გამორკვეულ, უტყუარ საბუთით, ლიტერატურამ სხვა გზით ამაებში არავის არ უნდა დაუთმოს ერთის იოტის ოდენაცა. ამ მხრით ლიტერატურა ყოველის კაცის პატრონი უნდა იყოს და მფარველი, ნამეტნავად იქ. საცა ეგ პატრონობა და მფარველობა სხვა გზით არ არსებობს“.⁹⁷

„საკვირველი კაცია ქართველი!.. ძალიან თვალების აბმა იცის, სხვის თვალებისა კი არა, მაგოდენა აო შეუძლიან, თავის საკუთარის თვალებისა. თუ მოინდომა, და თუნდაც არ მოინდომოს, ისე ზელობად დასჩემებია, რომ რაც უნდა კეთილ-სვიზიდისიანი საქმე იყოს, ასეთს კუდს გამოაბამს, ასეთნაირად წაშლის-წამოშლის, რომ

შენი გაკეთებული საქმე შენვე ვერ იცნო, შენი ნათქვამი სიტყვა შენვე ველარ გაიგო. რათ უყვარს ქართველს ამისთანა სულის კლაკენა? მრავალი რამ არის ამის მიზეზი, ჩემო მკითხველო, სხვათა შორის ისიცა, რომ სიკეთეს ყველანი გადავჩვეულვართ, კეთილა არა გვწამს, სული და გული ამოგვშრობია. კაცმა რომ პატიოსანს და კეთილს საქმეს თავი შესწიროს, ერთი ჩვენგანი არ დაიჭერებს. რატომ? იმიტომ, რომ ყოველი ჩვენგანი იმ კაცის ალაგას თავის თავსა დააყენებდა და იტყოდა: მე უანგაროდ იმას ვიქმოდი? ამის პირდაპირი პასუხი „არა“ იქნებოდა, რასაკვირველია... „მაშ არც ის იქმოდა“, — დაასკენის გონიერი ქართველი; და გამოვიდა, რომ პატიოსანი თავგაწირული კაცი გაუპატიურებული იქნებოდა ქართველის თვალში. რისთვის? მარტო იმისთვის, რომ თითონ ქართველი იმის ადგილას პატიოსნებისთვის თავს არ გაიწირავდა, თუ რომ სხვა დაბალი განზრახვა გულში არა ჰქონდეს. მე ვიცნობ ერთს კაცს, რომელმაც სიმართლისათვის სამსახური დაჰკარგა, მაგრამ არც ერთმა ქართველმა ეს არ დაიჭერა, და იგი, სიმართლისათვის გამოგდებული სამსახურიდამ, საზოგადოებაში არამც თუ ნუგეშსა, შეურაცხყოფას პოულობდა. ქართველის შეუსყიდებელი გული ეხლა შეისყიდება ხოლმე. თითონ რომ სიკეთეს გადაჩვეულა, სხვისაგანაც სიკეთე აღარა სჯერა; აღარა სჯერა, რომ იმ დედამიწაზედ, საცა თითონა სცხოვრობს და ათასი კიდეც სხვა მის მსგავსი, აღარა სჯერა — რომ იმ დედამიწაზედ კაცი არის, რომელსაც სიკეთე სიკეთისათვის უყვარს, რომელსაც იმოდენა სულის ძალაცა აქვს, რომ თუ გაჭირდა, სიკეთისათვის თავსაც დასდებს. ქართველი, როგორც თითონ არის, ისე თავის მოძმეც ჰგონია; ამიტომაც ყოველი პატიოსანი საქმე პატიოსნობის სიყვარულისაგან კი არა ჰგონია წარმომდგარი, არამედ რომელიმე დაბალი და სამარცხვინო გრძნობისა და წადილისაგან. ამით ჩვენში ყოველ ბრწყინვალე საქმეს სამარცხვინო ფერს მოაცხობენ ხოლმე, ყოველ კეთილშობილურს განზრახვას ლაფით მოსვრიან, ყოველს თავგამოდებითს ხალისს ადრე და მალე ჭუჭყიანის ხელით ფრთას მოჰკვეთენ ხოლმე. დიდა სულის ღონე უნდა, რომ კეთილმა კაცმა თავი შეიმაგროს და საზოგადო განკიცხვის კიუინამ არ შეაყენოს თავის დანიშნულ საგნის შუა-გზაზედა.

...რა ვქნათ? ავბედისანი ვართო, ვიტყვით ხოლმე. „რეგვენი საქმეს წაახდენს, ფათერაკს დააბრალებსო“, ნათქვამია. ბედი რა არის? ბედს თითონ კაცი პქმნის და არა ბედი კაცსა. ჩვენი თავის მტრები ჩვენ თითონვე ვართ, ამის ღვიაება ჩვენ გულს გვიძმარებს და ამიტომაც ყველაფერს ბედს ვაბრალებთ. რა მიზეზია, რომ ჩვენ თავს ჩვენვე ვმტრობთ. ათასია, ჩვენ საუბედუროდ, მაგრამ... ეს ხომ ვიცით, რომ მამა-პაპით ეგ თავის მტრობა კაცს არ დაჰყვება ხოლმე, მაშასადამე, ჩვენის ბუნების თვისებაში არა ყოფილა. ესეც გვეყოფა სათქმელად, რომ მიზეზს მივაგნოთ...

მრავალი წელიწადია, ჩვენო დავრდომილო ქვეყანავ, რაც შენს შვილს ერთი ცოცხალი აზრი, ერთი პატიოსანი გრძნობა არ ჩავარდნია გულში. თუნდ რომ თავი გამოედოს ვისმე და აზრი და გრძნობა აღედგინოს, შენივე შვილები მიწასთან გასწორებდნენ. „გონიერსა მწვრთნელი უყვარს, უგუნურსა გულსა ჰგმირდესო“: ჩვენ გულს გაგვიგმირავს ხოლმე ცხოველი სიტყვა, ჩვენის ძმისვე სიკეთე, ჩვენი ძმისვე ჩვენთვის თავგამოდება. პირველი ქვა, რომელიც თავგამოდებულს მოხვდება ხოლმე, ქართველისაგანვე არის გამოტყორცნილი. წადი აქა და ძლიერი მუხლი ნუ მოგეჭრება. რათა ვართ ესე? იმიტომ, რომ ჩვენ აზრსაც, გრძნობასაც გადავჩვეულვართ. მერე ასე გადავჩვეულვართ, რომ ცოცხალი აზრი, პატიოსნური გრძნობა, უანგარო გულმხურვალება, თავგამოდებული ხალისი რომ ვნახოთ, ვერც კი ვიცნობთ. ეს კიდევ არაფერი, რომ ვერ ვიცნობთ: ავილებთ და იმასაც ლაფში გავსვრით, — იმ მიზეზით, რა მიზეზითაც დიდხანს ბნელს საპყრობილეში დამწყვდეული კაცი, როცა მზეზედ გამოვა, თვალებზედ ხელს იფარებს, რადგანაც სინათლეს ისე გადაჩვეულა, რომ სინათლე თვალებსა სტკენს, და ამის გამო რაც ნათელია, ბრწყინვალე, იმას თვალების აფარებით აბნელებს. საწყალო ქვეყანავ! შენს ღონიერს დედამიწაზედ იქნება ორიოდე კაცი იმისთანა დადიოდეს, რომელიც სადმე მარტო ჩუმად სტირია შენს მაგ ყოფაზედ, ჩუმიდა ტირის იმიტომ, რომ შენ შვილებს რომ თავისი ცრემლი დაანახოს, ის პატიოსანი, მღუღარე ცრემლი, — შენი კეთილი შვილები თითონვე დასცინებენ და პატიოსანს ცრემლს უპატიოდ გაუხდიან. რა გამოვა, რომ შენთვის მტირალთა ხმამ შენ შვილებამდინ მოახწიოს?..“⁹⁸

„ჩვენ საწყალ ქართველებს ერთი სხვა საძაგელი სენიც გვჭირს — ყოილბაშობა. გულის შემაზრუნე, კაცის ღირსების დამდაბლებელი პირფერობა, ურცხვი ტყუილი ქება, საძაგელი კლავ-
ნა და პირიდან თაფლის დენა, რომელსაც ქართველი „ზრდილობას“ ეძახის, — ესენი ერთად შტოები არიან დამპალ ყოილბაშობისა. ისე უყვარს ქართველს ეს გამრყენელი და წამახდენელი სენა, რომ თუ არ აქე, თუ არ მიეფერე, პირიდან თაფლი თუ არ იდინე, სულ ყველაფერი უზრდელობა და ლანძღვა ჰგონია. მაგრამ ამისთანა ცდომილი აზრი არ დააყენებს ხოლმე პატიოსან კაცს, როცა ის შედის რისამე განხილვაში; იმისთვის სულ ერთია, რასაც იტყვის ესა და ეს ბრმა ამა და ამ საგანზედ, ის მხოლოდ ეძებს სიმართლესა და ემსახურება ჭეშმარიტებას; ის ცდილობს გამოაჩინოს შეუბრა-
ლებლად რაც ეუღლია — ეუღად, რაც კარგია — კარვად. პირფერობა და ურცხვი, უაღვო ქება გლახის და მათხოვარის საქმეა და არა ჭეშმარიტების მსახურისა.“⁹⁹

„კაცმა რომ კაცს უთხრას. შენ საქმე არ იციო, არა მგონია ეს უზრდელობაში ჩამოართვას ვინმემ. ესეც კი უნდა ითქვას სხვათა შორის, რომ მართლმსჯელობას გახურებულის რკინის თვისება აქვს. იგი სწევს, როცა სუსტს მხარეს შეეხება ხოლმე და მაგ თვისებას ვერვინ ვერ ჩამოართმევს მართლმსჯელობასა ზრდილობის სახელითა. ყველას ემწვაება ხოლმე, როცა ვარაყით მოოქროვებულს კაკალს დაჰხარის, შიგ კაი გული დევსო, და თქვინ-კი გაუტეხთ და შიგ გულის მაგიერ ჭიის საბუღარს დაანახებთ“.¹⁰⁰

„ყოველივე ღიდი საქმე კაცობრიობისა, ყოველივე ახლად შემო-
ღებულნი, ახლად აღმოჩენილნი სიკეთენი, რა თქმა უნდა, მომზადე-
ბულ ნიადაგზედ იზადებიან და ჩნდებიან, ხოლო რაკი ერთხელ გაჩნდ-
ნენ ერთს რომელსამე ნიადაგზედ, სხვა ნიადაგზედაც სახეირონი არი-
ან, სხვა ნიადაგსაც არ ეუცხოებიან. საქმე მხოლოდ იმაშია, რომ არსე-
ბა, ზუნება ახლად შემოსაღებისა, რომელიც თუნდ სხვა ნიადაგზედ
იყოს ნაცადი და აღმოცენილი, თავისთავად სარგო და ხეირიანი
იყოს. როგორც ცალკე ადამიანი, ის მთელი საზოგადოება სწრაფად
გაივლის ხოლმე იმ სივრცეს ცხოვრების და მეცნიერების გზისას,
რომელიც უკვე გამოუვლია სხვა საზოგადოებასა და სხვა ერსა,

თუნდ რომ უკანასკნელთ ამ სვლაში მოენდომებინოს მთელი საუკუნოებიცა. თან დაყოლილი თვისებაა ადამიანის ჭკუისა, რომ ათასი წლის ნაღვაწსა, ნაცადსა და ნამოქმედარსა სწრაფად შეითვისებს და შეიხორცებს ხოლმე. ყოველივე მადლი და კეთილი ცივილიზაციისა, რომელსაც იქნება მთელი საუკუნოები მოსდომებია აღმოსაჩენად და ცხოვრებაში დასამკვიდრებლად, ამ ადამიანის ჭკუის თვისების წყალობით მოჰფენია მთელს ქვეყნიერობასა. თუ ეს არ იყოს, ან ცალკე კაცი როგორ უნდა მომზადდეს უკეთესისათვის, ან საზოგადოება? მაშ სხვის ნაკვლევს, სხვის ნაცადს, სხვის ნამოქმედარს არავითარი ღირსება არ უნდა ჰქონდეს ჩვენში? მაშ ჩვენ ჩვენს გალავნებში უნდა ვიყვნეთ შეკეტილნი, როგორც ჩინელნი არიან, და ვილოდეთ, აცა, როცა მოვემზადებით, მაშინ მოვიწვიოთ კეთილიცაო?“. ¹⁰¹

„ყოველი წესი, რიგი, დაწყობილობა, სიკეთე, მარტო წინდახედულს, ფრთხილს, გონიერს კაცისათვის არის ქვეყნიერებაზედ და არა გიჟისა და დამთხვეულისათვის. გიჟი, დამთხვეული, ღღეს იქნება თუ ხვალე, კლდზედ უნდა გადავარდეს, ამ ბედს იგი არსალ არ წაუვია. აქაო და ქვეყანაზედ ვიყები არიანო, ჭკუიანებისათვისაც ხელმოსაცვლელს და ხელთშესაწყობსაც ნურას იზამთო, — ეგ მერტისმერტი თავდაუჰტრელი. შეუწყნარებელი და საუბედურო სიჩქარი“. ¹⁰²

„უმეცრობა და უეცოობა დიდი ჭირია და თუ ამას თან დაემატა უჭკუობა და უნიჭობა, ხომ ჭირზე უფრო ჭირია. ჭკვიანი უცოდინარი ყოველთვის თავის ქერქშია, — რაც არ იცის, იმაზე სჯასა და ლაპარაკს ერიდება. რასაც გონება მისი უცოდინარობით ვერა სწვდება, აქ იგი მეტიჩრობას არა ჰკადრულობს, დუმილს უფრო ჰრჩეობს, სხვას უსმენს. სმენილს თავისის ჭკუის და გონების თვალწინ განკითხვით გაიტარებს, ასწონს-დასწონს და ამნაირად თავისს საკუთარ აზრს, ცოდნას გამოინასკევას, შეითვისებს. ამ ყოფით, თუ სხვა გზით, იგი ჭერ საგანს ისწავლის, გაითვალისწინებს, და მერე, თუ საჭიროება მოითხოვს, დაიწყებს სჯასა და საუბარსა.

ჭკუიანი უცოდინარი თავმდაბალია, თავისი-თავი სხვაზე მეტად არ ჰგონია, არა ჰბაჟიობს, არ იკეხის, თითონ ზიზილ-პიბილებით არ ირთვება და სხვას მჩვარში არ ახვევს, მან თავისი ყადრი და ადგილი იცის და სხვისაც, ერთნაირად მორიდებულია ყოყოჩობას.

ზვიადობას და ნამეტნავად მეტიჩარობას, არამკითხე მოამბეობას. რაც იცის, იმას სჯერდება, მეტზე ხელს არ იწვედნენ, მეტს სიბრძნეს და ფილოსოფოსობას არ იჩემებს, ტყუილუბრალოდ გაბერილ ფრაზებით ლარის გატანას და მსმენელის თვალის აბრეკვას ჰთაქილობს და როგორც სამარცხვინო ოინებს ახლოც არ ეკარება.

სულ სხვაა უჭკუო უმეცარი, მერე თუ ყბედობის საღერღელიც აქვს აწლილი. უჭკუო უმეცარის კაცისთანა თამამი და კადნიერი ლაპარაკსა და სჯაში ძნელად მოიპოვება ქვეყნიერობაზე, და რამოდენადაც ამისთანა ვაუბატონი ჭკუაზე თხლად არის, რამოდენადაც უფრო სქელი ლიბრი აქვს გონების თვალზე გადაკრული, მით უფრო თამამია, მით უფრო კადნიერია. მითამ რა დაუშლის! არ არიან ქვეყანაზე საგანი, რომ უჭკუო უმეცარმა არ დაიჩემოს მისი ზედმიწევნით ცოდნა და თავისს უგემურ და უთაფბოლო საღეჭავად არ გახადოს მსმენელთა სააბეზაროდ. რაც ენაზედ მოადგება, ჰროშავს გამარჯვებულსავით დოინჯმემოყრილი და თავმოწონებული, მაღალფარდებიან სიტყვებს ჰხმარობს უანგარიშოდ, განუკითხველად, მოგაყრით ტყუილუბრალოდ გაბერილ ფრაზებს, რომელიც არც თითონ ესმის და არც მსმენელს გაეგება და ჰყოყმოებს, აი რაება მცოდნია და რა ბრძენი კაცი ვარო! ბაღღებს, რასაკვირველია, გაბერილი, გაუგებარი ფრაზები სავსე ჰგონიათ, როგორც გაბერილი ტიკი, და უკვირთ როგორც ერთი რამ უტყუარი ნიშანი აუარებელის სიბრძნისა და მეცნიერობისა, ჭკუადამჭდარს კაცს-კი ეს სამასხარო ოინები სასაცილოდაც არა ჰყოფნის“.¹⁰³

„ვისაც ზნეობრივი და გონებრივი ძალ-ღონე აქვს წინ-გაუძღვეს თავის საკუთარს ქვეყნის ცხოვრებას, განზედა სდგას. იქნება ამის მიზეზი ჩვენი ცხოვრებაც არის, მით რომ ბევრს სიამოვნებას ჯა ხელის შეწყობას არ უქადდეს, მაგრამ ქვეყნის სამსახური ყველგან მსხვერპლია და არა სერი. ამ შემთხვევაში დგომა-ცდომაა. ცხოვრება წინ წავიდა... ცარიელი მოედანი ცხოვრებისა ჰღალადებს და იწვევს იმ განათლებულ მშრომელთა. მაგრამ ღალადი ჯერ არავის ესმის და მოწვევაზედაც ჯერ არავინ მიდის“.¹⁰⁴

„ადამიანის უუძვირფასესი საუნჯე მისი ვინაობაა და ნურავის ნუ უკვირს, თუ ამ ვინაობის შემაგინებელს, შემბლაღველს ყოველი პატიოსანი კაცი სამართლიანის გულის წყრომით ზედ აეგება. გა-

ნათლება პატიოსანს კაცს „სიღბოს აძლევს ნაქსოვისას“, როცა სხვას უნდა „გული მისცეს გულისათვის“ და საშველად ხელი მიაწოდოს და „სიმტკიცეს ნაჭედისას“, როცა თავისს საკუთარს ვინაობას ჰპატრონობს. იქ „სიღბო“ ღირსებაა, აქ კი ღამრობა, იქ „სიმტკიცე ნაჭედისა“ გულქვაობაა, აქ-კი ღირსება“. ¹⁰⁵

„უბედურობა რომელიმე ერისა, ღიდი ერია თუ პატარა, სხვათა შორის — ისიც არის, როცა ერთგვარს ბეზღობას, რომელსაც პოლიტიკურ ბეზღობას ეძახიან, ღიდი ავალა მიეცემა, ფართო გზა გაეხსნება და აღებ-მიცემობის საგნად გახდება. როცა ბეზღობა, — ეგ უწმინდური ძალ-ღონე გაცვეთილის კაცისა, პირახდილი დაიარება, არამცთუ უსირცხვილოდ, თავმოწონებითაც ფარფაშობს და ლუქმაპურს აწვდის მამეზღარს, — მაშინ პირდაპირ შეგვიძლიან ესთქვათ, რომ საზოგადოების წყობას საძირკველი შერყევიაო და აღსასრული მოახლოებიაო.

ბეზღობის ასეთის პატივით ყოფნა საზოგადოებაში უტყუარი ნიშანია თვით საზოგადოების სისუსტისა, დაუძღურებისა და დარღვევისა. მაგ საძაგელს ფარ-ხმალს სულმოკლეობისას და ჯანბნობისას სამჭედურად აქვს ხოლმე ყოვლად გახრწნილი და ამყაყუბული გული ჩირქიანის კაცისა, და საბერველად კიდევ „შაბაში“ და „ბარაქალა“ იმისთანა კაცებისა, ვისაც ბეზღობა და ერთგულება ერთს ფარდში მოუქცევია და ერთმანეთში განგებ ვერ გაურჩევია.

თითონ მაგ სამარცხვინო ფარ-ხმალის მჭედელს, ბეზღის მთქმელს, როგორც იქნება, ადამიანი გაუძღუბდა, მოიგერებდა, რომ გამგონი და დამჯერი არა ჰყვანდეს, რომ მაგ საზიზღარის ფარ-ხმალით მორთულს შაბაშის და ბარაქალის ძახილით არ აქეზებდენ იმისთანა წმინდა რამ, როგორიც ლიტერატურაა, როცა ლიტერატურა, — ეგ ადამიანის ჰკუისა და ზნეობის საგანძე, — შეიკედლებს მაგ საძაგლობას, როცა მამეზღარს თავის კარს გაუღებს ხოლმე, მაშინ თვით საზოგადოების გახრწნილება ცხადია და სულთ-მობრძაობა მისის წყობისა უეჭველია.

ყველაზედ საშიშარი და საზიზღარი ბეზღობა ის ბეზღობაა, რომელსაც საგნად მთელი ერი ჰყავს, ნამეტნავად იმისთანა ერი, რომელიც „წემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა“ ყოველ ღონეს მოკლებულია, რომ თავი იმართლოს, თავის გულისნადები, სულის-

წყურვილი საქვეყნოდ გამოჰფინოს. ამისთანა ერის წინაშე ერთი გაცვეთილი მაბეზღარი უფრო შემძლებელია და ღონიერი, ვიდრე მთელი ერი. იმიტომ რომ მაბეზღარს ყოველივე იარაღი ხელში აქვს და დაბეზღებული — კი იარაღაყრილია. დაბეზღებულს აღარა დარჩება—რა ხოლმე იმას მეტი, რომ გულში უნდა ჩაიხვიოს უსამართლოდ გაუპატიურებული, მაგრამ სამართლიანად გაბოროტებული გრძნობა. ეგრეთ ჩანვეული გრძნობა სალესავია იმისი, რის დაწლუნგებაც სასურველია ხოლმე“.¹⁰⁶

„ძლიერია ერი, რაც უნდა პატარა იყოს, როცა მამულიშვილობა, თავის ქვეყნის სიყვარული ასე ამხნევებს, ასე ამოქმედებს, როცა უბედურება რამ, განსაცდელი რამ, გულზე ხელს კი არ აკრებიანებს, როგორც იმედგადაწყვეტილს, სასოებადაკარგულს, არამედ იმოდენად ძლიერ აღვიძებს, ძლიერ მისძრავს-მოსძრავს, რამდენადც ძლიერია თვით მის თავზე მოსული უბედურება და განსაცდელი“.¹⁰⁷

„ყოველი ერი თავისის ისტორიით სულდგმულობს. იგია საგანძე, საცა ერი ჰოულობს თავისის სულის ღონეს, თვისის სულას ბეგრას, თვის ზნეობითს და გონებითს აღმატებულებას, თვის ვინაობას, თვის თვისებას. ჩვენის ფიქრით, არც ერთობა ენისა, აცც ერთობა სარწმუნოებისა და გვარ-ტომობისა ისე არ შეამსჭვალემა ხოლმე აღამიანს ერთმანეთთან, როგორც ერთობა ისტორიისა. ერი, ერთის ღვაწლის დამდები, ერთს ისტორიულ უღელში ბმული, ერთად მებრძოლი, ერთსა და იმავე ჭირსა და ლხინში გამოტარებული — ერთსულობით, ერთგულობით, ძლიერია. თუნდ დროთა ბრუნვას ერი განეყოს, დაერღვიოს, — მაგრამ მაინც რღვეულთა შორის იდუმალი შემსჭვალემა, იდუმალი მიმზიდველობა იმოდენად სუფევს, რომ სამყოფია ხოლმე ერთი რაიმე შემთხვევა, რათა იფეთქოს, იჭექოს დაძინებულმა ისტორიამ და ერთსულობამ, ერთგულობამ თვისი ძლიერი ფრთა გაშალოს“.¹⁰⁸

„ცხოვრება, როგორც ყოველი მოზარდი, იზრდება. ჰყავის, მოაქვს ნაყოფი და მერე ჭკნება — იმისათვის კი არა, რომ მოკვდეს და საუკუნოდ დაიმარხოს, არამედ იმისათვის, რომ თავისაგან მო-

ყვანლის წაყოფისავე თესლზედ ამოიყვანოს სხვა ახალი, ნედლი ცხოვრება, რომელიც ისევ-ისე უნდა წავიდეს ცხოვრების გზაზედ, როგორც პირველი, თუ უკვდავება უნდა. ცხოვრებასაცა აქვს თავისი შემოდგომა და გაზაფხული, როგორათაც ბუნებასა. მაცხოვრებელია პირველი ქროლა გაზაფხულის პირველის დილისა, მაშინ ცა და ქვეყანა ერთი-ერთმანეთს შეჰხარიათ; უფრო მაცხოვრებელია პირველი ქროლა ახალი ცხოვრებისა — ეგ ახლად დაბადებულის ყრმისა, რომელსაც ძველი ცხოვრება ისე უნდა შეჰხაროდეს, როგორც ძუძუმძლეველი დედა შეჰხარის ახალ-გალვიძებულს ბავშვსა. გული სხვა-რიგად სცემს, როცა დედამიწაზედ ზამთრის შემდეგ მზე ამოხეთქავს მწვანე ბალახსა და უფრო სხვა-რიგად სცემს მაშინ, როცა ცხოვრებაზედ ამოვა, თავს ამოჰყოფს ბრწყინვალე ყვავილთა ახალის აზრისა... მით უფრო მშვენიერია ეგ ყვავილი, რომ ჰქნება, თუ ცხოვრობს, მაინც ისე არ გაძუნწდება, რომ სხვა არ აღმოშობოს, იმ სხვამ კიდევ სხვა და ეგრეთ არ შეადგინოს ისტორიული ყვავილთა გრეხილი, რომელშიაც მომდევარი წინამდსვლელზედ ყოველთვის უფრო სრულია, უკეთესი და მშვენიერი, თუ რომ ცხოვრების ვითარების და გარემოების გავლენა ადრე და მალე არ დაუხლართავს გზასა და ზრდას არ დაუშლის. მაგრამ ესეც კია სანუგეშო, რომ როგორი დარიც უნდა დაუდგეს მაგ ყვავილსა, თუკი ძირი ღონიერი აქვს, რაც უნდა ფეხი დააჭირო და სრესო, მაინც გაარღვევს ღღესა თუ ხვალ დედამიწასა, ამოხეთქავს და გამოვა სინათლეზედ უფრო დაშვენებული და ძლიერი“.¹⁰⁹

- 1 — III, 446; „სარდიონ მესხიევის კრიტიკის გამო“, 1861 წ.
- 2 — III, 213; „წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“, 1892 წ.
- 3 — III, 217; „წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“, 1892 წ.
- 4 — III, 376; „საახალწლოდ“, 1898 წ.
- 5 — V, 342; „შინაური მიმოხილვა“, 1895 წლისა.
- 6 — III, 373—74; „ღმერთმა ნუ დაგაბეროთ“, 1885 წ.
- 7 — IV, 224—226; „დიმიტრი ყიფიანი“, 1887 წ.
- 8 — IV, 187; „ლუარსაბ წამებული“, 1886 წ.
- 9 — VIII, 191; „ქვათა ღალადი“, 1899 წ.
- 10 — VIII, 190; „ქვათა ღალადი“, 1899 წ.
- 11 — IV, 67; „აი ისტორია“, 1889 წ.
- 12 — III, 176; „აკაკი წერეთელი“ და „ვეფხისტყაოსანი“, 1887 წ.
- 13 — III, 241; „მოკლე ბიოგრაფია ვახტანგ ორბელიანისა“, 1894 წ.
- 14 — გაზ. „ივერია“, 1888 წ., № 9.
- 15 — VIII, 305—306; „ათონის ქართული საენის შესახებ“, 1886 წ.
- 16 — IV, 65—66; „აი ისტორია“, 1889 წ.
- 17 — IV, 13; „ოსმალის საქართველო“, 1877 წ.
- 18 — V, 12—14 „რა გითხრათ? რით გაგაზაროთ?“, 1897 წ.
- 19 — IV, 238; „ნინო ბაგრატიონი“, 1886 წ.
- 20 — IV, 241; „იასე ანდრონიკაშვილი“, 1887 წ.
- 21 — IV, 245—47; „იასე ანდრონიკაშვილი“, 1887 წ.
- 22 — IV, 296; „პედაგოგიის საფუძვლები“, 1888 წ.
- 23 — IV, 293—294; „პედაგოგიის საფუძვლები“, 1888 წ.
- 24 — III, 132; „ქართული თეატრი“, 1886 წ.
- 25 — III, 135; „ქართული თეატრი“, 1886 წ.
- 26 — IV, 300; „პედაგოგიის საფუძვლები“, 1888 წ.
- 27 — IV, 313; „პედაგოგიის საფუძვლები“, 1888 წ.
- 28 — III, 132; „ქართული თეატრი“, 1886 წ.
- 29 — IV, 251—253; „სიტყვა თქმული გაენათის მონასტერში გაბრიელ ეპისკოპოსის დასაფლავების დღეს“, 1896 წ.
- 30 — V, 341—342; „შინაური მიმოხილვა“, 1895 წლისა.
- 31 — გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1898 წ., № 537; „ილია ჭავჭავაძის სიტყვა მიმართული ეპისკოპოსის ალექსანდრესადმი“,

- 32 — III, 26—27; „ორიოდე სიტყვა „მეშლილი“-ს თარგმანზედა“, 1861 წ.
- 33 — III, 77; „ზოგიერთი რამ“, 1866—1876 წ.
- 34 — IV, 200—202; „ერი და ისტორია“, 1888 წ.
- 35 — IV, 203—204; „ერი და ისტორია“, 1888 წ.
- 36 — IV, 179—181; 183; „დავით აღმაშენებელი“, 1888 წ.
- 37 — V, 163; „შინაური მიმოხილვა“. 1882 წელი, სექტემბერი.
- 38 — IV, 196—197; „სანდალას წიგნის გამო“, 1888 წ.
- 39 — IV, 191; 192—193; „ხალხის ჩვეულებათა შესწავლის შესახებ“, 1887 წ.
- 40 — IV, 175—176; „ძველი საქართველოს ეკონომიური წყობის შესახებ“. 1880 წ.
- 41 — VI, 26; „ცხოვრება და კანონი“, 1877—1881 წ.
- 42 — VI, 188—189; „კერძო და სათემო მიწათმფლობელობა“, 1886 წ.
- 43 — VI, 56—57; „ცხოვრება და კანონი“, 1877—1881 წ.
- 44 — VIII, 312; „წოდებათა თანასწორობა“, 1886 წ.
- 45 — III, 72—77; „ზოგიერთი რამ“, 1866—1876 წ.
- 46 — III, 297—303; „უარყოფილება ჩვენში“, 1888 წ.
- 47 — III, 292—293; 295—296; „ბუღვარის აკადემია“, 1887 წ.
- 48 — V, 93; 95; „შინაური მიმოხილვა“, 1881 წ., მაისი.
- 49 — VIII, 100—101; „ქვათა ღაღადი“, 1899 წ.
- 50 — III, 124—125; „ქართული თეატრი“, 1886 წ.
- 51 — III, 158—161; „იოსებ დავითაშვილის ვარდაცვალების გამო“, 1887 წ.
- 52 — VIII, 99; „ქვათა ღაღადი“, 1899 წ.
- 53 — IX, 278—279; 279—280; „ნუთუ?“, 1905 წ.
- 54 — IX, 304; „ნუთუ?“, 1905 წ.
- 55 — V, 253—254; „შინაური მიმოხილვა“. 1883 წელი, აპრილი.
- 56 — IV, 369—370; „დედათა საქმე და ქალთა განათლება“, 1859 წ.
- 57 — V, 55—56; 57—58; „შინაური მიმოხილვა“. 1879 წელი, ივლისი-აგვისტო.
- 58 — IV, 320—321, 322; 323; „საზოგადოება შეუძლებელი მოსწავლეთა შემწეობისათვის“, 1877 წ.
- 59 — V, 48—50; „შინაური მიმოხილვა“. 1879 წელი, აპრილი.
- 60 — IV, 351—352; „თავად-აზნაურობის გულგრილობა სწავლა-განათლების საქმეში“, 1886 წ.
- 61 — V, 79—81; „შინაური მიმოხილვა“. 1881 წელი, მარტი.
- 62 — V, 33—34; „შინაური მიმოხილვა“. 1879 წელი, თებერვალი.
- 63 — V, 145; „შინაური მიმოხილვა“, 1882 წელი, მარტი.
- 64 — IV, 277—278; „ბ-ნ იანოვსკის წერილისა გამო“.
- 65 — V, 39; „შინაური მიმოხილვა“, 1879 წელი, თებერვალი.
- 66 — III, 152—157; „რა მიზეზია, რომ კრიტიკა არა გვაქვს“, 1887 წ.
- 67 — IV, 87—90; „აი ისტორია“, 1889 წ.
- 68 — IV, 80; „აი ისტორია“, 1889 წ.
- 69 — IV, 29; „აი ისტორია“, 1889 წ.

- 70 — VI, 106—107; „პოლემიკური წერილები“ „ცხოვრება და კანონის გამო“, 1887 წ.
- 71 — VI, 111; „პოლემიკური წერილები“ „ცხოვრება და კანონის გამო“. 1887 წ.
- 72 — III, 181—182; „გ. სუნდუიანცის „პეპო“ და სომხის ლიტერატორები“, 1889 წ.
- 73 — III, 174; „აკაკი წერეთელი და „ვეფხისტყაოსანი“, 1887 წ.
- 74 — III, 168—169; „აკაკი წერეთელი და „ვეფხისტყაოსანი“, 1887 წ.
- 75 — III, 57; „საქართველოს მოამბეზედ“, 1863 წ.
- 76 — IV, 223; „დომიტრი ყიფიანი“, 1887 წ.
- 77 — III, 265; „ივერიის წინასიტყვაობა“, 1885 წ.
- 78 — III, 260; „ივერიის წინასიტყვაობა“, 1877 წ.
- 79 — V, 161; „შინაური მიმოხილვა“. 1882 წელი, აპრილი-მაისი.
- 80 — VIII, 250—251; „გაზეთ „ივერიის“ მარცხი“, 1887 წელი.
- 81 — VIII, 243—247; „შინაურ საქმეთა“ გამო“, 1886 წ.
- 82 — V, 354; „შინაური მიმოხილვა“, 1879 წელი, მაისი-ივნისი.
- 83 — IV, 299; „პედაგოგიკის საფუძვლები“, 1888 წ.
- 84 — IV, 249—250; „მიხეილ ყიფიანი“, 1891 წ.
- 85 — V, 326; „შინაური მიმოხილვა“, 1885 წელი, თებერვალი.
- 86 — IV, 227—228; 229; „დომიტრი ყიფიანი“, 1887 წ.
- 87 — V, 165—166; „შინაური მიმოხილვა“, 1882 წელი, ივნისი.
- 88 — VI, 8; „ცხოვრება და კანონი“, 1877 წ.
- 89 — VI, 118; „ხიზნების საქმის თაობაზედ“, 1880 წ.
- 90 — V, 150—152; „შინაური მიმოხილვა“, 1882 წელი, აპრილი-მაისი.
- 91 — V, 243; „შინაური მიმოხილვა“, 1883 წელი, თებერვალი.
- 92 — VIII, 242; „შინაურ საქმეთა გამო“, 1886 წ.
- 93 — V, 310—312; „შინაური მიმოხილვა“, 1883 წელი, ნოემბერი.
- 94 — III, 264; „ივერიის წინასიტყვაობა“, 1885 წ.
- 95 — III, 378; „საახალწლოდ“, 1898 წ.
- 96 — VIII, 264—267; „ყალბი და ნამდვილი“, 1887 წ.
- 97 — VIII, 260; 262—263; „ბინეასა და პირატომა“, 1889 წ.
- 98 — III, 450—451; 452—453; „ცისკარი 1857 წლიდან 1862 წლამდინა“.
- 99 — III, 456; „ცისკარი 1857 წლიდან — 1862 წლამდინა“.
- 100 — VII, 388. „ტფილისის ქართული საადგილმამულო ბანკი“, 1886 წ.
- 101 — VII, 373; „ტფილისის ქართული საადგილმამულო ბანკი“, 1886 წ.
- 102 — VII, 381; „ტფილისის ქართული საადგილმამულო ბანკი“, 1886 წ.
- 103 — VI, 241—242; „უმეცრობის ფართი-ფურთი“, 1900.
- 104 — III, 291; „ახალი დასის მოლოდინში“, 1886 წ.
- 105 — VIII, 157—158; „ქვათა ღალადი“, 1899 წ.
- 106 — VIII, 7—8; „კატკოვის პასუხად“, 1880 წ.
- 107 — IX, 59—60; „ევროპის დიდი და პატარა ონავრები“, 1890 წ.
- 108 — IV, 9; „ოსმალის საქართველო“, 1877 წ.
- 109 — III, 58; „საქართველოს მოამბეზედ“, 1863 წ.

გამომცემლობის რედაქტორი: ნ. ლოლაძე
მხატვარი შ. ჭაბუა
სამხატვრო რედაქტორი ი. ჩიქვინიძე
ტექნიკური რედაქტორი თ. ფირცხელაძე
კორექტორი ე. გონჯილაშვილი

სბ № 1536

გადაეცა წარმობას 19.11.87. ხელმოწერილია დასაბუჱდად 20.04.88.

სამეჭდი ქალადი 60X84. პირობითი ნამეჭდი თაბახი 6,75.

საღრ.-საგამომც. თაბახი 5,53.

ტირაჱი 30 000. შეკვ. № 1549.

ფასი 1 ზან.

Илья Чавчавадзе

М Ы С Л И

(на грузинском языке)

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14.

Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. Чавчавадзе, 14.

380050, ქ. თბილისი, ეკა-ფშაველას პრ., მედქალაქი,
II სასწ. კორპუსი, საქ. სსრ გამსახეომის № 4 სტამბა
380060, რ. თბილისი, პრ. ვაჟა-ფშაველა, მეღგოროდოქ,
II უჩებ. კორპ., Типография №4 Госкомиздата Груз. ССР.